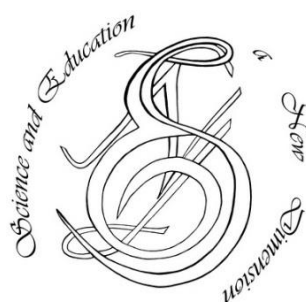

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

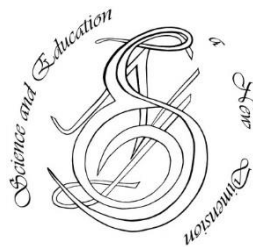
p-ISSN 2308-5258

e-ISSN 2308-1996

III(10), Issue 64, 2015

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

Humanities and Social Sciences

www.seanewdim.com

Editorial board

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

Honorary Senior Editor:

Jenő Barkáts, Dr. habil. Nina Tarasenkova, Dr. habil.

Andriy Myachykov, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Edvard Ayvazyan, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Yerevan, Armenia

Ferenc Ihász, PhD in Sport Science, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Ireneusz Pyrzyk, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Irina Malova, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

Irina S. Shevchenko, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Kosta Garow, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

László Kótis, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

Larysa Klymanska, Doctor of Political Sciences, associated professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Liudmyla Sokurianska, Doctor of Science in Sociology, Prof. habil., Head of Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University

Marian Wloshinski, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Melinda Nagy, PhD in Biology, associated professor, Department of Biology, J. Selye University in Komarno, Slovakia

Alexander Perekhrest, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Nikolai N. Boldyrev, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

Oleksii Marchenko, Doctor of Science in Philosophy, Head of the Department of Philosophy and Religious Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Olga Sannikova, Doctor of Science in Psychology, professor, Head of the department of general and differential psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odesa, Ukraine

Oleg Melnikov, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

Riskeldy Turgunbayev, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

Roza Uteeva, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

Seda K. Gasparyan, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

Svitlana A. Zhabotynska, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Tatyana Prokhorova, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

Tetiana Hranchak, Doctor of Science Social Communication, Head of department of political analysis of the Vernadsky National Library of Ukraine

Valentina Orlova, Doctor of Science in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Vasil Milloushev, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

Veselin Kostov Vasilev, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Vladimir I. Karasik, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

Volodimir Lizogub, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Zinaida A. Kharitonchik, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

Zoltán Poór, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:

Barkáts N.

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe
BUDAPEST, 2015

Statement:

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and coauthors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

The journal is listed and indexed in:

INDEX COPERNICUS:	ICV 2014: 70.95
INNO SPACE SCIENTIFIC JOURNAL IMPACT FACTOR:	2013: 2.642 ; 2014: 4,685
ISI (INTERNATIONAL SCIENTIFIC INDEXING) IMPACT FACTOR:	2013: 0.465 ; 2014: 1.215
DIRECTORY OF RESEARCH JOURNAL INDEXING	
ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY	
UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK	
SCRIBD	
ACADEMIA.EDU	
GOOGLE SCHOLAR	

CONTENT

PHILOSOPHY	6
The axiology of advertising <i>L. Vasilieva</i>	6
Two Images of Love: a philosophical reflection on the phenomenon of love in the writings of Xaver von Baader <i>Yu.V. Kovalchuk</i>	10
Гендерні процеси у сучасному суспільстві: теоретичні засади аналізу <i>Левченко Л.Ю.</i>	14
«Обновленное» христианство Николая Гоголя и народное православье Теодосия Осьмачки (к вопросу о религии в украинской картине мира) <i>И.А. Стребкова</i>	17
HISTORY	23
Народна медицина Слобідської України як об'єкт етнографічних досліджень <i>С.М. Швидкий</i>	23
Александр Павлович Лидов – один из первых российских исследователей XIX – начала XX в. в отрасли покраски тканей органическими красителями <i>В.В. Голова</i>	28
POLITICAL SCIENCE	32
Діяльність української лівиці у Державній Раді Австро-Угорщини <i>І. Беґей</i>	32
Зародження та розвиток «теорії рис» політичного лідерства <i>М.Є. Сорокопуд</i>	37
SOCIOLOGY	40
Гуманітарна освіта у вищій школі сучасної України: проблема інституційної трансформації <i>Л.Д. Климанська, В.Є. Савка</i>	40
Гастрономія як складова збереження культурної спадщини та підвищення якості життя сучасного суспільства <i>Ніколенко В.В.</i>	44
Медиаповедение как социальный феномен и социологическое понятие <i>А.Б. Зинчина</i>	52
SOCIAL COMMUNICATIONS	57
«Усні книги» в процесах суспільних трансформацій Стародавнього світу <i>Ю.В. Бондар</i>	57
Комунікаційний трикутник «Церква-суспільство-Євромайдан» як феномен соціальних комунікацій у нових медіях <i>Ю.С. Лавриш</i>	61
Організаційна роль газети «Роден край» (Одеса) у створенні та популяризації діяльності національно-культурних товариств болгарської громади в Україні <i>В.М. Швець</i>	65
ART AND DESIGN	69
Особливості створення електронної версії друкованого періодичного видання <i>А.В. Палійчук</i>	69
Осмысления тоталитарного прошлого (30-ті роки XX століття) в українському ігровому кінематографі 1990-2000-х років <i>В.С. Сивачук</i>	72
Маніпулятивна природа телебачення <i>Соколан О.І.</i>	76

PHILOSOPHY

The axiology of advertising

L. Vasilieva*

The National Aerospace University KhAI, Kharkiv, Ukraine

*Corresponding author. E-mail: adululu@gmail.com

Paper received 03.10.15; Revised 10.10.15; Accepted for publication 18.10.15.

Abstract. The article demonstrates one of the attempts of understanding the advertising as a multiple-vector phenomenon of the socio-moral system of modern society. The author of the article examines the spiritual and moral issues of the ratio of good, benefit, and beauty as the scale of values of modern promotional products on the basis of the wide scientific research.

Keywords: advertising, promotional product, value, value priorities, needs, glamour, good, benefit

The experience of philosophical comprehension of advertising in the field of social life and culture represents one of the latest trends in modern socio-philosophical science, which is focused on socio-cultural, transcultural, ethical and aesthetic issues, defining cross-cultural tendencies of society's attitude to the promotional product and its value-assessment priorities in nowadays cross-cultural space. All this contributes to the transfer of advertisement issues from the field of scientific knowledge (economics, psychology, sociology) to the field of social philosophy, and due to this modern philosophical theory actively operates with the concept advertising. Axiological analysis of the advertising phenomenon involves the study of spiritual and moral issues, where the correlation of good and profit in advertising occurs when these values, which replace the good with utility, are combined, and logic of moral thinking is replaced by the logic of discretion and expediency.

The purpose of this article is the socio-philosophical understanding of the phenomenon of advertising as a modern value-oriented paradigm in socio-cultural space.

Before proceeding to the socio-philosophical analysis of the phenomenon of advertising in socio-moral coordinates, let's examine the content of such philosophical category as "value".

The presence of values can be seen in any human activity, since exactly values constitute the deep basis of the individual's relation to the world, society and himself - because a person, who didn't lose the opportunity of choice, has not lost his or her essence, the subjective ability to choose and decide. Of course, in the process of perception of any information a person (buyer) influences on the system of sociological dialogism in the spiritual sense, but acceptance or rejection of anything always remains up to an individual. Values can be expressed in ideas as a definite way, a lifestyle or a certain way of human existence in the world or the way of relating to the world, which can be determinative in daily activities, actions, relationships, things, thoughts and language.

The fundamental definition of the notion "value", on which our further investigation of axiological aspect of advertising is based, sounds in the following way: "values – the phenomena of the external or internal world of people, interpreted by them from the standpoint of good or evil," [11, p. 53].

The author of "The Philosophy of advertising" B. Uchenova is convinced that in the basis of value axiology problem lies the study of the processes of "emotional experienc-

es" associated with negative or positive attitude to perceived objects, and can be positive, negative or neutral, which determines positiveness and negativeness of value.

It is well known that values are based on the foundation of needs, and their hierarchy depends on satisfying the needs of the base level [8, p. 153]. "Values are of particular importance for the creation of demands in the consumer's decision-making process and, moreover, they affect the way he or she defines the evaluation criteria, wondering whether this brand is assigned for him or her or not" [4, p. 343]. Basic values, such as the preservation of life, youth, and health, take first places in the list of preferences. It is not surprising that advertising of the vast majority of consumer products creates a seductive "shell" around the factual informational core, appealing to the satisfaction of basic needs and values of the audience.

No matter what is popularized by commercial advertising, ultimately, its purpose is to obtain additional income from increased sales. And in this striving for more profits the main contingent of advertisers does not hesitate before rising quite ordinary objects to the rank of super wanted as well as the profanation of really high values. Values such as love, truth, holiness, motherhood, are the basis of culture and are eroded under the pressure of market expansion. This attitude towards advertising is supported by German philosophers of the Frankfurt School M. Horkheimer and T. Adorno, the North American philosopher E. Fromm, and British sociologist J. Keane.

Values may be a gaining of a person, as well as they can be created by the people themselves. Only people can determine a certain value for themselves and present themselves to the course of events, circumstances. Often something people choose for themselves as the value or see the meaning of their lives appears to be not something high and noble because the choice depends on the subjective human's perception. "If the main sense of the human existence in the world was to satisfy organic and cultural needs in the articles of consumption, the production of such articles would not take the character of the increasing race.... The demands of people in the so-called consumer societies have exceeded the limits of natural and reasonable needs. The main requirement is often the demand "to have and to have" [1, p. 140]. Of course, the quality of products is an important component of the quality of life, but not the only one. As an exception from general rule one part of the society, living mostly with spiritual interests (writers, artists, scientists, people with passion for creativity), very indirect-

ly depends on the quality of surrounding objects, as they are guided by the principle: "What you can do is more important than what you have". These people are well aware that advertising as such, being one of the derivatives of "glamor", is an element of commercial culture ("I spend, therefore I exist"). It actively produces and broadcasts a variety of images that seduce and charm not for the sake of charm itself, but to obtain public approval, acceptance and commercial benefits, in other words, we can observe the degradation of the content for the benefit of crystallization of everything external and placing of idealized content in a beautiful socially attractive shape.

Today axiological aspects play a fundamental role in the advertising process, both at the stage of creation of the product and at the stage of its circulation in society. Qualification, mastery, and efficiency of creative participants of advertising process are directly correlated with their abilities to recognize the hierarchy of values of different public groups and to build creative strategies in accordance to that.

Among the famous Ukrainian philosophers who pay attention to the phenomenon of advertising socio-moral problems O.P. Protsenko can be marked out, she interprets the advertising as "a unique ultimately phenomenon of modern social activity, an essential attribute of culture and civilization" [9, p. 55], states that only "genuine advertising" belongs to the assemblers of spiritual values of people, which allows to enrich them with the practical techniques of good deed associated with care, support, and attention. This kind of advertising communication represents the spiritual component through the system of real actions, emphasizing the involvement of the person to someone or something, giving a kind of grotesque touching to the process of accomplishment of good intentions or actions. This is a set of stable ideas about good and bad, unacceptable and compulsory, approved and condemned with the social norms, which, for example, in the A. Maslow's concept is referred to the skills that are realized in behavior. Their role from the author's point of view is dual as "the skills are at the same time necessary and dangerous, helpful and harmful. They, definitely, help us to save some time and energy, but what is the cost! They serve as the main means of adaptation and at the same time make it more difficult. A certain skill gives us a prepared solution of the problem but ultimately prevents a clear, creative thinking, in other words, hinder to find a solution of a new problem. Helping us to adapt, the skill at the same time limits the ingenuity and creativity of thinking, in other words, does not allow us to adapt the world to ourselves" [8, p. 297].

In the line with the proposed argumentation it is important not to lose sight of the essence of advertising, which is synthetic by its nature, i.e. it contains both the large share of the truth, and the elements of masking its (the truth's) excessive nudity. At the moment when the advertisement reaches the recipient's perception appears something, which is noted for the sign of the spiritual phenomenon, and it is commonly called an illusion. This is an emotional experience of certain opportunities, the concentration of hopes and fantasies of the individuals or community regarding the improvement of the elements of the world or themselves. Concerning this subject, Z. Freud wrote that the illusion is the "realization of the oldest, most persistent, and the strongest desires of mankind. The secret of their

strength lies in the strength of these desires" [13, p. 146]. The illusion is subjective; it is formed in the inner world of the person by mobilizing the reserves of imagination and "warming" of the emotional state of the person. The illusion is often called the imaginary satisfaction of desire, the result of ignorance, wrong beliefs, and explained with the lack of sober rationality and criticism in this or that person. But there is another, positive, side of the illusion. This is a temporary or long-term maintenance of the peace of mind; sometimes it is a powerful stimulus to the productive activity, the results of which may be useful. This is an activation of imagination, fantasy. The illusion, as we see, can be considered as a preventive softener in the collision of people coming into their lives with brutality and often with the cruel life circumstances.

While discovering the socio-moral question regarding the impact of the power of advertising on the spiritual life of society the attention should be paid to some special features, which the studied phenomenon has. In this regard, many acute and controversial issues of advertising are closely related to the nature of the concepts of decent and indecent, permissible and impermissible, moral and immoral in the broadcast of advertised products. Today a repulsive effect often takes place, quite sophisticated consumers can feel a sense of "constraint" and discomfort when viewing the finished products of promotional activities, which cross the border and the measure of what is permitted, for example, advertising of personal hygiene products, certain drugs, and so on. Some creators of advertising projects (mostly with low-threshold social responsibility), being in a constant search of productive-eccentric moves, shift the borders of decent to the obsessive disallowability, and even complete immorality and the "aspiration which goes too far and, so to speak, pours over the edge in the wishes or deviations from the straight path are not enough kept in mind, of course, cross the borders and the measures" [15, p. 186]. It must be added that it is always possible to find the products and goods that belong to the promising and at the same time frightening field of advertising (for example advertising of toilet paper, tampons, contraceptives, etc.). On one hand, they are really designed to meet the important needs of people, but on the other hand – they have a nature of social "taboo". However, we should recall that the meaning of the term "taboo" has received an expanded interpretation and is used as a synonym for the word "prohibition". Probably this is not entirely true, as the taboo is not just a ban, but a traditional, ritual ban, which arises out of the rationally inexplicable experience of any association. Strictly speaking, the taboo is a traditional ban imposed on a certain object, action, word, the violation of which is punishable by inexplicable, supernatural powers. Taboo is one of the mechanisms of self-preservation of the kind. It is necessary in the case of the removal of consequence from its causes when the life experience of the person is not able to prevent the dangerous consequences of the performed action. The temptation to break the taboo may occur, but the consequences of violating the taboo inevitable, terrible and irreversible. Taboos are deeply rooted in the mentality of people, are transmitted through the generations and have inertia, calculated for decades, if not centuries.

Today, the culture of advertising largely loses its sacral aura and under the pressure of the market demonstrates the

transparency of its borders, the traditional limits of unexplored "secret", which always existed, but was a kind of veil of everyday human life, concealing everything indecent and ugly, are violated. "Everything that is natural cannot be vulgar," - these words are programmatic in the advertising activity of O. Toscani, the head of the advertising service at Benetton company, thanks to his activity the company logo has become one of the most famous in the world. O. Toscani is called the emperor of the world of provocations because his works are deliberately flamboyant and provocative. His principle lies in the total disregard for proper consumer qualities of the advertised item, and his technique of work lies in the creation of an extraordinary graphic ground and its attachment to the logo Benetton. There is no doubt in the fact that the advertised "secret" products are in constant demand since they lead to comfort and simplification of existence. There has always been a need in such goods and people will need them in the future, but the main problem is what funds will be used for positioning. In the case of reckless demonstration of "the secret goods" the borders of decent are shifted, its internal appeal and demand can be lost, as the products get into the tyranny of the mockery and conjectures field.

It is well known that each qualitatively peculiar object has certain quantitative characteristics. This statement is to a degree inherent in the advertising activity, which, by cultivating the quantitative factor, cleaves the quality of perception of "taboo" products. A countless advertising stream of sanitary pads can serve an illustration to this statement. Besides the fact that every society individual able to perceive an information knows everything about their structure, material supplies, and stable strength characteristics, due to not understanding the sense of proportion and the boundaries of permissible this advertising eradicates a kind of sacrament, the veiling of feminine nature, in a certain sense vulgarizing and simplifying life foundations of the society. There is a way out of this situation on the advertising market, and it does not appear in the total eradication of a certain product, but only the necessity to clarify its demonstration place (from the point of view of common sense the advertising should be clearly separated: according to sex and consumption range), broadcast time, a verbal line and graphic apparatus. The peculiarities and independence of advertising field should lie not only in that it has its own laws, but in the fact that due to the special attitude it represents a unique original arena for the application of a single moral law, connected to the nature of virtue.

The philosophical work by Adam Smith "The Theory of Moral Sentiments" is of particular importance for the understanding of social and moral regulation and evaluation of the advertising objects, in this work the author holistically explores the concept of virtue. The author believes that the virtue can be defined as the state of mind, which is not determined by special feelings, but by the guidance and the right direction of all these feelings. They can be virtuous or vicious, depending on the kind of object, which is meant, and the forces with which they aspire to this object, "virtue, therefore, is what is decent" [12, p. 261]. Adam Smith says that as soon the person realizes the essence of the decency, under the influence of which he should reject certain items, order, charm, and beauty appear in the different light for him. At the same time "obedience or resistance of decency, according to which one or another item should be chosen or

rejected, is the source of people's happiness and glory, or misery and humiliation they experience" [12, p. 271].

Projecting everything aforesaid for the advertising activities, we should note that advertising (and, first of all, its products) does not always introduce to life only a virtuous nature, but often purposefully crosses the boundaries of permitted decency. Recently in real practice started the process of the development of codices and the setup of rules and laws of the information presentation, but, nevertheless, until the society accepts the unspoken moral laws that have always existed and will exist in the spiritual and value guiding lines of every individual, advertising communication is condemned to the assimilation with immoral, vulgarized forms of its manifestation.

Quite interesting is the accent on the issues concerning the advertising creators' social responsibility, which was made by American psychologist L. Kohlberg. In his theoretical construction, he refers to the analysis of the concept of "the highest levels of personal development". He believes that at the highest stage of moral development people are able to logically ground their moral principles, by which their actions are guided, on their own. The object of morality is aware of the moral law and operates according to this law, not because he expects a reward or punishment, and not because other people say that he should follow it, but because he understands why the law of morality is obligatory for him. People acknowledge the moral principles as their own principles, but not like the principles of outer compulsion imposed to them by others. It is well known that the driving forces of human behavior are not the knowledge directly, but the needs, interests, desires, and aspirations, a collision of which creates a complex struggle of motives. Although the morality is the relatively independent determinant of behavior, it can actively influence the person, just relying on the vital needs and interests of the individual. Spiritual and moral standards and requirements are usually fixed in general terms, which prescribe not some specific actions, but only a certain type of actions. There are no absolute and tough moral principles that could dictate people, how to deal with the endless variety of life situations. The very mechanism of the moral action presupposes the people's ability to self-selection of goals and the means of their behavior and substantiation of the legality and moral propriety of this choice.

Another important question should be raised when considering the moral and spiritual side of advertising; this question is associated with its appeal to the concepts of "good" and "benefit." We should agree with the position of the Russian philosopher R. Apresyan, who has studied in details the question of good and affirmed that the concept of benefit relates to the value consciousness, it reflects the positive value of social phenomena in their attitude to anyone's interests [3, p. 42]. In a specific sense, the benefit is a characteristic of means suitable for the achievement of the adjusted goal. "Benefit" (usefulness) characterizes the tools that lead to the necessary, required result. The first who perceived the idea of the unity of good and benefit was N. Chernyshevsky, he discovered the difference between pleasure, benefit, and good in the extent and duration. A great pleasure is called a benefit; a constant benefit is a good [16, p. 452].

Advertising activities generate a lot of questions of moral nature - social envy, which removes the moral brakes in

the race for material goods, or qualitatively new nature of interpersonal relationships, which are characterized by generosity of the buyer to himself and his family; the focus on the "little" pleasures of life or on the social problems of the whole society, which is oriented at realization of your own contribution to the overcoming of global problems (AIDS, drug addiction, alcoholism, smoking).

While coping with various situations of human relations and complex relationships, a real advertising can satisfy the spiritual and moral needs, which solve the problem of the harmonization of social and individual life, the transformation of social values in the individual-social practice, revealing the importance of, above all, personal and social – social advertising. By demonstrating the solved moral conflicts, advertising enforces you to empathize with popular characters, forming an integrated system of psychological qualities, which satisfy moral necessities. A central role in the advertising communication belongs to the syntony mechanism - the transfer of the state of another person, the empathy of another person on you. Expanding the vital contacts, advertising provides the opportunity to experience the infinite trivial variants of everyday communication, being a vivid example of the moral behavior of the individual. The latter is essential for the development of optimal variants of behavior. The representation of something singular, personal, and individual in the advertising breaks the established social and public norms. Spirituality in relation to advertising is a standardized morality, which subordinates to the traditional standards of behavior and strictly reminds about the exist-

ence of ideal relationships, the morality, in which all roles are strictly assigned, and the digression from these roles will lead to a public blame or censure. It should be emphasized that these standardized advertising images are not always a standard or direct guide to action, you shouldn't totally "dissolve" in the advertising, absolutely believing in all its appeals, demands and temptations.

As a universal phenomenon, advertising communication increasingly strives for the adaptation to the whole variety of spiritual and creative powers of the person. At the same time it becomes a modernizer of the creativity far beyond the limits of the promotional product, which was created by this advertisement, - in the space of human deeds and actions, people's attitude to things, and the relationships between different people. Almost every human action "is not only a technical operation in relation to things but also an act in relation to another person, expressing the attitude to this very person. Through the attitude to things and to the human subjects the relationship between people is carried out"- fairly pointed out S. Rubenstein [10, p. 32].

Thus, the problem of existence of the modern institution of advertising in the coordinates of socio-moral space acquires a debatable nature in line with socio-philosophical understanding, as the spiritual and moral categories within the boundaries of the advertising communication are not defined identically. The spiritual and moral problem of the ratio of good, benefit, and beauty in the advertising communication occurs when an integration of these values into a single promotional product takes place.

REFERENCES

- [1] Abisheva A. (2002) 'O poniatiiy «tsennost»', *Voprosy filosofiy* 3 : 139 – 146.
- [2] Adorno T. (2001) 'Ästhetische Theorie', *Moskow : Respublika*.
- [3] Apresian R. (1986) 'Problema «drugogo ya» i moralnoe samosoznanie lichnosti', *Filosofskie nauki* 6 : 33 – 59.
- [4] Blackwell R., Miniard P., Engel J. (2007) 'Consumer behavior', *Saint Petersburg : Piter*.
- [5] Baudrillard J. (2006) 'The Consumer Society: Myths and Structures', *Moskow: Respublika*.
- [6] Zapesotskiy Y. (2013) 'Sovremennaya reklama kak institute sotsialno-kulturnoi dinamiki', *Voprosy filosofiy* 3: 33 – 39.
- [7] Klingsais K. (2011) 'Vlast glamura v sovremennom rossiyskom obshchestve', *Laboratorium* 1 : 171 – 177.
- [8] Maslow A. (2013) 'Motivation and Personality', *Saint Petersburg : Piter*.
- [9] Mantula L. Protsenko O. (2003) 'Etika reklamnogo indikativa', *Kharkiv National University* 579 : 55 – 57.
- [10] Rubenstein S. (2003) 'Bytie i soznanie. Chelovek i mir', *Saint Petersburg : Piter*.
- [11] Uchonova V. (2003) 'Filosofia rekamy', *Moskow : Gellaprint*.
- [12] Wells W. (2001) 'Advertising: Principles and Practice', *Saint Petersburg : Piter*.
- [13] Fromm E. (1986) 'To Have or to Be?', *Moskow : Progress*.
- [14] Freud S. (1989) 'The Future of an Illusion', *Voprosy filosofiy* 8 : 146 – 152.
- [15] Tsenev V. 'Psihologia reklamy', *Moskow : Berator*.
- [16] Chernyshevskiy N. *Sochinenia*, *Moskow : Mysl*.

Two Images of Love: a philosophical reflection on the phenomenon of love in the writings of Xaver von Baader

Yu.V. Kovalchuk*

Department of History of Philosophy
The Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine
*Corresponding author. E-mail: julia.kovalchuk91@gmail.com

Paper received 25.08.15; Revised 01.09.15; Accepted for publication 05.09.15.

Abstract. In the article is contained a philosophical analysis of the phenomenon of love in the work "Forty Theses on Religious Erotica" by Franz – Xaver von Baader – a German religious thinker, who in a context of research appears primarily as an heir of the androgynous ideas of Jakob Boehme. The existence of love is analyzed in its two images: human and Divine. The human image of love has two vectors: pointing toward God and toward man. Difference between categories of Christian love as "agape" – the great fire of personal love; and "caritas" – the personification of the commandment of love on the part of the Church are shown. Both aspects of love are characterized by mercy and selflessness. The research on the phenomenon of love is seen through the prism of the philosophical thought of Christian religious thinkers as well as representatives of the Jewish tradition. Such key categories in Baader's philosophy of love as "mercy", "repentance", and "reconciliation" are delineated. It is demonstrated that in the context of reconciliation, the German theologian delineates two kinds of betrayal: unreconciled and reconciled. The annihilation by the person within himself of unfaithfulness and betrayal marks the entrance upon the way of true love. The article accents the dialogical character of love, which allows the formation of the relationship of "I – Thou": in opening himself, the lover gives himself to the person he loves, and accepts love in return. God, according to Baader, divests Himself of greatness, so that man might love Him, witnessing the way of descending love. The sacrificial character of Christian love is underlined, since in revealing His love for humanity, the Lord sacrifices His Son in order to save humanity. The differentiation between love-commandment and duty and the law is achieved on the basis of a comparative approach in examining the concepts of love of Franz – Xaver von Baader and Franz Rosenzweig. In the article, based on the usage of the philosophical terminology of dialogue, there appear two kinds of relationships: love, which takes the relationship of "I-It" and love which gives the relationship of "I-Thou". The problem of the recreation of the androgynous image of God in man is researched, resulting from the rediscovery of true love.

Keywords: love, androgyny, agape, caritas, eros, mercy, acceptance, Christianity

Introduction. Christian tradition in its philosophical reflections on the phenomenon of love, as Benedict XVI comments, stresses two images of love: Divine and human. The differentiation of these two images affects the existential nucleus of love: the human image of love – the existence of the human in love; while the Divine image of love constitutes the very existence of love, insofar as God is love. Hence, the essence of Christianity is in the fact that it is a religion of love. Undeniably, the history of Christian love – descending agape or caritas, is filled with moments of the unacceptance of passionate eros, even the condemnation of sexual love between an man and a woman. A radiant example of such contraversial treatment of the phenomenon of love by Christian doctrine is the medieval story of the love between Pierre Abelard and Heloise. Nonetheless, it was the Christian God who so loved mankind that He redeemed it through the death of His Son. The Virgin Mary, mother of Jesus Christ who was executed by men, becomes the merciful defender of humanity. Christian love is unique and its uniqueness lies in its personal character and its mercy. The German theologian and philosopher – Franz-Xaver von Baader appealed and witnessed to this precept. On the basis of the research of the New and Old Testaments, being a disciple of the idea of the androgynous human of Jakob Boehm, the philosopher, through the prism of philosophical eros put forth an interesting treatment of the nature and essence of love in his work "Forty Theses on Religious Eros".

A Brief Overview of Publications by Theme. Thanks to the thematics of love, today the ideas of thinkers such as Denis de Rougemont, who has achieved a solid body of research on the phenomenon of love in European philosophy, of Alen Badieau, Pascal Bruckner, Viktor Malakhov, Alexander Balhaus, Reuben Apresian and others have been analyzed. Jan Kloczowski has achieved a great input into

the philosophy of love with his book "The Philosophy of Dialogue", in which he achieved a philosophical analysis on the concept of love of Franz Rosenzweig. Xaver Knotz described the relationship of Christian marriage in his work "The Sex Which We Don't Know". In the sphere of Christian love, the relatively recent work by Benedict XVI, the encyclical "Deus caritas est" is important.

Purpose. The purpose of the article is the philosophical analysis of the phenomenon of love as conceived by the German religious thinker Franz-Xaver von Baader and the research on two images of love – Divine and human – in Christian spiritual tradition.

Materials and Methods. The basic method used during the research of the given materials, was the method of comparative analysis, which revealed characteristic traits and a specific conception, approaches and ideas of the religious thinker toward the exploration of the phenomenon of love. Also, methods traditional for humanitarian knowledge culturological and hermeneutic approaches, utilizing the principles of holism and complementarity were used. Among the materials researched were "Forty Theses of Religious Eros" by Franz Xaver Baader, the encyclical "Deus caritas est" by Benedict XVI, and a string of other works relevant to the analyzed theme.

Two images of love, Divine and human, give a dialogical character to love, for which the human being does not remain an inert atom, but an active personality of the universe. "Insofar as God first loved us, our love from now on is not merely a commandment, but a response to the gift of love, with which we are approached by God." [2,6] The human being must give his response, but only he may respond, who is. Only he, who is a person, may say "I am". The Danish Socrates Soren Kierkegaard in the 19th century, as did Franz Rosenzweig in the 20th century, regarded Abraham to be such a person, who in response to

God's "Where are you? " could respond firmly "I am here". It was precisely Abraham who was capable of hearing God's call, to answer Him, and to carry the responsibility for his response. Abraham attests through his love for his son, his love for God. Like God, Abraham is capable of bringing love into sacrifice for the sake of love, love for his son for the sake of his love for the Creator. And is it precisely this love, strong as death, to quote Meister Eckhardt, which returns his son to Abraham.

Insofar as God's image of love requires of the human image of love a personal character, man requires a personal call to love, in order to reply to it. As Benedict XVI notes, Divine love is personal, a love of choice: God chose Israel and loves it, having a plan of healing for all humanity. Divine love is so strong and great that in His love, God turns to each one, choosing each one; however not every one is capable of responding to Him. Insofar as it is impossible to love with half of one's heart, but only with the whole heart, similarly, as Erich Fromm and Miguel de Unamuno stress, it is impossible to love someone without loving others. The personal character of love confirms love of person to him in whom it will love the whole world. Because of love of God, in God we may love unfamiliar or even hated persons. Because of love of God, the human heart is capable of forgiveness, contrition and mercy. Only he who is aware, conscious of his being, can repent and love.

Personal love is the great flame of Christian love, agape. Agape, in contrast to the passionate arousing eros, is a settled love, a setting sun which warms without burning. The principle of agape in God's image of love is included in the first thesis of the "religious eros" of Franz Baader: "(God) had to divest Himself of His greatness so that we might encompass and bear His help in our weakness and misery. Only love can achieve this and only it is capable of this sacrifice". [1,144] God as love and God Who loves, comes down to the human being, so that man might love Him. In a certain sense, God gives Himself to the human being, which is an expression of agape in the Divine image of love. According to the conception of love of Franz Baader, this great gift of love from God is capable of being received not by every person, and consequently, God, "although Love Himself" [1,145], can love very few human beings. In order that a human being might accept God, accept from Him the gift of love, he must believe in Him, give himself to Him, trust Him. Baader's concept of God as Love is crucial, for as soon as the human being begins to love, God appears in her. The dialogical type of love requires a mutual revelation, mutuality which allows the meeting of the two lovers. He who has not met God cannot love Him. From here flows the sense of Baader's thesis: "...nothing is worthy of love, as love itself". [1,145].

Benedict XVI in his encyclical "Deus caritas est", expresses a similar thought to that of the German theologian of the 19th century: the essential choice of life of a Christian is faith in God. According to the universal pontiff, this choice may be expressed in the words: "We believed in the love of God". [2, 5] Thence also is underlined a seemingly irrational way for the achievement of love, according to which love is not thought of as an illness, *or something, connected with chemical processes in the human organism* (such is the meaning of love proposed by the 21st century), acquiring meaning as a phenomenon. One may even express the somewhat more radical thought: if God is love,

then love acquires a nominal meaning; it is impossible to know, but possible to believe in. "A Faith which sees Divine love in the pierced heart of Jesus on the cross, gives rise to the beginning of love". [2,49]

The human image of love has two vectors: toward God and toward the human being. Man, being in love, may give himself to God as well as to another human being. "Only he, who possesses himself can give himself; and only such may be received; he, on the other hand, who does not possess himself or has lost himself, may be taken without even so much as a thank-you." [1,148] In the terminology of philosophical dialogue, the relationships of those who do not receive or accept, but take instead, are described as relationships of "I – It". A person in such circumstances becomes a thing, which is capable of sexual appetite as instinct, but not of love. (*Such a "thing-like" impression of another human being can be seen as today's leading tendency toward the absolutism of the user, of consumerism*).

The matter of love is a matter of unrepeatable individuality, character, which according to Franz Baader, is capable in itself of recreating the primal androgynous image of God. The essence of love in the view of the German theologian lies in the process of such recreation. The androgyne is recreated through Christian marriage. "Forty Theses on Religious Eros" demonstrate the interesting reflections of Baader in the context of love, in which the religious thinker annihilates the perceived sinfulness of sexual love, giving love between man and woman a mystical meaning. Sexual love, which is a mature love, which chooses only this person and forever, has an exclusive character. As Benedict XVI aptly comments, "Monogamous marriage suits the image of a monotheistic God". [2,19] Marriage must be an expression of love without turning back, which has found him for whom it was intended. Thence, the idea of Franz Baader regarding the androgyne in this context totally correlates with Christian teaching: each person ought to unite into one entity in marriage with his or her "other half", to whom he or she will vow for eternity. According to the German theologian of the 19th century, two become one, recreating the primal androgynous image of God in man, where God lives and acts.

Utilizing the metaphor of a flower, Franz Baader introduces into the question of love such ethical categories as forgiveness and sympathy: "And when the flower of love blooms without tears, then it will not be able to take root without this dew" [1,151]. The heart that loves is capable of understanding and forgiving the contrite heart which earnestly confesses. For love to flourish, the two who love must as a result of their own personal input, uphold the fire of love, having destroyed in it everything past and mortal. According to Baader, the destruction by love of everything past and mortal happens as a result of the destruction of infidelity and insincerity, even from the realm of possibility. Man has to persevere against temptation and remain faithful to his love. Each new love, comments the philosopher of love, is like a defenseless, tender infant, who needs care and constant attention. If a person is unable to protect this gift of love, does not know how to give oneself to another, then she is unable to receive love. It is worth noting that infidelity is not the final stage of a relationship, insofar as love, as has been stated above, forgives him, who is contrite and unreservedly confesses it. In the work "Forty Theses on Religious Eros" the author differentiates between

unforgiven and forgiven betrayal, introducing the category of reconciliation. Unreconciled betrayal moves into a central direction, becoming a totality in itself, while reconciled betrayal makes a circular movement, in time returning to rebirth. Forgiveness connects that which has been spoiled more securely with a "thread of love" even more tightly than before the committed infidelity. In the human image of love, the vector which is directed toward the human, the infidelity becomes a crack in the marital relations between husband and wife, resulting in the break-up of the marriage. The person, who lives according to his own desires, easily succumbs to bodily lust and passing pleasures, is capable of infidelity, and exists in the relationship of "I – It", and consequently true love, which needs personhood, becomes impossible under such conditions. And only the betrayed "half" having in her heart true love, which is capable of forgiving and mending a broken heart, by stepping onto the way of peacemaking, may repair this crack. A great love, which forgives mends both halves. Nevertheless, peacemaking is possible only under the condition that the betrayed heart forgives the one who repents. Undeniably, true love is great and strong enough to forgive him who does not realize his fault, but contrition is the condition under which love again acquires the dialogical form: forming the relationship of "I – Thou". As taught by the Jewish religious thinker, and representative of Jewish Hasidism, Martin Buber, only in the relationship of "I – Thou" a true marriage appears: "two people open themselves one to the other's Thou". [3,85] Reconciliation is the moment of the rebirth not of love, but of the spiritual state of the person himself, because love, notwithstanding its latent and actual states, does not cease to exist. Reconciliation is the moment of personal becoming, meeting the other in love, openness in front of the other and his acceptance of it.

In the context of the image of human love one ought to make a distinction between two forms of Christian love: agape and caritas. Both forms of love unite such ethical categories as "mercy" and "unselfishness". Agape, as noted above in this article, is the great flame of Christian love – merciful, personal love. Caritas, merciful Christian love, which is aimed at all humanity, is the practical embodiment of the social teaching of the Church, the practical expression of love, the City of God on the earth, according to Saint Augustine. In the history of Christian love there is a place for the idea, that caritas is the unity of eros and agape or the sanctified agape eros. As Benedict XVI notes in his encyclical, caritas is the embodiment of the commandment of love in the Church as "the community of love". This love is not a law, but a covenant, uttered by Him, Who Himself loves. God gives man His love, descends to man, bringing His Son as a sacrifice on behalf of mankind and if man accepts His love, accepts this great sacrifice, then he must answer Him with his own love.

Franz Baader points to the identification of love with responsibility, insofar as they both indicate a union. Nevertheless a connection through responsibility is one-sided and not free, in contrast to the free, mutual connection in love. Mutuality of union in love indicates that love requires mutuality: God gives Himself to man, because He loves him; man accepts the love of God and responds to Him with his own love, because he loves Him. Consequently, love makes all equal is one of the basic principles of Christian doctrine. Accepting God's love, His great

sacrifice on behalf of man, man must take the responsibility for this love and prove to God that he is deserving of this love. The caring for one's neighbour, love and expression of mercy to others is the very embodiment of caritas, the embodiment of the commandment of love. The German-Jewish philosopher – dialogist, representative of traditional Judaism, Franz Rosenzweig stresses that love is the only commandment, which cannot become law, insofar as the law requires silent acceptance and perseverance, and love requires a person who names himself and acts and loves. "Such differentiation between love – commandment and the law, the philosopher-dialogist bolsters with temporality: the Law belongs to Creation, which was an event and has remained in the present only as the past, but love belongs to Revelation and is an event which is experienced here and now, which becomes here and now. It is precisely in the relationship of revelation where man stands facing God". [5,108]

Such treatment by Franz Rosenzweig brings to mind a certain analogy with Metropolitan Ilarion. In his work, "A Word about the Law and Blessedness" Ilarion, Metropolitan of Kyiv affirms that the Old Testament is the fulfilment of the Law, whereas the New Testament is the fulfilment of Blessedness in the person of Jesus Christ: whoever has believed in the beloved Son of God, he joined himself to the love of the Lord. Jesus Christ is therefore that Event, which has brought the Revelation of the Lord for humankind, the love of God. In the given context one ought to note that Saint Augustine confirmed the presence in latent form of the New Testament already in the Old. Franz Rosenzweig was also in solidarity with this thought, for whom the New Testament is the "soil in which the seeds" of the New Testament grow.

The image of human love is able to say "Thou" when turning toward God in his contrition. It is precisely after the fall of man, as noted by Franz Baader, that salvific love came from the Lord's heart, which began the process of reconciliation. Through this healing love began the unification of God with man, while through man came the unification of God with the world. "The ray of God's love, or Jesus, passed in the moment of the fall directly into Sofia, the true matrix of all prime images, and in the prime image of mankind became a person of spirit, insofar as from this moment began the natural embodiment in time " [1,157]. Thanks to such categories as forgiveness and sympathy, reconciliation leads to mystery, which occurs in the breast of every person, when she enters more deeply into the heart of him, who has betrayed her. Thence, alongside reconciliation, generosity and mercy have a place, the heart of the Lord serving as the example. Nevertheless, it is God who brings the sacrifice in the name of love to humanity, "man", as enunciated by Sen-Marten, "wanted to be human without God, but God did not want to be God without man" [1,143]. The heart of God, betrayed by man's fall, sends him His love, yearns to help him recover himself, to overcome the division, which emerges in this multifaceted connection of love. The blood from the heart "is the glue" which repairs the cracks in the union of love, making this union even more firm and lasting in the face of the testing of fate. Franz Baader holds that the human, who passes through the way of reconciliation, finds himself not far from the Kingdom of God.

Results and their discussion. The results of the writing of this article is the presentation of a philosophical analysis of the conception of love by the German religious thinker Franz-Xaver von Baader. Two images of Christian love are researched and vectors of their direction indicated. The research showed the personal and merciful character of Christian love.

In the results of the completed work one can make theoretical and practical summations and propositions:

"Forty Theses of Religious Eros" by Franz-Xaver von Baader is a brilliant treatment of the essence of love in the context of Christian doctrine and mysticism. As a result of the identification of God as love, the very existence of love is indicated – love which exists in itself. Thence, this love is the unity of eros, agape and caritas – it is ever and everywhere present. God's image of love is the presence of love for man, the expression of which is the sacrifice of Jesus Christ. Therefore such love has an ascending character: through Jesus Christ God's love descends to man, in order to raise him to Himself.

In keeping with the conception of love of Franz-Xaver von Baader, descending love is the moment of genuine giving of oneself to another, which points toward mutual

giving. Exhibited further is the dialogical character of Christian love, which is grounded in the relationship of "I – Thou". Love needs a person who is able to love and give himself.

The human image of love is the existence of a human in love, and while in such circumstances, love may be aimed both at man and at God, it is indivisible and one. It has been shown that in love toward God man loves humanity, and in love toward the unique human persona, he loves the Person of the heavenly order – God.

Therefore, the union of man and God is possible on condition of the recreation of God's original image of man, which is in turn made possible through true love. The androgyn is recreated in Christian marriage, which has stepped onto the way of reconciliation: realizing the sacrifice of Jesus Christ, truly contrite, it awaits Love, giving its own love (mercy). Thus through the androgyn, God unites with the world.

The practical conclusion of this article is the delineation of love – caritas, which needs a practical implementation: concern for neighbour, which in turn allows the embodiment of the commandment of love in the Church, as "community of love".

REFERENCES

- [1] Baader, Franz. Forty abstract religious eroticism // Thinkers of German Romanticism. – Ivano-Frankivsk: Lily HB, 2003. – P. 143-157.
- [2] Benedict XVI. Deus caritas est. – Missionary, 2008. – P. 57.
- [3] Buber, Martin. Me and you. The way human Hasidic teachings. - Kyiv: The spirit and letter, 2012. – P. 272.
- [4] Kłoczowski, J.A. The philosophy of dialogue. – Kyiv: The spirit and letter, 2013. – P. 224.
- [5] Kovalchuk, J.V. Love as revelation of I and Thou in the philosophy of dialogue // Scientific Proceedings of the National University "Ostroh Academy". A series of "Historical religion". – Ostrog: Publishing House of National University "Ostroh Academy", 2015. – Issue 17. – P. 107-111.

Гендерні процеси у сучасному суспільстві: теоретичні засади аналізу

Л.Ю. Левченко*

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди
Переяслав-Хмельницький, Україна

*Corresponding author. E-mail: les17ya@mail.ru

Paper received 23.07.15; Revised 28.07.15; Accepted for publication 04.08.15.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню гендерних процесів у соціальній структурі суспільства. Простежено розвиток теоретичних концепцій гендеру, проаналізовано вплив філософських течій на формування гендерних теорій. Показано, що гендерні дослідження останніх десятиліть виявили, що поняття статі, гендеру і гендерної асиметрії стають головним предметом вивчення філософії фемінізму, а маскуліність – одним із напрямків постфемінізму. Тому з'явилися праці про «кризу маскуліності» і переваги «фемінних» психологічних рис, переосмислення питання місця та ролі жінки в сучасному світі, без вирішення яких неможливий поступальний розвиток сучасного демократичного суспільства.

Ключові слова: *стать, гендер, гендерні ролі, маскуліність, феміністичність, чоловіче, жіноче*

Актуальність. У сучасному суспільстві неможливо ставитися до особистості без урахування соціокультурних особливостей статі. З'явився новий категоріальний апарат, що містить терміни з ключовим словом «гендер», які дозволяють більш повно вивчати особистість. Гендер – це те, у що суспільство перетворює фізичні, анатомічні і психологічні відмінності людей. Поняття чоловічої і жіночої поведінки, маскуліних і фемінних манер, дій, мови несуть гендерні конструкти, оскільки втілюють у собі соціальні очікування відносно характеристик «справжнього чоловіка» і «справжньої жінки». Це не біологічні факти, а культурно-специфічні переконання, котрі організовують соціальну практику саме так, а не інакше.

Гендерна методологія – це міждисциплінарна методологія. Вона включає в себе філософію, соціологію, психоаналіз, літературознавство. Актуальним є розгляд багатьох проблем, пов'язаних з гендерними проблемами. На даний час в Україні має місце тенденція поглиблення у вивчення гендерної проблеми.

Гендер створюється суспільством як соціальна модель жінок і чоловіків, що визначає їх положення і роль в суспільстві. Гендерні системи розрізняються в різних суспільствах, проте вони асиметричні: чоловіки і все «чоловіче – маскуліне» вважаються первинними, значущими і домінуючими, а жінки і все «жіноче – феміне» – вторинними, незначущими із соціальної точки зору [1, с. 9].

Дослідження гендерних процесів у суспільстві відображають асиметричні культурні оцінки й очікування, що адресуються людям залежно від їх статі. Із часом майже в кожному суспільстві, де вказані характеристики мають два гендерні типи, одній біологічній статі нав'язують соціальні ролі, які вважаються культурно вторинними. Соціальні норми змінюються з часом, проте гендерна асиметрія залишається. Саме гендер є одним із способів соціальної стратифікації суспільства, який у поєднанні з такими соціально-демографічними чинниками, як національність, клас, вік, організовує систему соціальної ієрархії.

Формування гендерного підходу не випадково співпало з широким обговоренням філософської проблеми про співвідношення біологічного і соціального в природі людини. На Заході проблема ідентифікації статі, з'ясування ролі соціального, культурного, з одного боку, і біологічного, з іншого, стали головною проблемою, яку обговорювали.

Метою статті є дослідження гендерних процесів у соціальній структурі суспільства.

Започаткувавши нову парадигму мислення, де в центрі уваги опинилась стать людини, гендерна методологія вивела на авансцену суспільствознавства нові проблеми людського існування. Ці проблеми виявились універсальними, оскільки стать (не тільки в особистому значенні, але і в значенні гендера) – універсальна характеристика людського буття. Така банальна істина ігнорувалась, як з'ясувалося, при новому погляді на речі, в традиційному суспільствознавстві, де «стать» і «людина» виявились відірваними одне від одного. «Людиною» тут був чоловік, «стать». І відповідно проблема людини була центральною проблемою філософії, проблема статі – другорядною. Психологія, була нейтральною або «без статі» (І. Кон), також орієнтувалась на чоловічу норму [1, с. 92].

Теоретики фемінізму починають досліджувати соціальну технологію формування гендерних ролей, те, як формується у людей гендерна свідомість через різні соціальні інститути, мистецтво, науку, врешті, досвід повсякденного життя. «Гендер як соціальний аспект відносин статі, – стверджують дослідники, – конструюється і виражається в багатьох галузях соціального життя. Він включає в себе культуру, ідеологію, дискурсивну практику, хоча і не отожднюється з ними. Гендерний розподіл в домашній і професійній праці, організація держави, сексуальність, структура насильства і багато інших аспектів соціальної організації впливають на гендерні відносини».

Одна із особливостей сучасного етапу гендерних досліджень полягає в тому, що їх об'єктом, поряд з жінками, все частіше стають чоловіки. Одні автори вбачали проблему в тому, що гендерний клас або соціальна група відстають від вимог часу: їхня діяльність і групові самосвідомість, уявлення про те, яким може і повинен бути чоловік, не відповідають соціальним вимогам і підлягають радикальним змінам. Інші автори вбачають у соціальних процесах загрозу «природним» основам людської цивілізації і закликають чоловіків як традиційних захисників стабільності і порядку, покінути з цією деградацією і повернути суспільство в спокійне і надійне минуле [1, с. 562].

До середини 1980-х років чоловічим проблемам присвячувались книги і дослідження медико-біологічного характеру. Потім зросла кількість публікацій, що охоплювала все новіші теми і галузі знання. Все більше з'являлося видань про чоловіків і для чоловіків. Ці видання містили в собі масу нової цікавої інформації про різні сторони і аспекти чоловічого буття. Однак співвідношення понять «чоловіче буття» і «ма-

скулінність» залишаються відкритими для дискусій. Під чоловічими дослідженнями розуміють предметну область знання, що включає в себе все те, що стосується чоловіків, включаючи і біологію чоловічого тіла. Маскулінність частіше трактується як особлива соціальна ідентичність, яка існує виключно у визначеному соціумі і змінюється разом з ними.

Як й інші гендерні категорії «маскулінність» не має однозначного визначення і має щонайменше три різні значення:

- маскулінність – це категорія, що означає сукупність поведінкових і психічних властивостей і особливостей, які об'єктивно властиві чоловікам, на відміну від жінок;
- маскулінність – це категорія, що означає один із елементів символічної культури суспільства, сукупність соціальних уявлень, установок і вірувань про те, ким є чоловік і які якості йому приписуються;
- маскулінність – це система приписів, маючи на увазі не середньостатистичного, а ідеального “справжнього” чоловіка, це нормативний еталон чоловічості.

Але індивідуальні властивості, стереотипи масової свідомості і соціальні норми, як і наші уявлення про реальне, бажане і про те, як повинно бути, ніколи не співпадають. Тому існують не тільки різні канони маскулінності, але й різні парадигми її вивчення, які є взаємодоповнюючими. Тим більше, що вони реалізуються різними науковими дисциплінами.

Найбільш популярніша в гендерних дослідженнях така парадигма маскулінності та фемінності, як психоаналіз. Психоаналіз є універсальним у тому значенні, що він ухвалює універсальні чоловічі властивості, а також механізми і стадії формування чоловічого характеру. Однак вважається, що ці властивості біологічно не задані, але формуються в процесі індивідуального розвитку, в результаті взаємодії дитини з батьками.

Однак більшість суспільствознавців і психологів ставляться до психоаналітичної парадигми скептично. Базові категорії психоаналізу – це не наукові поняття, а метафори, його висновки не піддаються статистичній перевірці. Різні школи і течії психоаналізу (Фрейд, Юнг, неофрейдисти, Лакан) концептуально не поєднуються один з одним, одні і ті ж терміни означають у них різні речі. Йдучи за буденною свідомістю, психоаналітичні теорії зводять маскулінність до сексуальності або описують її в сексологічних термінах. Психоаналітична парадигма дозволяє виразити і описати суб'єктивні переживання чоловіків, пов'язані з «кризою маскулінності», але конкретно-історичні соціальні реалії і особливо механізми соціальної зміни від неї вислизають.

У світлі психоаналізу маскулінна самосвідомість і поведінка стають продуктами наслідування й ідентифікації з конкретним чоловіком-батьком або його символічним образом.

Маскулінність та фемінність не пов'язані з біологічною статтю, а складаються з відмінних психологічних характеристик, історично сформованих особливостями культури певного соціального середовища. Маскулінність асоціюється з екстравертністю, активністю, незалежністю, самовпевненістю, а фемінність – з інтровертністю, залежністю, несміливістю, сентиментальністю.

Однією з ключових гендерних проблем є проблема патріархату. На початку 90-х років професор соціоло-

гії, С. Волбі (Велика Британія), наповнила поняття патріархату соціологічним змістом, визначивши патріархат як «систему взаємопов'язаних соціальних структур, за допомогою яких чоловіки пригнічують та експлуатують жінок». Термін «патріархалізм» застосовував ще М. Вебер для означення певних типів суспільств чи соціальних інституцій, у яких владна структура аналогічна моделі сім'ї, що живе за «правилом батька».

Чоловіче домінування виникло внаслідок того, що жінка, народжуючи й виховуючи дітей, обмежує свою життєву діяльність лише материнством і хатньою роботою. Жінки були цілком залежні від своєї фізіології; часті вагітності, клопоти з малими дітьми спричинили й залежність жінок від чоловіків як годувальників. Поступово відбувалася інституалізація патріархату як системи соціального контролю та порядку, трансформуючись з мікрорівня, зі сфери приватних відносин у межах домашнього господарства, до макрорівня, в систему суспільних відносин. Всі сучасні суспільства перебувають в ідеологічних тенетах патріархату, відрізняючись лише ступенем і характером прояву соціальних нерівностей згідно соціального статусу чоловіків і жінок, тобто гендерних нерівностей [5, с. 86].

Останньою в переліку теоретичних гендерних перспектив виступає феміністична теорія, основним положенням та відправною точкою якої є пригноблення, пригнічення жінки в (капіталістичному) суспільстві. Фемінізм, досить активно розвивається в напрямку вироблення практичних пропозицій щодо ймовірних шляхів подолання пригніченого становища жінки як соціальної проблеми капіталістичного суспільства.

Головним постулатом фемінізму є те, що тільки в інтересах усіх чоловіків – зберегти патріархат, тобто такий соціальний лад, де жінки систематично пригнічуються чоловіками в усіх сферах життя. Адже в ідеальному суспільстві індивіди повинні мати можливість виконувати роботи, які найбільше їм відповідають незалежно від статі. На противагу розподілу праці за статтю, фемінізмом висувається концепція культурного розподілу праці, згідно з якою поведінка статей або вже гендерна поведінка визначається рівнем культурного розвитку суспільства.

Сучасна феміністична теоретична перспектива, породжена політичним феміністичним рухом, представлена трьома напрямками:

- ліберальним або помірним фемінізмом;
- марксистським або соціалістичним фемінізмом;
- радикальним фемінізмом.

Спільним для всіх напрямів є зосередження уваги на проблемі пригнічення жінки, а відмінним – підхід до пояснення цього соціального явища та пропозицій щодо пошуку шляхів його подолання. Ліберальний фемінізм зайнятий викриттям дискримінаційних форм щодо жінки з подальшим розв'язанням цієї проблеми шляхом державних реформ.

Спочатку ліберальні ідеї стосувалися виключно чоловіків та чоловічого визволення з-під монархічної влади. Суттєвий внесок у формулювання необхідності жіночого визволення зробив англійський мислитель та політичний діяч Дж. Міль. Його погляди щодо питань жіночої рівноправності викладені в есе «Поневолення жінки», яке було написане в 1863 році. У ньому він критикує принципи «споконвічного підпорядкування однієї статі іншій» як несправедливого у своїй основі, що є «одним з основних перешкод на шляху людства

до досконалості». Цей принцип він пропонував замінити принципом «ідеальної рівності», що не припускає ніякої влади або привілеїв для жодної зі сторін, так само і визнання неспроможності якоїсь із них.

Сама по собі політична доктрина лібералізму підштовхує послідовників до необхідності визнання жіночої рівноправності в суспільстві. Але на певному етапі суспільного розвитку вона суперечить сама собі. З одного боку, пропагується індивідуальна свобода, а з іншого, ліберальні ідеологи виступають проти будь-якого державного втручання для підтримки ситуації рівних можливостей для реалізації такої свободи. Держави, які будують власну політику на основі ліберальної ідеології, дотримуються залишкового принципу фінансування соціальної сфери. У цих державах також не можна сподіватися на широке розповсюдження політики позитивних дій, спрямованих на рівень зростання участі жінок у політичному житті країни. Таким чином, будучи основною течією, у межах якої була безпосередньо обґрунтована концепція рівності жіночих прав і свобод, лібералізм обґрунтовує позиції противників практичного досягнення жіночої рівності саме тому, що сподівається на власні сили індивіда, якого не повинна підтримувати держава. Ліберальна ідеологія несе в собі внутрішнє протиріччя, що має суттєві практичні наслідки.

Марксистський, або соціалістичний фемінізм ґрунтується на тому, що жіноча пригнобленість – це продукт капіталістичних і патріархальних суспільних відносин, а звільнення від пригнобленого стану можливе й пов'язане із завершенням капіталістичної фази та подоланням жорстокого чоловічого контролю. Радикальний фемінізм вбачає причину проблемної ситуації в існуванні патріархату, тобто чоловічого домінування та контролю над жінками, незалежно від економічної системи, й закликає боротися за звільнення від такого контролю.

Головним завданням фемінізму є внесення канонів в науку, конфронтація культурологічних концепцій і

канонічних тем з феміністськими теоріями.

Основна риса жіночих досліджень – це розвиток колективних способів дії. Хоча жінки – науковці, медики, митці і багато інших працюють на самоті, вони часто об'єднують свої ресурси (знання, навички та енергію) для колективної роботи, результат якої робить акцент не на індивідуальних зусиллях, а на сукупних зусиллях групи. По-перше, колективна дія – це взаємна підтримка в складних починаннях. По-друге, більшість проблем потребують експертизи не однієї людини, а спеціалістів різного профілю або досвіду.

Для жіночих досліджень на першому етапі було важливим виявити і назвати відмінності між чоловіками і жінками. Головне завдання полягало в наданні інформації від жінок і про жінок, щоб таким чином створити фундамент для нових теоретичних концепцій. З цього моменту важливими стали гендерні дослідження, присвячені продовженню критики витіснення жінок і не стільки опису механізмів влади, скільки критичному аналізу механізмів, пов'язаних з ієрархізацією. На відміну від початкової критика стереотипних зображень жіночості одночасно намагається скорегувати зображення, тобто замінити їх на більш «правильні».

Фемінність та маскуліність як ідеальні частини цілого доповнюються варіантами способів чоловічої – жіночої суб'єктизації, що відображають прагнення до рівного входження в соціальне життя.

Визначення чоловіка і жінки, відмінностей між жіночністю і мужністю, змінюється з плином часу. Різні уявлення існують одночасно, набуваючи більшої або меншої значущості; їх комбінують, співвідносять одне з одним, щоб через відмінності між статями дати характеристики людини взагалі. Усвідомлення факту цих історичних змін відбулося не так давно, що дало поштовх для досліджень, які стали однією з найбільш продуктивних галузей наукового пошуку у світі, результати якого наполегливо вимагають свого впровадження у вітчизняну освітню практику.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Введение в гендерные исследования / [под ред. И. Жеребкиной]. – Харьков: ХЦГИ; Санкт-Петербург: Издательство «Алетейя», 2001. – Ч. 1. – 708 с.
- [2] Виноградова Т.В. Сравнительное исследование познавательных процессов у мужчин и женщин: роль биологических и социальных факторов // Вопросы психологии. – 1993. – № 2. – С. 63-71.
- [3] Головкин Б.А. Философская антропология. – К.: ІЗМН, 1997. – 240 с.
- [4] Івашченко О. Гендерна наукова перспектива: від світогляду до політики // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 6. – С. 78-91.
- [5] Людина в есенціальних та екзистенціальних вимірах / [за ред. В.Г. Табачковського]. – К.: Наукова думка, 2004. – 244 с.

REFERENCES

- [1] Introduction to gender studies / [ed. by I. Zharebkina]. – Kharkov: KCGS; St. Petersburg: Publishing house "Aletheia", 2001. – Part 1. – 708 p.
- [2] Vinogradova, T.V. a Comparative study of cognitive processes in both men and women: the role of biological and social factors // Questions of psychology. – 1993. – No.2. – P. 63-71.
- [3] Golovko, B.A. Philosophical anthropology – K.: SMN, 1997. – 240 p.
- [4] Ivashchenko, A. Gender scientific perspective: from ideology to politics // Sociology: theory, methods, marketing. – 1998. – No. 6. – P. 78 – 91.
- [5] Person in essential and existential dimensions / [ed. V.G. Tabakowska]. – Kyiv: Scientific thought, 2004. – 244 p.

Gender processes in modern society: theoretical framework for the analysis

Levchenko L.

Abstract. The article is devoted researches of gendernykh processes in the social structure of society. It traces the development of theoretical concepts of gender, the influence of philosophical currents of the formation of gender theories. It is shown that gender researches of the last decades educed that concept of sex, gender and gender asymmetry become the main article of study of philosophy of feminism, and masculine – one of directions of post-feminism. Therefore labours appeared about the "crisis of masculine" and advantages of "feminine" of psychological lines, reconsideration of question of place and role of woman in the modern world, without the decision of which forward development of modern democratic society is impossible.

Keywords: gender, sex, masculine, feminine, male, female

«Обновленное» христианство Николая Гоголя и народное православие Теодосия Осьмачки (к вопросу о религии в украинской картине мира)

И.А. Стребкова

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя, Нежин, Украина

Paper received 19.08.15; Revised 26.08.15; Accepted for publication 31.08.15.

Аннотация. В статье проанализировано влияние христианства на творчество Николая Гоголя и Теодосия Осьмачки. Сопоставлены проявления «обновленного» христианства Гоголя и народного православия Осьмачки. Отслежена их функциональная природа в украинской картине мира.

Ключевые слова: «обновленное» христианство, барокко, народное православие, Николай Гоголь, Теодосий Осьмачка

Введение. В моменты хаоса и общественного кризиса прослеживается активное проявление чувства несогласия с тенденциями времени. В такие времена люди ищут ключ, который может объяснить современный мир. Период барокко – это возобновление значения Бога в жизни человечества. Искусство барокко религиозное, и его задача – склонить человека к Богу. Украинское барокко характеризуется утверждением национальных ценностей, козацкой доблести, борьбой против национального и религиозного притеснений.

Религиозные взгляды Гоголя и Осьмачки были заложены домашним воспитанием и характером отношения родителей к христианству. В роду Гоголя были священники, и приверженность рода к служению церкви, бесспорно, была одной из главных семейных традиций [14, с. 15]. Гоголь унаследовал от них то стремление к Богу и служение Ему. С самого детства художник находился под впечатлением картины Страшного Суда, о котором ему рассказала мать. В письме к ней он позже писал, что женщина так страшно описывала муки грешников, что это «...потрясло и разбудило во мне всю чувствительность. Это заронило и произвело впоследствии во мне самые высокие мысли» [6, X, с. 282]. В молодые годы Гоголь также пел на клиросе, принимал участие в литургиях.

Краткий обзор публикаций по теме. Тема «Гоголь и церковь» детально проанализирована в научной литературе. Вопрос о духовных поисках Николая Гоголя актуализирован в работах многих исследователей его творчества. В частности христианское мировоззрение в духовной прозе писателя исследовал В. Воропаев [5], христианские основы гоголевского мирозерцания рассмотрены И. Виноградовым [4], способы сакрализации художественного слова в «Выбранных местах» и обращение к Евангелию анализирует П. Михед [15]. На художественно-религиозные основы творчества Гоголя и на библейскую интертекстуальность как формотворческого элемента поэтики второго тома «Мертвых душ» указывает Н. Сквиря [22]. Более того, В. Воропаев говорит, что Гоголь всю свою жизнь мечтал стать монахом [2, с. 7]. Гоголь ежедневно читал Священное Писание, и единственный выход общества из тогдашнего положения видел в Евангелии. Как справедливо заметил К. Мочульский, то Гоголь был гениально одарен; ему было суждено круто повернуть всю русскую литературу от эстетики к религии («...»). Все черты, характеризующие «великую русскую литературу», ставшую мировой, были намечены Гоголем: ее религиозно-нравственный строй, ее гражданственность и общественность, ее боевой и практический характер, ее про-

роческий пафос и мессианство...» [16, с. 37-39].

Теодосий Осьмачка тоже был одарен, ведь он на подсознательном уровне чувствовал «роковую зависимость художника от исторической судьбы его народа», – отмечает Н. Слабошпицкий [23]. В. Беляев в воспоминаниях напишет, что для того, чтобы полностью ощутить ужас той действительности и навсегда запечатлеть ее в духовной летописи нашего народа, появился стихийный скорбный талант Осьмачки [2].

Что касается Осьмачки, то документальная база не дает возможности полно представить его отношение к церкви. М. Кейван в воспоминаниях о талантливом поэте и друге семьи отмечает, что „Осьмачка был верующим, хоть непрактикующим христианином“, хотя в эмиграции иногда посещал церковь. Но за свою непостоянность «в церкви Осьмачка не досиживал до конца службы Божией и уходил раньше» [10, с. 91]. М. Кейван акцентирует внимание на том, что „фигура Христа-человека была ему очень близкой и понятной. Не раз говорил: даже если бы Христос не был Богом, то надо бы его считать Богом, ибо он спас человечество от страха перед смертью [10, с. 91]“. Современники и исследователи его жизненного и творческого пути утверждают, что к религии его приучала мать. Воспоминания детства у Осьмачки связаны со службой в церкви, которая велась на церковнославянском языке. Вероятно, именно в детском возрасте в сознание будущего поэта вошел образ церкви как святого храма. В прозе и поэзии писатель часто обращается к образам Бога, Божьей Матери и Иисуса Христа.

Цель нашего исследования – проанализировать ориентацию на христианство в творчестве Николая Гоголя и Теодосия Осьмачки. Акцент в статье будет делаться на основных маркерах «обновленного» христианства и народного православия, что составит предмет исследования. Объектом анализа станет творчество Гоголя и его эпистолярный, а также прозаические и поэтические произведения Осьмачки. Для реализации поставленной цели необходимо выполнить следующие задачи: отследить проявления «обновленного» христианства в творчестве Гоголя; проанализировать вопрос о сущности народного православия на примере творчества Осьмачки; проследить своеобразную трансформацию догматов церкви в народном бытии; сопоставить функциональность гоголевского варианта религии с вариантом Осьмачки.

Результаты и их обсуждение. Мы видим, что заложенные с детства религиозные взгляды и у Гоголя, и у Осьмачки проявляются в их текстах. Тема божественного Провидения становится лейтмотивом в творчестве

Гоголя. В письме к Погодину он напишет, что «нет пророка в своем Отечестве», а знакомство с поляками дает ему силы в области веры и придает новое значение христианству и главной его цели – Преображению. XVIII век стал эпохой наступления на религию. Все деятели-просветители (Вольтер, Дидро и другие) подвергли уничтожающей критике христианские основы бытия. Зато эпоха Романтизма вернулась к христианским ценностям. Гоголевские духовные трактаты, написанные в 40-ых годах, содержат стремление писателя донести в массы идеи обновленного христианства. А «Выбранные места» в наше время назвали бы «христианским фундаментализмом», утверждает Павел Михед [12]. Основная идея нового христианского общества состоит в том, что Бог является источником и началом всякого добра, правды, жизни и совершенства, а основными значимыми категориями в этом контексте становятся Бог, Свобода и Родина. В сознании художника постепенно даже сформировалась собственная социально-христианская доктрина [12]. В «Мертвых душах» он пытается доказать, что христианство – это путь Преображения современного человека. Но у него это не получилось. И произошло это скорее всего потому, что Гоголь поставил себе сверхзадачу – объединить эстетическое и христианское. Доминирование православной идеи, как интегрирующей, – говорит П. Михед, – сочетается с осознанием своей принадлежности к украинскому миру, что находит выражение в формуле – «я близкий родственник вам всем», которая прозвучала в гоголевском «Завещании» из «Выбранных мест» как своеобразное обращение к русскому читателю и напоминание о своем украинском происхождении [13, с. 100].

Гоголевские идеи обновления христианства изложены в его «Выбранных местах». «Смотрите на то – любите ли вы других, а не на то – любят ли вас другие. Кто требует платежа за любовь свою, тот подл и далеко не христианин» [6, VIII, с. 366]. В основе всех межличностных отношений должна быть Евангельская любовь, – настаивает Гоголь. Необходимо любовью согревать сердца. Поэтому настоящая христианская помощь – это, прежде всего, обратить грешника к Господу, ведь на небесах ему будут радоваться больше, чем праведнику. Гоголь настаивал на том, чтобы не демонстрировать братскую любовь «для проформы» в Святое воскресенье. Писатель выступает против показной набожности. Он приводит пример того, что какой-нибудь начальник, чтобы показать свою любовь к подчиненным может «чмокнуть» в щеку инвалида. Но дело не в видимых знаках и не в патриотических призывах. Нужно взглянуть на человека как на драгоценность, радоваться ему как своему самому родному брату, радоваться ей как лучшему другу, с которым давно не виделись, потому что породнились через небесного Отца, который даже ближе земного. Гоголь называет день Воскресения святым, ведь все небесное братство, все человечество в своей семье, в обители Самого Бога. Писатель стремится, чтобы все человеческие христианские стремления не оставались лишь в мечтах и мыслях, но были реализованы в жизни. То есть не словом, а делом нужно проявлять в себе христианские добродетели. Можно быть готовым принять в объятия все человечество, как брата, в то время как родного брата так и не обнять. Его объятий достоин лишь тот, кто его

ничем еще не обидел и тот, кого он даже никогда не знал и не видел: «Вот какого рода объятие всему человечеству дает человек нынешнего века, я часто именно тот самый, который думает о себе, что он истинный человеколюбец и совершенный христианин! Христианин! Выгнали на улицу Христа, в лазареты и больницы, наместо того, чтобы призвать его к себе в дома, под родную крышу свою, и думают, что они христиане!» [6, VIII, с. 412]. Вот как возмущается Гоголь на людей, что называют себя христианами, но не ведут себя так, как завещал Христос. Тщеславие и подлость видит человек девятнадцатого века в других, хотя на самом деле он «тот же блин, только на другом блюде» [6, VIII, с. 413].

С болью Гоголь высказывает свои соображения о том, что люди забыли все добродетели, они отталкивают брата, будто богач отталкивает нищего от своего дома, потому что не хочет, чтобы «поразилось обоняние его смрадным дыханьем уст несчастного, гордый благоуханьем чистоты своей» [6, VIII, с. 413]. Тщеславие ума заполонило мир. Это дух дьявола без маски ходит по земле. Гоголь побуждает человека одуматься, заставить себя прожить хотя бы один день по обычаю вечного века. И тогда, возможно, только за одно это желание «уже готова сброситься с небес нам лестница и протянуться рука, помогающая взлететь по ней» [6, VIII, с. 413]. Но Гоголь констатирует, что «все глухо. Могила повсюду». И ему пусто и страшно жить в таком мире. С богословским вдохновением, с ощутимым наставлением, иногда даже с менторством, Гоголь призывает сбросить с себя все недостатки, которые срамят высокую природу человека и портят ее репутацию, не жалеть ни имущества, ни всевозможных земных средств, забыть все ссоры, ненависть и вражду. Тогда «брат повиснет на груди у брата, и вся Россия – один человек. Вот на чем основываясь, можно сказать, что праздник воскресенья Христова: воспризднуется прежде у нас, чем у вторых...» [6, VIII, с. 417-418]. Писатель знает, что мы плохо знаем нашу Церковь. Но в монастырях в тишине келий они работают, не спеша, ведь спешка в этом деле – вещь неоправданная: «совершают свой труд в глубоком спокойствии, молясь, воспитывая самих себя, изгоняя из души своей все страстное <...>, возвышая свою душу на ту высоту бесстрастия небесного, на которой ей следует пребывать, дабы быть в силах заговорить о таких предметах» [6, VIII, с. 245]. Автор письма подчеркивает, что наша Церковь должна святиться в нас самих, а не в наших словах. Она не бездействует, поэтому мы должны ее защитить. Для этого мы должны ввести Церковь в нашу жизнь как самое ценное сокровище, чтобы быть в состоянии ответить на такие вопросы: «А сделала ли ваша церковь вас лучшими? Исполняет ли всяк у вас, как следует, свой долг?» [6, VIII, с. 246]. Поэтому для каждого, кто хочет идти вперед и совершенствоваться, необходимо как можно чаще посещать Божественную литургию и внимательно слушать: «она нечувствительно строит и создает человека». И если общество еще не до конца распалась, то это все благодаря Божественной литургии, которая напоминает человеку о святой, небесной любви к брату. «А потому кто хочет укрепиться в любви, должен, сколько можно чаще, присутствовать, со страхом, верою и любовию, при священной трапезе любви», – заключает писатель [7, с. 70]. Гоголь стремится

сделать институцию Церкви действенной, чтобы способствовать более активному введению христианских традиций и ценностей в повседневный оборот. Особую роль здесь играет богослужения: «Велико и неисчислимо может быть влияние Божественной литургии, если бы человек слушал ее с тем, чтобы вносить в жизнь слышанное...» [7, с. 70].

Мы находим подробное описание того, как должен совершать литургию священник. Еще с вечера он должен «трезвиться телом и духом, должен быть примирен со всеми, должен опасаться питать какое-нибудь неудовольствие на кого бы то ни было» [7, с. 17]. Чем сильнее Божественная литургия действует на присутствующих, тем лучше тому, кто ее отправлял. Если служитель церкви благоговейно со страхом, верой и любовью проводит литургию, то в нем появится Сам Спаситель: в поступках будет Христос; и в словах его будет говорить Христос.

М. Грушевский считал Гоголя „одним из самых гениальных людей, которых дала Украина”, он стал „энтузиастичным певцом украинской жизни” и „осыпал роскошными цветами творчества эту Украину, что представлялась ему дорогой, прекрасной покойницей; овеяв ее могилой ароматами поэзии, не подозревая ее близкого воскресения, не подозревая вечной жизни в скорлупе полуистлевших форм” [9, с. 606-608].

Содержание творческого подвига и трагедии Николая Гоголя П. Михед определил как взгляд на искусство слова как на свое высшее призвание писателя-христианина, который «усматривает в обновленном христианстве спасение для умерших в суете жизни человеческих душ» [11]. Ученый справедливо отмечает, что «в осознании великого апостольского призвания, в запредельных для обычного человека целях, которые ставил перед собой Гоголь, в вере в свое избранничество находится ответ на большинство вопросов трагической творческой судьбы писателя» [11, с. 23].

„Гоголь был украинцем, которому напоминали, что он пашет на чужой ниве, – говорит Е. Сверстюк, – А он всегда знал, что обрабатывает ниву Господню” [20]. Следует подчеркнуть, что для Гоголя Украина умерла, но художник живет надеждой на актуализацию христианства, которое, в свою очередь, ведет к Преображению, к обновлению мира.

Зато перед Осьмачкой христианство предстает как путь спасения. Как и каждому украинцу, ему присуще христианское мировоззрение. Осьмачка уважает все христианские каноны. Как правило, человек обращается к Богу тогда, когда чувствует свою беспомощность. Проблемы, войны и революции усиливают интерес Осьмачки к религии. Поэтому в его творчестве прослеживается плотная мировоззренческая и эстетическая связь с христианскими принципами. В повестях Осьмачки Библия выступает как национально-экзистенциальный код украинского человека [23, с. 607]. У писателя божественное и эстетическое находятся в своеобразном синтезе. В его художественных произведениях достаточно отчетливо пробивается вера. Наиболее ярко это проиллюстрировано в картинах опустошения Украины. В этих художественных зарисовках отражена руина Украины. Писатель талантливо переосмысливает период из исторического прошлого, накладывая известный материал на современные художнику реалии бытия. Причины вырождения христи-

анства Осьмачка видит в моральном упадке. Именно в этом аспекте рассматривается разлитое по земле мировое зло. В таком контексте наблюдается неоднозначный аспект видения. В своих произведениях Осьмачка изначально задает высокую духовную планку. Основной пафос его художественных прозрений состоит в том, что Украина у него позиционируется как высший идеал, отсюда эта утопия и разруха страны. «Новое» христианство в субъективном взгляде Осьмачки с негативной стороны показывает разрушение мира. За руинами если и просматривается какая-то надежда, то она ассоциируется с основаниями христианского происхождения. Если Гоголь уже «отпел» Украину, то для Осьмачки она еще существует. Но она лежит в руинах, разорванная на части, и ее надо «собрать» воедино.

Тему упадка Украины Осьмачка связывает с темой упадка христианской морали. В. Барчан отмечает, что даже в поступках своих героев «автор воплощает характерные ментальные черты: быть сострадательным к чужому горю, как в „добрую старину”, находиться в „Божьем послушании”, чтить веру и церковь и, главное, соответствовать высокой добродетели – быть Человеком...» [1, с. 319].

В самих сюжетах произведений Осьмачки часто происходит своеобразная «христианизация» эпизодов с широкими обучающими комментариями нарратора, который всегда с проповедническим пафосом комментирует изображаемое или с глубоким прискорбием сочувствует своим персонажам. Но наряду с «ортодоксальным» православием существует чрезвычайно сложное и неоднозначное явление феномена народного православия. Оно отличается от «традиционной» религии, но характеризуется своей актуальностью даже в наше время. Проблема народного христианства заключается в исследовании не религии, а религиозности, то есть «актуализации религиозного опыта в культуре» [19, с. 8]. Это не вера и не догматическое учение, это особая форма мышления и мировосприятия. В научной литературе существует несколько понятий, которые актуализируют эту сферу: «двоеверие», «народные верования» и «бытовое православие» [19, с. 17]. Указанные термины характеризуются экспликацией сферы народной культуры. Затем следует схематично разделять традиционный фольклор, ритуал и мифологию [19, с. 17]. Усвоение и трансформация языческого природного начала стало мощным стержнем в украинском христианстве, поэтому оно скорее гармонизирует контакт человека с миром, чем управляет данными «сверху» установками. М. Грушевский писал, что “украинское христианство – это особое религиозное образование, которое сформировалось в течение XIII–XVII вв. и выражает детерминированную социальными и культурными обстоятельствами жизни украинского этноса единство идей дохристианского мировоззрения, христианства и бытующих в Украине других религий” [8, с. 116].

Повседневная религиозность реально функционирует в жизни социума. Она характеризуется природным и социальным окружением и связана с соблюдением домонотеистических верований. В генетическом аспекте такая народная религия предшествует, обычно, мировым религиям. М. Вебер, например, утверждал, что оргиастические и мимические компоненты религиозного культа, прежде всего пение, танцы, драматическое

действие, а также типовые, неизменные формулы молитв, основанные если не полностью, то главным образом на народной религиозности [3, с. 95].

В концепции художника сигналы народного христианства можно классифицировать следующим образом: переименование, искажение имен; незнание функций религиозной атрибутики; непонимание литургии; насмешливое отношение к православной символике и тому подобное. Карикатурные, сознательно искаженные имена создают своеобразный эффект «дистанцирования» от религии. У Осьмачки библеизмы звучат в иронично-комическом регистре: «... настоящий идеал рабочего такой, чтобы рабочий был голый с женщиной и вместе с детьми, как Адам и Ева со своими Кавелями и Хавелями...» [18, с. 195-196]. Библейские герои, живя в Эдемском саду, не знали своей наготы. Только после своего изгнания из «зоны комфорта» они осознали это. Такая параллель между библейскими персонажами и идеальными рабочими, которые должны быть голые, босые еще и голодные, свидетельствует об окончании времен «Эдема» в Украине и наступления времен «изгнания». В «Плане ко двору» крестьяне вспоминают, что царь построил им церковь, но не такую, как они хотели: «Нам церковь нужна святого Пантелимона, ибо он пользует жатвы, смотрит, чтобы злая рука не сожгла кип. Да, это наш святой. А царь у нас ему церкви не поставил, а построил Марии Мандалине, что охраняет <...> прилюдных девок. Подумаешь, то действительно советская святая...» [18, с. 44-45]. Вывод крестьян простой, но достаточно конкретный: все их беды от того, что они вынуждены молиться не тем святым.

Народный характер христианства в «Ротонде» озвучивается через разговор простых людей. Например, в выкриках пастушка, который кричит на корову-беглянку: «А чтобы ты лопнула еще маленькой! <...> А чтобы до Страшного суда и костей своих не собрала!..» [17, с. 144]. Библейский Страшный Суд актуализируется в проклятиях крестьянина как наибольшая временная граница, которую уже невозможно переступить, а возмущение персонажа набирает глобального масштаба, судя по поверхностной осведомленностью говорящего о наибольший Суд земли.

Народное православие складывалось на почве тех сторон христианства, которые тесно соприкасались с народными верованиями. Так, в народном сознании постепенно соединялись образы христианских святых с образами древних славянских богов, церковный календарь приспособился с давними сельскохозяйственными праздниками, а духовенство допускало многие послабления языческой обрядности. Взаимовлияния привели к формированию религиозности, органично сочетается с устоями народной духовности и быта.

Народное христианство оказывается у Осьмачки в якобы христианских ритуалах старой тетки Горпины, которые скорее напоминают языческий защита от демонических сил: она крестит стены и говорит заклинание: "Чтобы тебе каждое окно стало Божиим порогом в мой дом... И чтобы ты взялся адским дымом весь и пропал в безвестности, как только переступишь какую-то коробку и коснешься святого креста с рогачей!" [17, с. 74]. Интересным является импровизированный ритуал бракосочетания Гордия и Варки. Необычный обряд венчания якобы в христианском духе на могиле тетки Корецкой созвучен с языческими ритуалами. Девушка

снимает с себя цепочку с крестиком, один конец дает Гордию, а за другой держится сама. Они трижды обходят могилу тетки. Тройственность выполнения происходит из магического понимания тройки, которая символизирует треугольник, который представляет собой прошлое, настоящее и будущее. После каждого круга молодожены читают «клятву»: «Клянусь перед этим свидетелем, – и она показала рукой на гроб, – что я свою жену, Варку Дмитриевну, буду любить и буду беречь и в горе, и в добре...» [17, с. 126]. В конце церемонии Варка вешает на ветку акации крест, который затем они оба целуют. После выполнения ритуала Варка говорит Гордию надеть крест и носить всегда, ведь он теперь ее законный муж. Характерной чертой народного православия стало чистосердечное почитание Богородицы. Порой оно было настолько сильным, что казалось народное православие – это не религия Христа, а скорее религия Богородицы. В образе Божией Матери сказался укорененный в язычестве культ Великой Матери. В древнерусской духовности образы Богоматери и Матери-земли тесно связаны: им были присущи общие начала – святость и материнство. В «Старшем боярине» слышится этот отзвук, но он не такой «активный» в своем звучании, это лишь легкий аккорд: «И от заходящего солнца падала на икону Божьей Матери сквозь окно света и узенькая полоса, как будто тепло дожитого чувства, которым светит старое сердце с последнего предсмертного слова» [17, с. 73]. Привлечение этого мотива в композиции произведения создает своеобразный «эффект света и тени», с помощью которого у читателя визуализируется образ «доживания» прародительницы.

Далеко не всегда представления, сложившиеся в народном православии, соответствовали строгим церковным канонам. Например, герои молятся не традиционными молитвами, а обращаются к Богу «по-своему», как умеют, якобы говорят один на один с Творцом. В последней импровизированной молитве Корецкая говорит: «Господи милосердный, <...> будь Гордию в дороге и верстовым столбом, и ясной тропой; а среди людей во время беседы, когда нужно, будь умным языком и разумным местом для остановки последнего слова разговора. А когда ты ему пошлешь счастье или в поле, или в ласковом доме мудрой семьи, то пусть он им не цацкается, как молодая хозяйка новым горшком...» [17, с. 73].

Молитва матери где-то «между подсолнухами» начиналась с «Отче наш» и «Царю Небесный». Потом мать начинала импровизировать молитву, которая лучше подходила к делу: «Я у Тебя, Боже, много не прошу, а только то, что Ты можешь мне сделать Своей лаской и без моей несчастной просьбы... Если случится лихая рука на моих детей, то пусть она не имеет силы поперебивать им кости и в ногах, и в руках... Чтобы не были калеками и чтобы имели силу даже тогда, когда начнут человеческие враги еще и пахать бедными людьми» [17, с. 149].

Когда священник Дияковский с горя пьет водку и ездит на Рассохватую могилу, его работник старый дед Гарбуз, искренне переживая за судьбу своего хозяина, молится на свой лад: «Мать Божья! Не погуби его душу, и направь на ум добрую потемневшую совесть. Он же в правой руке должен держать крест святой, а не кнут над теми лошадьми, которым домо-

вые ночью порой заплетают гривы!» [17, с. 59]. Молитвы героев Осьмачки искренние, наивные. Они обращаются к Богу «по-простому», как знают. Но это делает веру живой и действенной. А молитва действительно становится разговором с Богом, а не зазубренным не всегда понятным текстом.

В своей религиозной практике персонажи руководствуются не столько официальными установками церкви, сколько «языческо-христианским сплавом». Перед смертью Корецкая (повесть «Старший боярин») вспоминает о святом причастии, аде и геене огненной: "Господи, я знаю, что твой крест чудодетственный и всемогущий, когда его христианская душа возьмет себе в защиту, хотя бы он был даже из пепла, которым грешники в аду дышат вместо воздуха. Знаю и умоляю, сохрани душу мою от геенского гостя и не дай умереть без исповеди и без святого причастия!" [17, с. 74]. Упоминание о двух главных таинствах христианского вероучения, исповедь и причастие, свидетельствует о сверхважной функции этих двух ритуалов у людей «старосветского» типа жизни. Ведь, прежде всего, исповедь – это открытие своих грехов перед Богом. Вместе с раскаянием она является способом примирения с Богом.

Чередование языческих ритуалов с призывом имени Господа – это главные характеристики религиозного поведенческого кода героев Осьмачки. Период двоеверия, когда православие, как вера и идеология социальных верхов, не смогла овладеть народными массами, замещается процессом «ускоренного проникновения христианской доктрины и церковных книжных средств в глубину народных масс, христианизации народной жизни и народного мировоззрения, создания новой народной религии из элементов старого натуралистического культа и христианского обряда и легенды [8, с. 103].

Выводы. В варианте «религии» народного христианства происходит популярная, «неофициальная» интерпретация ритуалов, священных текстов и персонажей священной истории. Нельзя считать народное христианство ересью, ведь оно не затрагивает философских основ христианства. Его характерной чертой является стихийное зарождение культов местнотимых святых. Как видим, поступки персонажей Осьмачки можно объяснить именно через «народное христианство», которое значительно упрощает отношение к библейским текстам, интерпретирует их на свой лад, часто придумывает «каких-то» своих святых (которые

актуальны в конкретное время и в конкретном месте), не требует глубокой аналитической работы над заумными текстами, непонятными ритуалами и ненужными манипуляциями с вещами православного культа.

Что касается Гоголя, то он хочет донести свое видение реформации церковной жизни и его распространение среди народных масс. Таким образом он выступил в качестве богослова. Он пишет публицистические произведения на эту тему, его внимание сосредоточено на «апостольском проекте», который заключается в том, что писатель пишет свои «Выбранные места» как евангелие [11]. Писатель пытался вложить в свое произведение как можно больше наставлений и учения. Он провозглашает живую веру в Бога и реальные деяния, которые подтвердят статус христианина не на словах, а на деле. Именно поэтому «Выбранные места» закончились Воскресением. Он приурочил к выходу своей книги грандиозную акцию, такой себе своеобразный PR ход: это и презентация картины А. Иванова «Явление Мессии», и возвращение творца из Иерусалима. Целью режиссерского замысла Гоголя было привлечение интереса современников к его творчеству. Он хотел, чтобы люди услышали его призывы относительно «трансформации» церковной жизни и распространения живого христианства по Руси.

Осьмачка в такой степени как Гоголь не возлагал надежд на христианство. Он жил в XX веке, в век безнадежности и трагического мироощущения, когда Бог «умер», и человек остался сам с собой. Этот трагизм проиллюстрирован философией экзистенциализма [24]. Осьмачка по-своему понимает жизнь как экзистенциалист, хотя у писателя все же теплится какая-то надежда на Бога. Для Осьмачки христианство не является единственным спасением для Украины, хотя писатель и связывает много светлого с Богом, Церковью, верой.

Таким образом, мы видим, что Осьмачка нашел меру христианского учения в художественном тексте, в то время как художественная проблема гоголевских «Выбранных мест» и второго тома «Мертвых душ» перешло в своеобразное догматическое вероучение. То есть Осьмачка остался на уровне художественного слова. Он не касается сферы догматов и литургий. Зато Гоголь обращается к христианскому вероучению как богослов, обладающий всем необходимым инструментарием для модернизации христианства. Такие рассуждения кажутся достаточно перспективными и могут составить предмет отдельного исследования.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Барчан В.В. Творча особистість Теодосія Осьмачки: художньо-естетичні та філософські константи. : Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2009. – Рукопис.
- [2] Біляїв В. Тодось Осьмачка / Володимир Біляїв // Нові дні. – 1989. – Лютий. – С. 9–10.
- [3] Вебер М. Избранное. Образ общества.: Пер. с нем. – М. : Юрист, 1994. – 704 с.
- [4] Виноградов И.А. Гоголь – художник и мыслитель: Христианские основы мирозерцания : К 150-летию со дня смерти Н.В. Гоголя / И.А. Виноградов; Рос. АН. Ин-т мировой лит. им. А.М. Горького. – М.: Наследие, 2000. – 445 с.
- [5] Воропаев В. Монастырь ваш – Россия / Гоголь Н.В. Духовная проза / Сост. и коммент. ВА. Воропаева, И.А. Виноградова. – М.: Русская книга, 1992. – С. 5–32.
- [6] Гоголь Н.В. // Полное собрание сочинений в [14 т.] / гл. ред. Мещеряков Н.Л. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, – 1937–1952.
- [7] Гоголь Н.В. Размышления о Божественной литургии. – К.: Адеф-Україна, 2008. – 119 с.
- [8] Грушевський М.С. Історія української літератури. – Т. IV. – Кн.2. – К., 1994.
- [9] Грушевський М. Юбилей Миколи Гоголя // Літературно-науковий вісник. 1909. – № 3.
- [10] Кейван М. У самотній мандрівці до вічності / Марія Кейван // Березіль. – 1996. – № 3–4. – С. 58–94.
- [11] Михед П. Апостольський проект Миколи Гоголя (спроба реконструкції) / П. Михед // Слово і час : Науковий журнал. – 2004. – №7. – С.12–23.

- [12] Михед П. Микола Гоголь і поляки (про деякі проблеми вивчення) // Література та культура Полісся / відп. ред. та упоряд. Г.В. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2008. – Вип. 43 – С. 28–45.
- [13] Михед Павло. Пізній Гоголь і бароко: українсько-російський контекст : Монографія / Павло Михед. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2002. – 208 с.
- [14] Михед П. Прадедовская душа шалит в тебе... (О литературоведческом аспекте изучения генеалогии рода Гоголя) // Родословие Н.В. Гоголя: Статьи и материалы. – М., 2009. – С. 5–18.
- [15] Михед П. Способы сакрализации художественного повествования в «Выбранных местах» Гоголя (заметки к новой эстетике слова) // Литература и религия: VI Крымские Пушкинские чтения. – Симферополь, 1996. – С. 93–94.
- [16] Мочульский К.В. Духовный путь Гоголя // Мочульский К.В. Гоголь. Соловьев. Достоевский / Сост. и послесловие В.М. Толмачева; Примеч. К.А. Александровой. – М. : Изд-во «Республика», 1995. – С. 5-60.
- [17] Осьмачка Тодось. Поезії. Повісті: Старший боярин; Ротонда душоубців. – К.: Наук. думка, 2002. – 424 с.
- [18] Осьмачка Т. План до двору / Теодосій Осьмачка. – Торонто : Видавництво Українського Канадського Леґіону, 1951. – 184 с.
- [19] Панченко А.А. Исследования в области народного православия. Деревенские святыни Северо-Запада России: научное издание. – Санкт-Петербург : Алетейя, 1998. – 305 с.
- [20] Сверстюк Є. Різдва́ний гість Гоголь / URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=2798>
- [21] Сківра Н. Проблеми поетики другого тому «Мертвих душ» Миколи Гоголя. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 367 с.
- [22] Слабошпицький М. Поет із пекла (Тодось Осьмачка) / М.Ф. Слабошпицький. – К.: Вид-во М.К. Коць. Вид-во „Ярославів Вал”, 2003. – 367 с.
- [23] Шалата-Барна І. Християнський містицизм у повісті Тодоса Осьмачки «Старший боярин»// Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 21: Scripta manent. Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича / [гол. редколегії Микола Литвин, упоряд. Олександр Седляр, Наталя Кобрин]; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2012. – с. 825 – 835.
- [24] Яструбецька Г.І. Парадигма примитива в поезитіке експрессионизма (по творчеству Теодосія Осьмачки) // Научно-методический и теоретический журнал «Социосфера» 2013 / URL: http://sociosfera.com/publication/journal/2013/3085/paradigma_primitiva_v_poetike_ekspressionizma_po_tvorchestvu_teodosiya_osmachki/

REFERENCES.

- [1] Barchan, V. Creative personality of Todos' Osmachka: aesthetic and philosophical constants. : The dissertation for getting a scientific degree of the doctor of Philology, specialty 10.01.01 – Ukrainian literature. – Lviv National Ivan Franko University, Lviv, 2009. – The manuscript.
- [2] Bilyayiv, V. Todos Osmachka / Vladimir Bilyayiv // New day. – 1989. – February. – P. 9–10.
- [3] Weber, M. Favorites. The image of the society.: TRANS. with it. – M. : Yurist. – 1994. – 704 p.
- [4] Vinogradov, I. A., Gogol – an artist and thinker: the Christian foundations of the world : the 150th anniversary since the death of N.V. Gogol / I.A. Vinogradov ; Rus. AS. Inst. of world literature A.M. Gorky. – M.: Heritage, 2000. – 445 p.
- [5] Voropaev, V. Your Monastery – Russia / Gogol N.V. Spiritual prose / Ed. and comments. V.A. Voropaev, I.A. Vinogradova. – Moscow: Russkaya kniga, 1992. – P. 5-32.
- [6] Gogol, N.V. // the Complete works [14] / ed. Meshcheryakov N.L. – Moscow; Leningrad : Publ. AS SSSR, – 1937-1952.
- [7] Gogol, N.V. Reflections on the divine Liturgy. – K.: ADEF-Ukraine, 2008. – 119 p.
- [8] Grushevsky, M.S. History of ukrainian literature. – Part IV. – B.2. – K., 1994.
- [9] Grushevsky, M. Anniversary of Mykola Gogol // Literary -. 1909. – № 3.
- [10] Keyvan, M. In a lonely trip to eternity / Maria Keyvan // Berezil. –1996. – № 3-4. – P. 58-94.
- [11] Mykhed, P. Apostl project of Mykola Gogol (attempt of reconstruction) / P. Mikhed // Word and Time. – 2004. – N. 7. – P. 12–23.
- [12] Mykhed, P. Mykola Gogol and poles (about some problems of studies) // Literatura i kultura Polissya / ed. G.V. Samoilenko. – Nizhyn: NSU n.a. M. Gogol, 2008. – № 43 – P. 28-45.
- [13] Mikhed, P. Late Gogol and Baroque: Ukrainian-Russian context : Monograph / P. Mikhed. – NIN : Aspect-Palgrave, 2002. – 208 p.
- [14] Mikhed, P. His great grandfather's soul Shalit in you...(About the literary aspect of the study of the genealogy of the genus Gogol) // this is the Genealogy of N. Gogol: Articles and materials. – M., 2009. – P. 5-18.
- [15] Mykhed, P. Methods of sacralization of narrative art in the "Chosen Parts" (notes for a new aesthetic words) // Literature and religion: VI Crimean Pushkin readings. – Simferopol, 1996. Pp. 93-94.
- [16] Mochulskiy, K.V. Spiritual path of Gogol // Mochulskiy K.V. Gogol. Solovyov. Dostoevsky / Comp. and afterword by V.M. Tolmachev; note. K.A. Alexandrova. – M. : Publishing house "Respublica", 1995. — P. 5-60.
- [17] Osmachka, Todos. Poetry. The Bestman; The rotunda of murderers. – K.: Nauk. Dumka, 2002. – 424 p.
- [18] Osmachka, T. Plan to the court / Todos Osmachka. – Toronto: Publishing house of Ukrainian-Canadian Legion, 1951. – 184 p.
- [19] Panchenko, A.A. Studies in the field of folk Orthodoxy. Rustic shrines of the North-West of Russia: scientific publication. – St. Petersburg : Aletheia, 1998. – 305 p.
- [20] Sverstyuk, Ye. Christman guest Gogol / URL: <http://svitlytsia.crimea.ua/?section=article&artID=2798>
- [21] Skvira, N. Problems of poetry of the second part of "The Dead souls" by Mykola Gogol. – K. : Publishing house of Dmytro Burago, 2010. – 367 p
- [22] Slabospitskiy, M. The poet from the hell (Todos Osmachka) / M. F. Slabospitskiy. – K. : Publishing house of M.K. Kots. "Yaroslaviv Val", 2003. – 367 p
- [23] Shalata-Barna, I. Christian mysticism in the novel of Todos Osmachka "The Bestman"// Ukraine: cultural heritage, national mentality, statehood. – № 21: Scripta manent./ [ed. by Mykola Lytvyn, sorted by Oleksandr Sedlyar, Natal Kobrin]; National Academy of Sciences of Ukraine, Institut of ukrainoznavstva of Ivan Krypiakievych. – Lviv, 2012. – P. 825 – 835.
- [24] Yastrubetska, G.I. The paradigm of the primitive in the poetics of expressionism (art of Theodosiy Osmachka) // Scientific-methodological and theoretical journal "Sociosphere" 2013 / URL: http://sociosfera.com/publication/journal/2013/3085/paradigma_primitiva_v_poetike_ekspressionizma_po_tvorchestvu_teodosiya_osmachki/

The "Updated" Christianity of Nikolai Gogol and Folk Orthodoxy of Todos' Osmachka (to the question of religion in Ukrainian picture of the world)

I. Strebkova

Abstract. The article analyzes the influence of christianity on the writings of Nikolai Gogol and Todos' Os'machka. Manifestations of Gogol's "updated" christianity and folk Orthodoxy of Todos' Os'machka were associated. The functionality in Ukrainian picture of the world was traced.

Keywords: "updated" Christianity, baroque, folk Orthodoxy, Nikolai Gogol, Todos' Os'machka

HISTORY

Народна медицина Слобідської України як об'єкт етнографічних досліджень

С.М. Швидкий

Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ, Україна

Paper received 09.10.15; Revised 14.10.15; Accepted for publication 20.10.15.

Анотація. У статті простудійовано етнографічні джерела та наукові доробки з історії та культури Слобідської України XIX – XX ст., у яких було досліджено народну медицину слобожан: способи лікування різноманітних хвороб, застосування лікарських рослин, народні повір'я та звичаї, пов'язані зі зціленням людини, місце та роль знахарів у формуванні народної медичної культури краю.

Ключові слова: Слобідська Україна, народна медицина, ліки, лікування, хвороби, зцілення

Першим українським етнографічним науковим виданням, де вперше згадано Слобідську Україну, можна вважати «Описание свадебных украинских просто-народных обрядов в Малой России в Слободской Украинской губернии, также в Великороссийских слободах, населяемых малороссиянами, употребляемых» Г. Калиновського, небожа відомого на той час літератора й видавця В. Рубана, яка була опублікована в 1777 р. [1, с. 110]. Щоправда, у праці не зазначено територію, де зафіксовано матеріал, відсутня й інформація про методику його збору, що дещо знижує наукову вартість дослідження [2, с. 24–25].

У 1892 році в «Київській старовині» була опублікована праця А. Чепи «Малорусские суеверия, коим мало кто верил» (1776 р.). Праця вихідця з дрібної козацької старшини на Полтавині була присвячена народній медицині. У ній уміщено народні рецепти лікування різних недуг, замовляння, методи народної медицини, які застосовували в повсякденному житті українці [2, с. 111–112].

Щодо народної медицини досліджуваного регіону, то в першій половині XIX ст. оприлюднено праці, у яких містилися, хоч і побіжна, інформація про народне лікування слобожан відомого мандрівника, дослідника народного побуту Вадима Пассека, зокрема «Путевые записки Вадима» (1834 р.) [3] і «Очерк Харьковской губернии» (1837 р.) [4]. В останній, у розділі «Смертность», він визначає причини смертності населення Харківської губернії, називає основні хвороби та способи їх лікування. В. Пассек зазначав, що «народне лікування складається із заговорів та отговорів, а також у використанні трав, коренів і частіше всього ванн із запашних трав, чебрецю, зорі тощо» [4, с. 84]. Схожу думку він висловив і в «Очерке России», зазначивши, що застосування ванн в Україні – це народний засіб лікування хвороб – від попереку та ін. У ванну додають трави [5, с. 264–265].

Уже в першій половині XIX ст. населення Слобідської України, особливо південних її регіонів, почало інтенсивно застосовувати цілющі властивості Слов'янських соляних озер. Тоді ж з'являються перші праці щодо ефективності лікування ними різноманітних недуг. Ф. Альбрехт у своїй роботі «О целительной силе Славянских соляных озер» (1846 р.) [6] описав традиційне їх використання для лікування золотухи, ревматизму, чоловічого безсилля, шкіряних хвороб тощо. Вперше він дослідив хімічний склад води Слов'янських соляних озер. Схожі праці публікують П. Пе-

тельчиць «Краткий очерк целительного действия славянских минеральных вод в Изюмском уезде Харьковской губернии» (1873 р.) [7] і Л. Анисимов «Славянские минеральные воды Изюмского уезда Харьковской губернии» (1898 р.) [8].

Застосування лікарських рослин населенням краю зафіксовано в працях Ф.М. Августиновича «О дикорастущих врачебных растениях Полтавской губернии» (1853 р.) [9] та К.С. Горницького «Заметки об употреблении в народном быту некоторых дикорастущих и разводимых растений украинской флоры» (1887 р.) [10]. Останній уперше впорядкував у своїй праці 610 видів дикорослих та вирощуваних рослин, які використовувало місцеве населення та інші народи в етномедицині. К. Горницький представив разом з науковими місцеві назви рослин та рецепти приготування ліків від деяких хвороб.

Чільне місце серед публікацій XIX ст. про народну медицину слобожан посідають праці Петра Васильовича Іванова (1837–1931 рр.), який народився в м. Чугуєві, навчався в Харкові, працював учителем й інспектором народних училищ у м. Куп'янську.

У низці публікацій¹ П. Іванов узагальнив значний фактологічний матеріал щодо народних вірувань, уявлень, традицій, звичаїв, народної медицини слобожан Куп'янського повіту Харківської губернії.

Тема соціальних аспектів побутування народної медицини так само була предметом дослідження названого автора. У невеликій розвідці «Несколько заговоров из Старобельского уезда» він зазначав, «що

¹ Див.: Іванов П.В. Народные обычаи, поверья, приметы, пословицы и загадки, относящиеся к малорусской хате / П. Иванов // Харьковский сборник. Литературно-научное приложение к «Харьковскому календарю» на 1889 год. / Под ред. В.И. Касперова, Выпуск 3-й. – С. 35–62.; Народные представления и верования / П. Иванов // Харьковский сборник. Литературно-научное приложение к «Харьковскому Календарю» на 1888 г., Выпуск 2-й. – С. 83–99; Народные рассказы о ведьмах и упырях (материалы для характеристики мирозерцания крестьянского населения Купянского уезда) / П. Иванов // Сборник ХИФО. – Т.3. – Харьков, 1891. – С. 156–228; Народные рассказы о доле / П. Иванов // Сборник ХИФО. – Т.4. – Харьков, 1892. – С. 54–89.; Народные рассказы о домовых, леших, водяных и русалках / П. Иванов // Сборник ХИФО. – Т.5. – Харьков, 1893. – С. 23–74.; Несколько заговоров из Старобельского уезда / П. Иванов // Вестник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков: Типография «Печатное дело», 1913. – Вып.4. – С. 74–76.

сільське населення здебільшого позбавлене медичної допомоги, а між іншим тут же в себе на хуторі, так би мовити під боком, живуть люди, які мають дар цілення, які знають і володіють словом, яке творило й може творити дива. Як же за потреби не звернешся за допомогою до такої людини, до якої зверталися у подібних випадках сусіди й знайомі. І ми повинні сказати, що звернення до знахарів, шептук, бабок через такі умови розумового й матеріального життя народу, має внутрішнє виправдання» [11, с. 74].

Аналіз публікацій П. Іванова був би неповним без його відомого дослідження «Жизнь и поверья крестьян Купьянского уезда Харьковской губернии» (1907 р.) [12], у якому, на думку М. Сумцова, «яскраво виступає ця потужна влада землі, без найменших літературних прикрас, у простих, спокійних, чужих будь-яким публіцистичним цілям в описах побуту й повір'їв» [13, с. 464]. У роботі автор здійснив етнографічний опис життя слобожан Куп'янського повіту, докладно схарактеризував дні тижня, річне коло з поглибленими описами традиційних свят, обрядів, звичаїв українського селянина Слобожанщини.

Дослідник, описуючи «календар звичаїв, обрядів і прикмет» [14, с. 2], представив інформацію про народну медицину населення повіту крізь призму повір'їв слобожан.

Неабияке інформативне значення щодо народної медицини краю мають праці відомого українського етнографа В.В. Іванова «Народное лечение бешенства» (1886 р.) [15] і «Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края» (1898 р.) [16].

В останній роботі уперше була зроблена спроба комплексного етнографічного дослідження традиційної народної культури регіону, зокрема слобід Старобільського повіту Харківської губернії. Такі розділи роботи, як «Болезни и их лечение», «Заговоры» присвячені народній медицині слобожан.

Автор прагнув якомога поглиблено описати хвороби, які траплялися в кожній слободі, їхню етіологію, засоби лікування, рецептурні поради. У дослідженні проаналізовано народні вірування про знахарів, чарівників, баб-знахарок, ставлення до них місцевого населення, їх місце та роль у системі народної медицини регіону.

В останні десятиліття XIX – початком XX ст. оприявлено спеціальні дослідження, присвячені питанням народної медицини, зокрема праці Г. Коваленка й І. Манжури «К народной медицине малороссов» (1891 р.) [17], М. Марковича «Знахарки нового типа» (1891 р.) [18], В. Милорадовича «Народная медицина в Лубенском уезде Полтавской губернии» (1902 р.) [19].

Певну інформацію про народну медицину, санітарно-гігієнічний стан Слобожанщини та суміжних з нею територій (хоч і побіжно) репрезентовано в красномовних посібниках «Природа и население Слободской Украины. Харьковская губерния» (1918 р.) [20], «Полтава. Исторический очерк ее, как губернского города в эпоху управления генерал-губернаторами (1802–1856)» [21].

У посібнику «Природа и население Слободской Украины. Харьковская губерния» в розділі «Этнографический очерк» питання народної медицини висвітлено в підрозділі «Народная медицина», де визначено «такі засоби лікування: 1) замовляння, яке має іноді корисне

практичне значення, як навіювання, вплив на психіку хворого, а через неї й на фізичний стан, 2) церковні засоби – молитвословіє, ладанки, збризування св. водою, помазання елеєм, у значенні такого ж навіювання, 3) масаж, як щось більш реальне і дійове, іноді співпадає із засобами наукової медицини, напр., «сцьканіє» – перебирання волосся чи масування шкіри на голові при головному болю, розтирання живота чи спини при коліках, 4) тепла ванна чи по простому в ночвах, чи ще простіше в розігрітій печі, при ломоті тощо, чи прикладання розігрітого горщика на живіт, 5) лікувальні трави, серед яких без сумніву є корисні, напр., горечавка, яку застосовували і в науковій медицині. Треті висушені чорні таракани, застосовувані в народі від водянки, запозичено в медичну практику також для лікування водянки» [20, с. 281].

Матеріал інформаційного плану з питань народної медицини, санітарно-гігієнічного стану населення Слобожанщини представлено в «Харьковских сборниках» і «Харьковских календарях», у яких побіжно прілюстровано фітотерапевтичні засоби лікування тих чи тих захворювань. Так, у статті «Очерки растительности Харьковской губернии и соседних с нею областей» Л. Павлович водночас з ботанічними характеристиками рослини акцентує на її медичній властивості [22]. У 1885 році Г. Полюта опублікував невеличку розвідку «Конспект съедобных и врачебных растений дикорастущих и разводимых в окрестностях Харькова», у якій докладно описав цілющі властивості рослин, що застосовували слобожани для лікування багатьох недуг [23, с. 321–334].

У той же час Олексій Васильович Ветухов (1869–1942 рр.) опублікував розвідку «Из этнографических материалов по Харьковской губернии» (1905 р.), у якій упорядковано замовляння від різних хвороб, а також текст рукопису невідомого автора «Несколько простонародных способов лечения посредством заговариваний, шепотов и проч» [24].

Здобутки дослідження народної медицини населення Слобідської України насамперед зобов'язані й науковій діяльності знавця історії культури Слобожанщини, відомого етнографа, фольклориста й філолога, академіка АН України Миколи Федоровича Сумцова (1854–1922 рр.), який у статті «Утилитарная этнография: (Из личных сельских наблюдений)» зазначав, що: «Сучасна етнографія працює виключно для науки, від академіка до сільського вчителя, і мало, зовсім мало працює для народу. Записи роблять для наукових потреб; учені їх перебирають, перетирають на ситі критики і, залучаючи західні наукові праці, будують гіпотези, одну від іншої дотепнішу» [25]. Учений уважав, що не має права бути лише фіксатором, систематизатором та дослідником вияву творчої енергії народного духу. Він не сприймав селянство як на постачальника етнографічних матеріалів, а співчував усім його кривдам, багато робив для його просвіти і взагалі не відокремлював власної долі від долі слобожан. У своїх спогадах М. Сумцов писав: «На моїм українстві почасти відбилася сумна доля українського народу. Мої вади, хиби, змагання та бажання в значній мірі вирости на ґрунті загального політичного й культурного стану України, особливо найближчої мені Слобожанщини» [26, с. 169].

У етнографічному доробку² він досліджує етномедицину Слобожанщини кінця XIX – поч. XX ст. В одній зі своїх перших фундаментальних праць «Культурные переживания» М. Сумцов широко висвітлює окремі аспекти з народної медицини. У розділах «Сглаз» «Уроки», «Украинские знахари», «Обрядовое прикосновение к земле», «Украинский народный массаж. Чесание пяток. «Съкание» в голове. Медвежий массаж. Сечение крапивой», застосовуючи порівняльний метод, учений досліджував народну етіологію захворювань, засоби їх лікування, описав народні вірування щодо магічних властивостей різноманітних предметів, подав характеристики знахарів.

Особливу увагу дослідника привертають так звані «духовні» хвороби, які слобожани вважали наслідком зурочень. У своїй невеличкій розвідці «Личные обереги от сглаза» [27] він проаналізував значення оберегів від уроків у народній традиції і покласифікував їх.

На початку XX ст. М. Сумцов опублікував «Очерк народного быта (Из этнографической экскурсии 1901 г. по Ахтырскому уезду Харьковской губернии)» [28], окремий розділ присвятив проблемі сільського лікування. На думку вченого, на сільське лікування накладає відбиток не лише «народна темнота», але й соціальні та економічні чинники. Характеризуючи місцевих знахарів, їхні методи та засоби лікування, він був переконаний, що з розвитком наукової медицини традиційна народна медицина поступово зникатиме.

У подальшій праці «О том, какия сельския поверья и обычаи в особенности вредны» [29, с. 295–304] М. Сумцов різко критикував селян за їхнє невігластво, вважаючи, що «коли в селах розвиватиметься наука, будуть школи й бібліотеки, буде багато толкових і начитаних людей, то всі ці старовинні страховища – кудлаті й похмурі старики-чарівники, жалюгідні старухи-відьми, які вижили з розуму – все таке похмуре, грубе, неуктство зникне в світі науки і гарного християнського життя» [29, с. 296].

У 1918 році опубліковано «малу енциклопедію» народного життя краю «Слобожанщина». Для Миколи Федоровича ця книга була найдорожчою з його праць: «На цю розвідку [...] я дивлюсь як на мій заповіт живим і ненародженим моїм землякам, слобожанам на Україні і не на Україні суцям» [26, с. 169]. Можна стверджувати, що до цієї підсумкової праці М. Сумцов ішов усе життя, вона стала його науковим підсумком, про що він зазначав: «Ця книжка збудована на еволюційному принципі, або такім завданні, щоб по змозі усе життя слобожан проходило перед очима у читача в хронологичній послідовності. Спершу йдуть відозви про слобожан на протязі без малого цілого століття, потім опис їх життя особистого, родинного,

громадського, промисловості і торгівлі, світогляду, правознання й культури» [29, с. 64].

У розділі «Лихі години. Хвороби. Ліки» автор здійснив екскурс «лихих годин» слобожан, хвороб, найпоширеніших на території Слобожанщини, причини їх виникнення. Водночас М. Сумцов запропонував низку рецептів щодо лікування різноманітних захворювань. Учений покласифікував ліки на Слобожанщині на три «відділи»: «Перший, найбільший, але такий, який повинен з освітою народа згинуть – замови та шептання, щоб прогнати хворобу, як лихого злого духа, і інші такі ж нікчемні засоби, щоб вигнати його з дому [...]». Другий відділ – це такі ліки, які мають часом значіння: зогрівання та ростирання (масаж), съкання в голові, коли болить голова; або такі, які іноді допомагають людям, напр., коли мизинець обгортають плівкою з курячого яйця від поганки [...]. Нарешті третій відділ – це такі зілля та речі, якими почала користуватися наукова медицина [...]» [29, с. 156–157]. М. Сумцов з великою повагою ставився до лікарів, які тривалий час працювали на Слобожанщині, і «зробили великий вплив на життя народа в прямому значенні слова, оберігаючи його від важких хвороб і наглої смерті» [29, с. 158].

Отже, у XIX – початку XX ст. продовжувався процес накопичення фактологічного матеріалу з народних медичних знань населення Слобідської України. Дослідники переважно класифікували й систематизували польові матеріали, вивчали соціальні аспекти побутування народних засобів лікування. Поза їх увагою залишалися проблеми діагностики та профілактики захворювань, анатомо-фізіологічні знання народу тощо.

На сучасному етапі народна медицина Слобожанщини досліджена ще недостатньо. Праці Л. Беркала «В поисках ключ-травы» [30] та О. Губергриця, М. Соломченка «Лекарственные растения Донбасса» [31] присвячені здебільшого фітотерапії. Автори намагалися поєднати народний досвід використання рослинних засобів лікування з останніми науковими досягненнями медичної науки.

Узагальнивши науковий доробок попередніх дослідників, С. Швидкий на матеріалах власних польових досліджень схарактеризував народну медицину українців Південної Слобожанщини з позиції її раціональних та ірраціональних вимірів, визначив її своєрідність та ті реалії, які зумовлюють локальну специфіку регіону на тлі загальноукраїнського контексту [32]. У подальших наукових студіях³ він дослідив процес розвитку і трансформації народних медичних знань і практик на теренах Слобідської України в період від XIX до початку XXI століть, залучивши власні польові етнографічні матеріали, інформацію з друкованих праць дослідників історії та культури мешканців краю та архівні джерела.

² Див.: Сумцов Н.Ф. Культурные переживания / Сумцов Н.Ф. – К.: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1890. – 408 с; Личные обереги от сглаза / Сумцов Н.Ф. – Харьков: Тип. Губернского Правления, 1896. – 20 с; Очерки народного быта (Из этнографической экскурсии 1901 г. по Ахтырскому уезду Харьковской губернии) / Сумцов Н.Ф. – Харьков: Тип. Печатное Дело кн. К.Н. Гагарина, 1902. – 57 с; Очерк истории колдовства в западной Европе / Сумцов Н.Ф. – Харьков, 1878. – 152 с. Этнографические заметки / Сумцов Н.Ф. – М.: Русская типолитография, 1889. – 23 с; Слобожане. Историко-этнографическая развідка / Сумцов Н.Ф. – Х.: Акта, 2000. – 242 с; Ворон в народной словесности / Сумцов Н.Ф. – М.: Типография Потанова, 1890. – 26 с; Хлеб в обрядах и песнях / Сумцов Н.Ф. – Харьков: Типография М. Зильберберга, 1885. – 140 с.

³ Див.: Швидкий С. Вокатив як засіб вираження магично-містичної функції слова у лікувальних // Гілея: науковий вісник: Збірник замовляннях Української Слобожанщини / С. Швидкий // Східнослов'янська філологія: зб. наукових праць / Горлівський ін-т іноземн. мов; Донецький нац. ун-т. Редкол.: С.О. Кочетова та інш. – Вип. 23. Мовознавство. – Горлівка: Видавництво ГДПШМ, 2012. – С. 137–148; Дикорослі трави в народній медичній культурі населення Української Слобожанщини (друга половина XX – початок XXI століття) / С. Швидкий // Народна творчість та етнологія: №6 / [голов. ред. Г. Скрипник]; НАНУ, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – К., 2011. – С. 45–52; 3 історії заселення південних регіонів

Слобідської України / С. Швидкий // Народна творчість та етнографія. - №5-6. - 2003. - С. 74-76; Застосування населенням Слобідської України у лікувальній магії води і вогню у другій половині XIX – поч. XX ст. / С. Швидкий // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. - К., 2011. - Випуск 46 (№4). - С. 47-53; Знахарі Української Слобожанщини кінця XX – початку XXI ст. (традиційне і сучасне.) / С. Швидкий // Наукові записки: [збірник наукових статей] / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; укл. Л.Л. Макаренко. - К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. - Випуск LXXXVIII (98). - 278 с. - С. 265-273; Лікувальні засоби тваринного походження в народній медицині населення Української Слобожанщини в XIX – початку XX ст. / С. Швидкий // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. - К., 2011. Випуск 52; Межі південної та західної Слобідської України: критерії, гіпотези, концепції // Збірник наукових праць Міжнародної наукової конференції «Сучасні проблеми освіти і науки». - Будапешт., 2013, березень. - Т.2. - С. 176-183; Механічні дії й предмети у лікувальній магії населення Української Слобожанщини другої половини XIX – початку XX ст. // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. - К., 2011. - Випуск 48 (№6). - С. 150-155; Місце та роль народних лікарів у формуванні народної медичної культури Української Слобожанщини у XIX – поч. XX ст. / С. Швидкий // Гілея: науковий вісник:

Збірник наукових праць. - К., 2011. Випуск 51 (№9). - С. 36-39; Народна етіологія хвороб та їх діагностика у світоглядних уявленнях населення Української Слобожанщини другої половини XIX – початку XX ст. / С. Швидкий // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. - К., 2011. - Спецвипуск. - С. 150-155; Народне лікування українців Південної Слобожанщини: історія розвитку, сучасний стан, регіональна специфіка: Автореф. дис. ... канд. іст. наук / С. Швидкий. - К., 2001. - 16 с; Обряд замовляння у традиційній медичній культурі населення Української Слобожанщини / С. Швидкий // Матеріали до української етнології: щорічник. Збірник наукових праць. Вип. 8 (11) / [голов. ред. Г. Скрипник]; НАНУ, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. - К., 2009. - 328 с., С. 84 - 89; Природно-кліматичні та соціально-економічні чинники формування народної медичної культури населення Української Слобожанщини (XIX – початок XX ст.) / С. Швидкий // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. - К., 2011. - Випуск 50 (№8). - С. 67-70; Семантика днів тижня в системі веровань і представлень населення Слободської України XIX – початку XX вв. // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Випуск 30. - №8 (179), 2014. - С. 89-94; Фітотерапевтичні засоби лікування населення Української Слобожанщини (друга половина XIX – початок XX ст.) / С. Швидкий // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. - К., 2011. - Випуск 49 (№7). - С. 57-64.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Горленко В., Кирчів Р. Історія української етнографії / Володимир Горленко, Роман Кирчів; Ін-т мистецтва, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. - К.: Поліграфконсалтинг, 2005. - Т.1: (XII – середина XIX ст.). - 2005. - 398 с.
- [2] Глушко М. Методика польового етнографічного дослідження: Навчальний посібник для ВНЗ / Глушко М. - Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. - 2008. - 288 с.
- [3] Пассек В.В. Путевые записки Вадима / Пассек В.В. - М.: Тип. Селивановского, 1834. - 183 с.
- [4] Пассек В. Очерк Харьковской губернии / Пассек В. - Б. м. і р. - 86 с.
- [5] Пассек В. Очерки России / В. Пассек. - СПб, 1838. - Книга 1. - С. 264-265.
- [6] Альбрехт Ф. О целительной силе Славянских соляных озер / Альбрехт Ф. - Харьков, 1846. - 148 с.
- [7] Петельчиц П.И. Краткий очерк целительного действия славянских минеральных вод в Изюмском уезде Харьковской губернии / Петельчиц П.И. - Харьков: Типография окружного штаба, 1873. - 29 с.
- [8] Анисимов Л.И. Славянские минеральные воды Изюмского уезда Харьковской губернии / Анисимов Л.И. - Славянск: Типография А.О. Котлярова, 1898. - 54 с.
- [9] Августинович Ф.М. О дикорастущих лечебных растениях Полтавской губернии / Ф.М. Августинович. - В кн: Труды комиссии, учрежденной при Университете Владимира для описания губерний Киевского учебного округа. - Киев, 1853. - С. 17.
- [10] Горницкий К.С. Заметки об употреблении в народном быту некоторых дикорастущих и разводимых растений украинской флоры / Горницкий К. С. - Харьков, 1887 - 203 с.
- [11] Иванов П.В. Несколько заговоров из Старобельского уезда / П. Иванов // Вестник Харьковского историко-филологического общества. - Харьков: Типография «Печатное дело», 1913. - Вып.4. - С. 74-76.
- [12] Иванов П.В. Жизнь и поверья крестьян Купьянского уезда Харьковской губернии / Иванов П.В. // Сборник Харьковского историко-филологического общества. - Харьков: Тип. «Печатное дело», 1907. - Т.17. - 216 с.
- [13] Сумцов М.Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. Вибрані праці. / Упорядкування, підготовка тексту, передмова, післямова та примітки М.М. Красикова. - Харків: Видавництво «АТОС», 2008. - 558 с.; 30 с. іл.
- [14] Иванов П. Народные обычаи, поверья, приметы, пословицы и загадки, относящиеся к малорусской хате / П. Иванов // Харьковский сборник. Литературно-научное приложение к «Харьковскому календарю» на 1889 год. / Под ред. В.И. Касперова, Выпуск 3-й. - Харьков: Типография Губернского Правления, 1889. - С. 26-53.
- [15] Иванов В.В. Народное лечение бешенства / Иванов В.В. - Харьков: Тип. Дарре, 1886. - 8 с.
- [16] Иванов В.В. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / Иванов В.В. - Харьков: Издание Харьковского Губернского Статистического Комитета, 1898. - Т.1. - 1012 с.
- [17] Коваленко Г., Манжура И. К народной медицине малорусов // Этнографическое обозрение. - 1891. - №4. - С. 169-186.
- [18] Маркович М. Знахарки нового типа / М. Маркович // Киевская старина. - 1891. - Т.XXXV. - С. 413-429.
- [19] Милорадович В.П. Народная медицина в Лубенском уезде Полтавской губернии / Милорадович В. П. - К.: Тип. Императорского Университета св. Владимира, 1902. - 106 с.
- [20] Природа и население Слободской Украины. Харьковская губерния: Пособие по родноведению. - Харьков: Союз, 1918. - 336 с.
- [21] Павловский И.Ф. Полтава. Исторический очерк ее, как губернского города в эпоху управления генерал-губернаторами (1802 - 1856); Предисловие В.А. Мокляк / Павловский И.Ф. - Х.: «Издательство САГА», 2011. - 6, 2, VI, 240, 2, 88, 2 с., 62, 5+19 илл. (Репринтное воспроизв. издания Полтава: Электрон. Типо-литогр. Т-ва быв. И.А. Дюхан, 1910. - XVIII+416 с+1 л. карт.).
- [22] Павлович Л.О. Очерки растительности Харьковской губернии и соседних с нею областей / Л.О. Павлович // Харьковский сборник. Литературно-научное приложение к «Харьковскому календарю» на 1889 г. / Под ред. В.И. Касперова, Выпуск 3-й. - Харьков: Типография Губернского Правления, 1889. - С. 26-53.
- [23] Полота Г.А. Конспект съедобных и лечебных растений дикорастущих и разводимых в окрестностях Харькова / Г.А. Полота // Харьковский календарь на 1886 год, 1885. - С. 321-334.
- [24] Ветухова А.В. Из этнографических материалов по Харьковской губернии / Ветухова А.В. - Харьков: Тип. Печатное дело, 1905. - 7 с.
- [25] Сумцов Н.Ф. Утилитарная этнография: (Из личных сельских наблюдений) / Н.Ф. Сумцов // Харьковские губернские ведомости. - 1897. - 22 августа.
- [26] Багалій Д.І. Наукова спадщина акад. М.Ф. Сумцова / Д.І. Багалій // Червоний шлях. - 1923. - №3. - С. 169.
- [27] Сумцов Н.Ф. Личные обереги от сглаза / Сумцов Н.Ф. - Харьков: Тип. Губернского Правления, 1896. - 20 с.
- [28] Сумцов Н.Ф. Очерки народного быта (Из этнографической экскурсии 1901 г. по Ахтырскому уезду Харьковской

- губернии) / Сумцов Н.Ф. – Харьков: Тип. Печатное Дело кн. К.Н. Гагарина, 1902. – 57 с.
- [29] Сумцов М.Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. Вибрані праці. / Упорядкування, підготовка тексту, передмова, післямова та примітки М.М. Красикова. – Харків: Видавництво «АТОС», 2008. – 558 с.; 30 с. іл.
- [30] Беркало Л.А. В поисках ключ-травы: Кн. о лекарств. Растениях / Беркало Л.А. – Х.: Прапор, 1990. – 269 с.
- [31] Губергриц А.Я., Соломченко Н.И. Лекарственные растения Донбасса. – Донецк: Донбас, 1990. – 280 с.
- [32] Швидкий С. Народне лікування українців Південної Слобожанщини: історія розвитку, сучасний стан, регіональна специфіка: Автореф. дис. ... канд. іст. наук / С. Швидкий. – К., 2001. – 16 с.
- ### REFERENCES
- [1] Horlenko, V., Kyrchiv, R. History of Ukrainian Ethnography / Vladimir Horlenko, Roman Kyrchiv ; Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology named after M. T. Rytsky of NAS of Ukraine. - K. : Polihrafkonsal'tynh, 2005. - Vol. 1: (the XIIth - the middle of the XIXth centuries). - 2005. - 398 p.
- [2] Hlushko, M. Methodology of Ethnographic Field Research: Textbook for Universities / M. Hlushko. - L. : Publishing House of LNU named after Ivan Franko. - 2008. - 288 p., ils.
- [3] Passek, V.V. Travel notes by Vadim / V.V. Passek. - M. : The Press by Selyvanovskyy, 1834. - 183 p.
- [4] Passek, V. The Essay of Kharkov province / V. Passek. - Without the Place and Date of Issue. - 86 p.
- [5] Passek, V. The Essays of Russia / V. Passek. - St. Petersburg, 1838. - Book 1. - P. 264-265.
- [6] Albrecht, F. About the Healing Power of Slavyansk's Salt Lakes / F. Albrecht. - Kharkov, 1846. - 148 p.
- [7] Petelchys, P.I. Brief Essay on the Healing Effect of Slavyansk's Mineral Waters in Yzyum County of Kharkov Province / P.I. Petelchys. - Kharkov : The press of the District Staff, 1873. - 29 p.
- [8] Anisimov, L.I. Slavyansk's Mineral Waters of Izyum County of Kharkov Province / L.I. Anisimov. - Slavyansk : The Press by A.O. Kotlyarov, 1898. - 54 p.
- [9] Avgustinovich, F.M. About the Wild Medical Plants of Poltava Province / F.M. Avgustinovich. - In the book : Proceedings of the Commission Established at the University of Vladimir to Describe the Provinces of Kiev Educational District. - Kyev, 1853. - P. 17.
- [10] Gornitsky, K.S. Notes on the Use in the National Life Some Wild and Farmed Plants of Ukrainian Flora / K.S. Gornitsky - Kharkov, 1887. - 203 p.
- [11] Ivanov, P.V. Several Charms of Starobelsk County / P.V. Ivanov // Vestnik of Kharkov History and Philology Society. - Kharkov : The Press "Printing Business", 1913. - Issue 4. - P. 74-76.
- [12] Ivanov, P.V. The Life and Beliefs of the Peasants of Kupyanskyy County of Kharkov Province / P.V. Ivanov // Proceedings of Kharkov Historical and Philological Society. - Kharkov: The Press "Printing Business", 1907. - T. 17. - 216 p.
- [13] Sumtsov, M.F. Researches on Ethnography and Cultural History of Slobids'ka Ukraine. The Selected Works / Compilation, Drafting Text, Foreword, Afterword and Notes by M.M. Krasikov. - Kharkiv: The Publishing House "ATHOS", 2008. - 558 p. ; 30 with ils.
- [14] Ivanov, P. Folk Customs, Superstitions, Omens, Proverbs and Riddles Related to the Malo-Russian hata / P. Ivanov // Kharkov Collection. Literary and Scientific Application to "Kharkov Calendar" for 1889 / Under. Ed. V.I. Kasperov, the 3rd Edition. - P. 35-62.
- [15] Ivanov, V.V. Folk Treatment of Rabies / V.V. Ivanov. - Kharkov : the Press by Darre, 1886. - 8 p.
- [16] Ivanov, V.V. The Life and Work of the Peasants of Kharkov Province. Sketches on Ethnography of the District / V.V. Ivanov. - Kharkov : Kharkov Edition of the Provincial Statistical Committee, 1898. - Vol. 1. - 1012 p.
- [17] Kovalenko, G., Manzhuira, I. On Folk Medicine of the Maloruss // Ethnographic Review. - 1891. - № 4. - P. 169-186.
- [18] Markovich, M. Healers of a New Type / M. Markovich // Kievan Antiquity. - 1891. - T. XXXV. - P. 413-429.
- [19] Miloradovich, V.P. Folk Medicine in Lubenskyy County of Poltava Province / V.P. Miloradovich. - K. : The press by the Imperial University of St. Vladimir, 1902. - 106 p.
- [20] Nature and the Population of Slobodskaya Ukraine. Kharkov Province : Manual on Motherscience. - Kharkov: Union, 1918. - 336 p.
- [21] Pavlovsky, I.P. Poltava. Historical Sketch of It as a Provincial City in the Era of Control by Governors-General (1802 – 1856) ; Preface by V.A. Moklyak / I.F. Pavlovsky – Kh. : Publishing House SAGA", 2011. - 6, 2, VI, 240, 2, 88, 2 p. 62, 5 + 19 ils. (Reprint of Poltava Edition: Electr. The Press-Lithography by Society of Former I.A. Dokhman, 1910. - XVIII + 416p. + 1 Sheet of the Map).
- [22] Pavlovich, L.O. Essays on the Vegetation of Kharkov Province and Its Neighboring Areas / L.O. Pavlovich // Kharkov Collection. Literary and Scientific Application to "Kharkov Calendar" on 1889 / Under. Ed. V.I. Kasperov, 3rd Edition. - Kharkov : The press of the Provincial Board, 1889. - P. 26 - 53.
- [23] Polyuta, G.A. Summary of Edible and Medical Plants of Wild and Farmed in the Vicinity of Kharkov / G. A. Polyuta // Kharkov Calendar for 1886, 1885. - P. 321-334.
- [24] Vetuhov, A.V. From the Ethnographic Materials on Kharkov Province / A.V. Vetuhov. - Kharkov: The Press "Printing Business", 1905. - 7 p.
- [25] Sumtsov, N.F. Utilitarian Ethnography : (From Personal Rural Observations) / N.F. Sumtsov // Kharkov Provincial Gazette. - 1897. - August 22.
- [26] Bahaliy, D.I. The Scientific Heritage of Acad. M.F. Sumtsov / D.I. Bahaliy // Red Way. - 1923. - № 3. - P. 169.
- [27] Sumtsov, N.F. Personal Amulets Against the Evil Eye / N.F. Sumtsov. - Kharkov : The Press of the Provincial Board, 1896. - 20 p.
- [28] Sumtsov, N.F. Sketches on the National Life (From the Ethnographic Tour in 1901 Around Akhtyrskyy County of Kharkov Province) / Sumtsov N.F. - Kharkov : The Press "Printing Business" of the Book by K. N. Gagarin, 1902. - 57 p.
- [29] Sumtsov, M.F. Researches on Ethnography and Cultural History of Slobids'ka Ukraine. The Selected Works / Compilation, Drafting Text, Foreword, Afterword and Notes by M.M. Krasikov. - Kharkiv: Publishing House "ATHOS", 2008. - 558 p. ; 30 with ils.
- [30] Berkalo L.A. Finding the Key-Herb: Bk. about Medicines. Plants / L.A. Berkalo - K. : Prapor, 1990. - 269 p.
- [31] Gubergrits, A.Y., Solomchenko, N.I. Medicinal Plants of Donbass. - Donetsk : Donbas, 1990. - 280 p.
- [32] Shvydkyy, S. Folk Treatment of the Ukrainians of Southern Sloboshanshchyna : History of Development, Present State of Affairs, Regional Specificity : Author's Thesis ... Candidate of Historical Sciences / S. Shvydkyy. - K., 2001. - 16 p.

Traditional Medicine in Slobids'ka Ukraine as an Object of the Ethnographic Researches

S.M. Shvydkyy

Abstract. The article presents the analysis of the ethnographic sources and scientific researches on history and culture of Slobids'ka Ukraine of the XIXth - XXth centuries, in which folk medicine of the Slobozhan people has been studied: the ways to treat various diseases, the use of herbs, the traditional beliefs and practices related to human healing, the place and role of traditional healers in forming folk medical culture of the region.

Keywords: *Slobids'ka Ukraine, folk medicine, medicines (drugs), treatment, diseases, healing*

Александр Павлович Лидов – один из первых российских исследователей XIX – начала XX в. в отрасли покраски тканей органическими красителями

В.В. Голова*

Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт», г. Харьков, Украина

*Corresponding author. E-mail: valentinadekanat@mail.ru

Paper received 14.09.15; Revised 22.09.15; Accepted for publication 02.10.15.

Аннотация. Раскрыто вклад профессора Александра Павловича Лидова в исследование вопроса о покраске тканей естественными красителями. Показаны основные направления деятельности выдающегося профессора и инженера-технолога Харьковского технологического института, а именно: ситцепечатанье и отбеливание специфическими реактивами. Обоснована актуальность данного вопроса для развития химической промышленности Юга России.

Ключевые слова: химическая наука, органические краски, крашение, пигмент, беление, электролиз

История науки является одной из составляющих всемирной истории. В настоящее время существует необходимость изучения истории науки и техники, а в особенности вклада в ее развитие достижений выдающихся ученых прошлого. Одним из таких знаменитых личностей был профессор Харьковского технологического института Александр Павлович Лидов.

Отдельные аспекты деятельности профессора химической технологии Александра Павловича Лидова опосредовано отображены в [1, 2, 3], но отсутствует целостное исследование работы выдающегося ученого в отрасли крашения, ситцепечатанья и отбеливания тканей.

Цель работы раскрыть значение исследований, производимых А.П. Лидовым в отрасли крашения, ситцепечатанья и отбеливания ткани, а также его вклад в развитие химической технологии.

В конце XIX–начале XX в. в Харьковском технологическом институте проводили свои исследования такие знаменитые химики, как В.А. Гемелиан, И.А. Красуский, М.Д. Зуев, А.П. Лидов и др. Важным было то, что каждый из научных деятелей занимался своим четко определенным направлением. Например, В.А. Гемелиан занимался вопросами о строении кротоновых кислот, синтезом трифенилметана и его гомологов, сжимаемостью газов при малых давлениях и т.д. М.Д. Зуев занимался неорганической химией, а именно был высококлассным специалистом в отрасли свекло-сахарной промышленности. Также уникальнейшим специалистом-практиком в ХТИ был профессор Александр Павлович Лидов [1, с. 12].

Проработав на должности инженера-технолога на газовом заводе около 10 лет, А.П. Лидов уже до вступления на свою должность в институте имел широкие практические навыки и ряд научных публикаций. Он стал незаменимым экспертом в вопросах беления, крашения, ситцепечатанья, мыловарения, клееварения, газового дела и других, не менее важных отраслей органической химии [2, с. 72–73].

В Российской империи электролитический способ беления был предложен или одновременно с зарубежными изобретателями, или несколько ранее. Впервые, еще в 1882 г. А. П. Лидов совместно с профессором В.А. Тихомировым (1841–1908гг.) проводили опыты по электролизу хлоридов натрия, калия и кальция, применяя электрический ток, полученный от динамо-машины. Ими установлено, что при электро-

лизе хлоридов получается хлорноватистая соль, которая обладает белящими свойствами. Результаты таких исследований вошли в энциклопедическое издание Брокгауза и Ефрона [4, с. 699].

Кроме этого, А.П. Лидов и В.А. Тихомиров в статье «Образование хлорноватисто- и хлорноватистокислых солей из хлористых металлов действием тока» сообщали о своей работе в начале 80-х годов XIX в. В публикации описывается электролиз хлористых натрия и калия с угольными, платиновыми или со свинцовыми электродами. В том же году образцы тканей, отбеленные по новому способу, экспонировались в Москве на художественно-промышленной выставке. О новшестве писали: «По-видимому, способ этот не был разработан для практического применения и был введен лишь для использования в лабораторных условиях» [5, с. 212–213].

В статье А.П. Лидова и В.А. Тихомирова «Беление растительных волокон электролизом» (1883 г.) после демонстрации образца на указанной выставке, наряду с описанием беления посредством хлорной извести описывается и метод электролитического беления. При действии электрического тока на раствор поваренной соли образуются хлорноватистые и хлорноватые соли. Хлор и едкая щелочь, будучи растворимы в воде вступали в реакцию, образовавшую хлорноватистую соль. С повышением температуры она разлагалась на хлорноватую и хлористую соли [6, с. 421].

Процесс беления осуществлялся следующим образом. В раствор поваренной соли (уд. вес 1,204 что соответствует 26% NaCl при 10°C или около 270 г/л) погружали ткань и пропускали ток (электроды угольные, пластинчатые или цилиндрические). Для получения тока применялась динамо-машина Грамма. Температура раствора не должна быть выше 35 °C. В электролите (после пропускания тока) при применении раствора хлористого натрия (26%) в 1 л. раствора содержалось 618 см³ хлора или по весу 8 г., содержание NaClO – 15 г. (1.24%). При применении раствора хлористого кальция уд. весом 1.411 (40% CaCl₂) в 1 л. раствора, после электролиза содержалось 221 см³ хлора [там же, с. 422].

Кроме того в 1882 г. ученые опубликовали статью «Электролиз хлористых солей и беление растительных волокон током», «Действие тока на хлорноватые соли». В публикации указано, что «факт образования хлорноватистонатриевой соли при электролизе поваренной

соли весьма наглядно проявляется в отбеливании полотна, парусины, суровых ниток писчебумажной массы и др.». А.П. Лидов и В.А. Тихомиров доказали, что такой способ беления должен «занять выдающееся место в технической промышленности» [5, с. 341–349].

Тогда еще молодые исследователи сделали доклад о своем способе беления и демонстрировали его присутствующим на докладе Московском отделении Русского технического общества. На этом заседании возникла дискуссия с профессором В.В. Марковниковым (1839 – 1904). Однако, окончательный вывод, по мнению В.В. Марковникова об экономической целесообразности применения способа возможно было бы сделать, только после проведения опытов в большом масштабе. А.П. Лидов и В.А. Тихомиров утверждали, что электролитическое беление выгоднее, чем беление хлорной известью. На 1300 отбеливаемого миткаля экономия (в пользу электролитического беления) составляла 69,5 коп. В «штуке» (куске) миткаля, видимо, было 60 арш. Экономия на один аршин миткаля была весьма малой [7, с. 256–259].

Первые патенты на ванны с ртутным катодом за рубежом были получены только в 90-х годах XIX в. Однако, способ получения натра (и хлора) в ваннах с ртутным катодом впервые в мире был предложен в Российской империи в самом начале 80-х годов А.П. Лидовым и В.А. Тихомировым. Ученые в своей статье «Некоторые приложения динамо-электрических машин» доказали, что если пропускать ток через раствор поваренной соли, находящейся в электролизере, то ртуть с выделившимся натрием даст амальгаму натрия. После прекращения тока амальгама ($Hg+Na$) разлагается, выделяя водород, и, следовательно, образует едкий натр. Схема электролизера состоит из цилиндрического сосуда с налитой ртутью. К нему через клемму подводился ток «-». В сосуд, заполненный раствором поваренной соли или хлористым калием, вставляется анод в форме пластины (уголь или цинк). В частности, идея применения электролизера с ртутным катодом принадлежала двум русским испытателям, не претендовавшим на права первооткрывателей этого способа, который, как оказалось в последствии, нашел практическое применение [7, с. 364–365].

Одной из первых фундаментальных работ, что касались структуризации красильных веществ и технологии их изготовления стала монография А.П. Лидова «Естественные органические красители». В исследовании он упоминал такие красители как: кампеш, красное дерево, или фернамбук, сандал, желтое дерево (бразильское), кверцитрон, индиго, вайда (или синило, синячник, фарбовник), крап (толченый корень марены), куркума, вау (или цева), орсель, сафлор, лакмус, хлорофилл, ло-као (китайская зелень), алое, кашу, кино, корень барбариса, алканна, индийская желть, шафран и т.д. Растительные краски в особенности индиго ввозились в конце XIX – в начале XX века на территорию Российской империи из-за границы. Это объяснялось прежде всего трудностями культивирования растений в умеренных широтах, из которых добывались эти краски. Пигменты использовались или совершенно готовые или в виде полуфабрикатов (сандаловое и фернамбукое деревья) в поленьях или чурках, куркума и другие красильные растения). Дмитрий Иванович Менделеев

еще в 1893 г. писал: «Попытка разведения индиго, вайды и других красильных растений в теплых азиатских краях России до сих пор еще малочисленны и преследуются без достаточной настойчивости» [8].

Александр Павлович Лидов неоднократно публиковался в издании под редакцией профессора Д.И. Менделеева «Библиотека промышленных знаний» и тесно сотрудничал с выдающимся химиком. А.П. Лидову принадлежат такие монографии, как: «Беление, крашение и ситцепечатанье. Химическая технология волоконных красок» (1900), «Естественные органические краски» (1901). Дмитрий Иванович настаивал на опубликовании «Естественных органических красок» в своем издании: «Милостивый государь, Александр Павлович! Относительно заказанной нами для «Библиотеки промышленных знаний» статьи об естественных красящих веществах, считаю своим долгом сообщить Вам. Первого апреля 1901 г. при окончательных переговорах с издательской фирмой по поводу печати «Библиотеки промышленных знаний» я добыл Вам право на напечатание половины из 10 листов. То есть, 5 листов я могу предоставить Вам для Вашей статьи о естественных красках, если даже Ваша статья займет более пяти листов. Я считаю своим долгом заявить Вам, что гонорар ваш будет выдан только за пять листов. Буду ждать вашего ответа немедленно, а рукописи до 15 мая сего года.» [9, с. 1].

Во введении «Естественных органических красок» Александр Павлович говорит о том, что для получения нужного цвета не обязательно всегда окрашивать ткань красителем, а возможно использование химических реактивов для получения желаемого оттенка. В частности, воздействие различных кислот и щелочей далеко не одинаково на все краски. Преимущественно прочные красители растворяются в кислотах и щелочах без всякого видимого изменения. Есть и такие, которые при таких взаимодействиях окрашиваются в тот или другой цвет. А есть наконец краски, настолько чувствительны к воздействию указанных реагентов, что изменяются даже от ничтожных следов. Также ученый предполагал, что в ближайшем будущем будет осуществлена замена натуральных красок искусственными: «Наиболее важная естественная органическая краска, ализарин и индиго, в настоящее время заменены уже искусственными, которые дешевле и дают лучшие оттенки цвета, весьма правдоподобно, что потребление остальных красок будет все более и более сокращаться, в виду замены их теми или другими искусственными» [8, с. 3–7].

Монография Александра Павловича Лидова «Естественные органические краски» состоит из таких параграфов: о красках в природе, деревянные краски, другие растительные краски, животные краски, приготовление красильных экстрактов и список использованной литературы. Не смотря на сложность научного материала, его написание было доступным для специалистов, занятых непосредственно производством. В начале публикации А.П. Лидов делает содержательный обзор состава органических красок, а именно дает некий исторический очерк возникновения понятия о красителях. Ученый дает авторское определение понятиям спектра и различных цветов: «В природе есть тела, поглощающие все цветные сол-

нечные лучи, падающие на них и такие тела представляются нам черными. Другие отражают все лучи и такие кажутся белыми, наконец, третьи обладают способностью разлагать свет, при чем часть лучей ими поглощается, а часть отражается. Они представляются окрашенными в тот или другой цвет. Также, данная поверхность представляется нам красной, когда она отражает лучи, дающие впечатление красного цвета и поглощает все другие. Именно разнообразной комбинацией непоглощающихся лучей и обуславливаются бесчисленные оттенки красок» [там же].

Научные труды профессора имели большую ценность для инженеров-практиков химической технологии конца XIX – начала XX вв., а особенно «Химическая технология волокнистых веществ» (1893 г.). Это было первое научно-практическое руководство по этой специальности в Российской империи. На сколько ценный был этот труд указывает тот факт, что Д.И. Менделеев печатает 2-е издание, как один из томов «Библиотеки промышленных знаний» [10, с. 2, 2 об.].

Именно благодаря научной и практической деятельности Александра Павловича впервые было научно обосновано техническое понятие пигментов. А именно в энциклопедии Брокгауза и Евфрона существует несколько определений этого понятия. Именно А.П. Лидов дал ему техническую характеристику: «Среди многочисленных окрашенных органических веществ есть такие, которые обладают в высокой степени резко выраженной способностью поглощать одни цветные лучи и отражать другие, что несомненно, находится в прямой зависимости от их химического состава и физической структуры. Входя в состав многих растений и животных организмов они представляют характерный внешний признак, служащий для их идентификации. Выделенные в чистом состоянии эти вещества представляют группу, носящую название красильных пигментов» [8, с. 4].

Следя постоянно за иностранной технической литературой, А.П. Лидов считал своим долгом делиться новыми научными открытиями с соотечественниками – русскими техниками. Для большинства из них были по большей части недоступны иностранные журналы. Важно подчеркнуть, что профессор сотрудничал во всех периодических технических изданиях. Его перу принадлежит громадное число статей в «Техническом сборнике», «Нефтяном деле», «Вестник жировой промышленности», «Горнозаводское дело», «Известия Южно-русского общества технологов», и др. журналах. Александр Павлович также участвовал в

подготовке энциклопедических словарей Брокгауза и Евфрона и Т-ва Гранат [11, арк. 1, 2 об.].

В энциклопедии Брокгауза и Евфрона находятся такие статьи Александра Павловича Лидова: жавелева вода, шарлах, крон, мурексид, вау, выкраски, везувин, ванна белая, вязань, вер-гинье, валлонеа, вапа, роз-гидрацин, грушка, плюс (кумач), оживка, заварные ситцы, флавин, вызревание тканей (техн.), вытравка, краски органические естественные, крапп, зрельня, сафлор, фиброин, фаянсовое набивание, паранитроанилин, варка красок и др. [12, с. 519–520].

Важно подчеркнуть, что его научное определение «краски органические естественные» совпадает с названием фундаментального труда «Естественные органические краски». В монографии содержится сведения о всех видах органических красителей, а также о том, из каких растений они добываются. Ученый акцентирует внимание на том, что «Наибольшее количество красящих веществ извлекается из растений; пигмент находится или в листьях, стеблях и цветах (индиго, сафлор), или в коре (кверцитрон), или в древесине (кампеш, желтое дерево), или же в корне (крапп, куркума). В означенных частях растений пигмент большей частью не находится в свободном состоянии, а выделяется только или под влиянием воздуха, или при ферментации». Кроме этого, перечислено все виды известных красителей, которым в дальнейшем дается отдельное определение в других статьях. Некоторым из них даны определения в других статьях автора. Важно и то, что энциклопедические публикации А. П. Лидова имеют приложения, а именно фотографии красящих растений и их описание [13, с. 388–389].

Таким образом, раскрыто значение исследований, производимых А.П. Лидовым в отрасли крашения, ситцепечатанья и отбеливания ткани и его вклад в развитие химической технологии. Александр Павлович Лидов на протяжении своей 42-летней научной деятельности произвел неоценимый вклад в отрасль покраски ткани различными способами. Одна из его главных монографий посвящена классификации органических красителей – «Естественные органические краски» под редакцией Д.И. Менделеева. Его авторству также принадлежит более 30-ти статей по направлению крашения в словаре Брокгауза и Евфрона. Невозможно не отметить его совместные труды с профессором В.А. Тихомиров в области белины и крашения ткани, образцы которой были экспонированы на Московском отделении заседания Русского технического общества и на конференции в Риме.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ніколаско В.І. Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». Історія розвитку (1885–2010). / В.І. Ніколаско, В.В. Кабачек, С. . Мешков та ін. –Х: вид. НТУ «ХПІ», 2010. – 408 с.
- [2] Гніп П.І. О.П. Лідов (до 100 річчя з дня народження) / П.І. Гніп // Вісник АН УРСР № 4 [під ред. П. П. Рудницького]. К.: Друкарня Видавництва АН УРСР, – 1953. – с. 71–74.
- [3] Алфавитный указатель к Журналу Русского физико-химического общества [часть химическая] за 1899–1908 гг. (тт. XXXI – XL) / [под ред. Ал. Фаворского]. – Петроград: типо-литография М.П. Фроловой, 1915. – с. 22–23.
- [4] Лидов Александр Павлович Энциклопедический словарь Брокгауз и Эфрон. Биографии. / [сост. С.А. Венгеров, А.И. Воейкова, Н.И. Кареева и др.]. СПб.: Семеновская Типолитография, 1997. – Т. 6. – с. 699.
- [5] Журнал Русского физико-химического общества при Императорском Санкт-Петербургском университете / А. Лидов, В. Тихомиров. Образование хлорноватисто- и хлорноватистокислых солей из хлористых металлов действием тока. [под ред. Н. Меншуткина и Д. Павлова]. – СПб.: Тип. В.О. Демакова, 1882. – с. 212–219.
- [6] Журнал Русского физико-химического общества при Императорском Санкт-Петербургском университете / А. Лидов, В. Тихомиров. Заметки по электролизу. [под ред.

- Н. Меншуткина и Д. Павлова]. – СПб.: Тип. В.О. Демакова, 1883. – с. 421.
- [7] Лукьянов П.М. История химических промыслов и химической промышленности Электрохимическая промышленность. / П.М. Лукьянов // Институт истории естествоведения № 6 [под ред. С.И. Вольфовича]. М.: Наука, – 1965. – с. 256–259, с. 364–365.
- [8] Лидов А.П. Естественные органические краски / А.П. Лидов // Библиотека промышленных знаний № 5. [под ред. Д. Менделеева]. С-Пб.: Тип. акц. общ. Брокгауз-Ефрон – 1901. – Т. XIX. – 58 с.
- [9] Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Ф. 165, Оп. 1, Спр. 35, 1 арк.
- [10] Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Ф. 165, Оп. 1, Спр. 8, арк. 2-3.
- [11] Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Ф. 165, Оп. 1, Спр. 5, арк. 1-3.
- [12] Естественные органические краски Энциклопедический словарь Брокгауз и Эфрон. Биографии. / [сост. С.А. Венгерова А.И. Воейкова, Н.И. Кареева и др.]. СПб.: Семеновская Типолиитография, 1997. – Т. 6а. – с. 519-520.
- [13] Лукьянов П.М. . История химических промыслов и химической промышленности России до конца XIX века. / П.М. Лукьянов // Институт истории естествоведения № 4 [под ред. С.И. Вольфовича]. М.: Академия наук СССР, – 1955. – с. 388-389.
- ### REFERENCES
- [1] Nikolayenko, V.I. National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute". History of the development (1885-2010). / V.I. Nikolayenko, V.V. Kabachek, S.I. Meshkovaya et al. – Kh.: p. NTU "KhPI", 2010 – 408 p.
- [2] Hnyp, P.I. O.P. Lidov (from the centenary of the birthday) / P.I. Hnyp Bulletin of the ASURSR № 4 [Ed. P.P. Rudnyts-ky]. K.: Typography of the Bulletin ASURSR, – 1953. – P. 71 – 74.
- [3] Alphabetical index to the journal of the Russian Physico-Chemical Society [chemical part] from 1899 – 1908 (vol. XXXI – XL) / [ed. Al. Favorsky]. – Petrograd: Printing house of M.P. Frolov, – 1915 – P. 22 – 23.;
- [4] Lidov Aleksandr Pavlovich, Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary. Biographies. / [Ed. S.A. Vengerov A.I. Voeikov, N.I. Kareeva et al.]. SPb.: Semyonov's Printing house, 1997. – Vol. 6. – P. 699.
- [5] Journal of the Russian Physical and Chemical Society at the Imperial St. Petersburg University / A.P. Lidov, V.A. Tikhomirov. The formation of hypochlorous and hypochlorite salts from the chloride metal under the influence of the current. [Ed. N. Menshutkin and D. Pavlov]. – St. Petersburg: Printing house of V.O. Demakov, 1882. – P. 212-219.
- [6] Journal of the Russian Physical and Chemical Society at the Imperial St. Petersburg University / AP Lidov, V.A. Tikhomirov. Notes about the electrolysis. [Ed. N. Menshutkin and D. Pavlov]. – St. Petersburg: Printing house of V.O. Demakov, 1883. – P. 421 .
- [7] Lukyanov, P.M. The history of the chemical trades and chemical industries. Electrochemical industry. / P.M. Lukyanov // Institute of History of natural science № 6 [ed. S.I. Volfkovich]. M.: Science. – 1965. – p. 256 – 259, p. 364 – 365.
- [8] Lidov, A.P. Natural organic paint. / A.P. Lidov. Library of the industrial knowledge № 5. [ed. D. Mendeleyev]. S-Pt.: Printing house of Brockhaus-Efron Joint Stock Company. – 1901. – Vol. XIX. – 58 p.
- [9] Institute of Manuscripts Vernadsky National Library of Ukraine. – F. 165, D. 1, C. 35, 1 sh.
- [10] Institute of Manuscripts Vernadsky National Library of Ukraine. – F. 165, D. 1, C. 8, sh. 2-3.
- [11] Institute of Manuscripts Vernadsky National Library of Ukraine. – F. 165, D. 1, C. 5, sh. 1-3.
- [12] Natural organic paint. Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary. Biographies. / [Ed. S.A. Vengerov A.I. Voeikov, N.I. Kareeva et al.]. SPb.: Semyonov's Printing house, 1997. – Vol. 6a. – P. 519-520.
- [13] Lukyanov, P.M. The history of chemical craft and chemical industry in Russia until the end of the nineteenth century. / P.M. Lukyanov // Institute of History natural science № 4 [ed. S.I. Volfkovich]. M.: USSR Academy of Sciences. – 1955 – P. 388 –389.

Aleksandr Pavlovich Lidov – one of the first Russian researchers in the field of dyeing textile by organic colour agents in the late XIX – early XX centuries

V.V. Golova

Abstract. The contribution of Alexander Pavlovich Lidov to the research concerning the painting fabric by natural dyes was disclosed. The main direction of the activity the outstanding professor and engineer-technologist on the Kharkov Institute of Technology were shown, namely: calico-printing and whitening by the specific reagents. The urgency of this question for the development of the chemical industry of South Russia was grounded.

Keywords: Chemistry, organic dyes, dyeing, pigment, bleaching, electrolysis

Діяльність української лівиці у Державній Раді Австро-Угорщини

І. Береґ*

ДВНЗ Львівський навчально-науковий інститут «Університет банківської справи»

*Corresponding author. E-mail: bezej@i.ua

Paper received 07.10.15; Revised 12.10.15; Accepted for publication 29.10.15.

Анотація. У статті висвітлено основні питання, які порушували представники галицьких українських лівих партій – радикальної та соціал-демократичної – у вищому законодавчому органі Австро-Угорщини – Державній Раді. У виборах до неї представники української лівиці брали участь із кінця XIX століття. Їх парламентська праця ґрунтувалася на соціально-економічних та соціально-культурних вимогах українських виборців: проведення земельної реформи в інтересах селянства, усунення нерівності виборчого права, його поширення на жінок, зниження вікового цензу, розширення демократичних свобод громадян, збільшення мережі українських шкіл, утворення українського університету у Львові. Значну увагу вони надавали й політичним питанням, серед яких – поділ Галичини на українську і польську частини, надання автономного статусу першій, відновлення соборної Української держави.

Ключові слова: Державна Рада Австро-Угорщини, парламент, посол (депутат), Галичина, українська лівиця, Українська радикальна партія (УРП), Українська соціал-демократична партія (УСДП), Польська партія соціал-демократична (ППСД)

Вступ. З кінця XIX ст. представники української лівиці брали участь у виборах до вищого законодавчого органу Австро-Угорщини. Серед народів Австро-Угорської імперії українці в цілому і ліві партії зокрема мали чи не найменше представників у Віденському парламенті. Парламентську діяльність представники УРП і УСДП активно використовували як легальний і важливий засіб вирішення національно-культурних, соціально-економічних і політичних проблем українців Галичини.

Аналіз досліджень і публікацій. Діяльність українських лівих під час виборів до Австро-Угорського парламенту і безпосередньо у ньому розглядалася українськими і польськими науковцями у контексті досліджень значно ширших або вузких проблем того періоду. Так про окремі аспекти зазначеної теми йдеться у працях сучасних дослідників О. Жерноклєєва (7), І. Райківського, І. Монолатія, М. Гона, Н. Малець(5), С. Кульчицького (9), Б. Савчука (10), О. Сухого (12), П. Шкраб'юка (15), В.Найдуса (3) та інші.

Її торкалися партійні та політичні українські діячі кінця XIX – початку XX століть М. Ганкевич (11), Є. Левицький (13), К. Левицький (14), Я. Остапчук (4). У даній статті пропонується комплексний виклад діяльності представників української лівиці Галичини у Державній Раді, їх відносини із іншими українськими і неукраїнськими парламентарями у контексті історично-політичних особливостей періоду.

Метою дослідження є аналіз специфіки участі українських лівих партій (радикальної і соціал-демократичної) у виборах до Віденського парламенту, використання його трибуни їх представниками у боротьбі за національно-культурні, соціально-економічні і політичні права українців галицького краю.

Для досягнення найбільшої достовірності результатів дослідження **методологія** написання статті базується на принципах історизму, об'єктивізму та наукового плюралізму. Передусім використано методи узагальнення і систематизації, порівняльного аналізу, застосовано проблемно-хронологічний підхід.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XIX – на початку XX століть українська лівиця намагалася активно використовувати надані Австро-Угорською імперією можливості щодо захисту національних інте-

ресів українців Галичини. Не став винятком парламентський терен.

У 1897 році вперше послом до Віденського парламенту був, за словами Я. Остапчука, «несподівано» обраний Р. Ярославич. Радикал, співзасновник УСДП вступив до австрійського клубу, де «разом з ними боровся за нове виборче право на засадах загального, рівного і таємного голосування» [2, с. 338]. На думку відомого австрійського соціал-демократа В. Адлера, «українці ще не мали такого парламентариста і певне не скоро будуть мати» [2, с. 338].

Проте якщо у 1900 році українська лівиця була надто слабкою, щоб конкурувати з іншими українськими і польськими партіями (після безуспішних переговорів про утворення парламентської більшості видали імператорський патент, який розпустив парламент і оголосив проведення нових виборів до Палати послів), 1907 року, під час нової виборчої кампанії, УРП та УСДП домоглися відчутних результатів.

На виборах 1907 року українські та польські ліві висунули своїх кандидатів, що викликало непорозуміння між УСДП і ППСД (радикали пішли на вибори спільно з націонал-демократами). Незважаючи на те, що ППСД у Львові висунула кандидатом по одному з львівських міських виборчих округів лідера УСДП М. Ганкевича, Екзекутива ППСД, прагнучи зберегти дотеперішній розподіл сфер впливу між партіями, відкинула запропоновану кандидатуру [3, с. 452].

Ухвала Екзекутиви привела до ескаляції конфлікту між УСДП і ППСД. Більшість українських соціал-демократів наголошували на неприпустимості подібних рішень і закликали протиставити кандидатуру М. Ганкевича Г. Діамандові, якого ППСД висунула у тому ж окрузі. Однак під тиском громадськості М. Ганкевич відмовився балотуватись до парламенту Австро-Угорщини [3, с. 453].

Все ж таки, без попереднього погодження з ППСД, УСДП висунула власних кандидатів в округах:

Бучач – Снятин – Р. Ярославич;
Бережани – Рогатин – В. Старосольський;
Дрогобич – Старий Самбір – С. Вітик;
Тернопіль – Збарж – Я. Остапчук.

Висунення кандидатів також супроводжувалося конфліктами. Зокрема, Я. Остапчук відмовився балотуватись і рекомендував підтримати кандидатуру А. Шмигельського. Останній наполягав на кандидатурі С. Шмигера (уже брав участь у виборах 1897 р.) або ж І. Франка (програв під час додаткових виборів 1898 р.). Проте якщо Каменярь уже відійшов від активної громадсько-політичної діяльності, то С. Шмигер рішуче відмовився з особистих причин.

Думка української громадськості теж розділилася. В. Темницький, наприклад, у своєму листі до А. Шмигельського писав: «Конче є потреба, щоб на виборах балотувалися Я. Остапчук і Ви, для того, щоб боронити права молодого і обездоленого хлопа. Краще б було, щоб увійшли Ви оба, але є надія, що як обидва висунете кандидатуру, то хоч один ввійде» [3, с. 402].

Після тривалих дискусій, УСДП переконала Я. Остапчука балотуватися на виборах до парламенту [4, с. 345]. Не останню роль у цьому відіграв Р. Ярославич, який відзначив, що коли партія хоче здобути мандат у виборчому окрузі Збараж – Тернопіль, то повинна залишити кандидатом тільки Я. Остапчука.

Виборча платформа УСДП передбачала боротьбу за п'ять основних постулатів:

- усунення нерівності виборчого права;
- зниження вікового цензу, поширення цього права на жінок;
- національна автономія;
- розширення демократичних свобод громадян;
- проведення земельної реформи в інтересах селянства [5, с. 32].

Українські соціал-демократи вели боротьбу не тільки зі своїми політичними опонентами, а, хоч як це дивно, також із духовенством. Митрополит А. Шептицький у пастирському листі звертався до греко-католицького духовенства, аби воно не допустило агітації соціал-демократичної та радикальної партій. На передвиборних зборах у селах Чернівці, Клебанівці, а також у Збаражі священики Курдин, Копистанський, Зачуна заявили, що уживають всієї сили, щоби «ту хлопську кандидатуру побороти». Але місцевий селянин наперекір їхній волі віддавав свої голоси за Я. Остапчука («хочемо вислати до Відня посла з-поміж себе, хлопа, щоб він там з хлопським сумлінням пригадував там в уряді міністрам, що вони мають не попам підносити пенсію, але і о нас, про наші кривди дбати» [5, с. 38]).

Відзначимо, що українська лівиця отримала значну підтримку в тих населених пунктах, де вже раніше проводили агітацію представники УРП та УСДП (Новиках, Зарубинцях, Чумалях, Опрішавцях, Добриводах, Чистилові, Глубочок Великий, Курівці, Воробіївці, Цеброві та ін.). Спільними для представників УСДП під час парламентських виборів були такі тези:

- «ніколи свій народний справі не сповіріюся і маю надію, що не сповіріюся»;
- «буду шукати собі компанії межі такими самими, як і я, і не буду оглядатися на те, хто в тій компанії буде: чех, поляк, італієць, румун чи хто – аби то були люди праці, які хочуть відстоювати і стояти за інтерес і за долю робочого люду»;
- «кожна справа повинна бути вперед добре вяснена, народ повинен вперед своє слово сказати, а до голосу народу повинен посол прислухатися» [4, с. 345–346].

Чи не найбільшу прихильність виборців серед українських послів здобув Я. Остапчук. Свою передвиборну агітацію він зосередив у селах, що на північ від Тернополя. Так, 20 березня 1907 року відбулися передвиборні збори в Збаражі, на які приїхали виборці із 47 сіл Збараського повіту. Збори ухвалили рішення про підтримку кандидатури Я. Остапчука і доручили президії зборів заявити про це на передвиборних зборах у Тернополі.

Ідентичні передвиборні збори відбулися 22 березня 1907 року в Тернополі, на яких вислухали передвиборні програми Я. Остапчука і С. Голубовича. На них теж ухвалили більшістю кандидатуру Я. Остапчука. Газета «Червоний прапор» писала: «Від тої хвили, як кандидатуру Я. Остапчука прийняла Збаражчина і Тернопільщина, для кожного стало ясным, що для тої кандидатури треба провести якнайширшу агітацію» [5, с. 46]. Зауважимо, що опоненти звинувачували Я. Остапчука у недобросовісному веденні виборчої кампанії (підкупи, «громадські магоричі», поширення неправдивої інформації тощо) [6, с. 1].

Загалом на виборах до австрійського парламенту УСДП здобула 8% голосів, відданих за український політичний табір (21% припав на УРП, решта – на НДП) [6, с. 1]. Від соціал-демократів послами до парламенту було обрано тільки Я. Остапчука та С. Вітика. Водночас Р. Ярославич не пройшов до другого туру виборів через зловживання місцевої влади.

Незважаючи на скромний успіх, в австрійському парламенті з'явилась презентація української лівиці. Представники української соціал-демократії Галичини – Я. Остапчук та С. Вітик увійшли до соціал-демократичного клубу, який нараховував 87 послів (поділявся на п'ять автономних національних фракцій: німецьку, італійську, чеську, польську, українську (голова – С. Вітик) [7, с. 90]. Радикали разом із націонал-демократами увійшли до Руської (згодом – Української) фракції.

Шостою червня 1907 року відбулась нарада Широкого Народного Комітету УНДП у справі утворення єдиного національного українського клубу в парламенті. Згодом Руський клуб із послів УНДП, УРП, русофілів та представників Буковини було утворено. Його очолив Ю. Романчук. Уже 19 червня УРП, як і інші представники клубу, оприлюднили заяву, в якій підкреслили, що, «змагаючи до національно-територіальної автономії в австрійській державі, застерігаємося проти неприродного, на ніяких історичних правах неосновуючогося лучення, зглядно розлучування нашого народу дорогою краюї автономії, та протестуємо проти розширення краюї автономії, проти виїмкових законів для Галичини і проти зменшування нашого заступництва протизаконним переведженням виборів» [8, с. 115].

Загалом на порядку денному представників УСДП та УРП були зловоденні проблеми українців. На засіданні Руського парламентського клубу 5 липня 1907 року ухвалено програму праці українських послів. Клуб вирішив перебувати в опозиції до кожного уряду, який не буде виконувати вимог щодо самостійного розвитку українського народу. Водночас, уже під час першої сесії соціал-демократи внесли на розгляд парламенту резолюцію про заснування українського університету у Львові. Як і раніше, подання українських парламентаріїв залишилися безрезультатним, проте це актуалізу-

вало у суспільстві національно-культурні проблеми українців.

Соціал-демократ Я. Остапчук відзначав, що попереджав про те, щоб українці «не дурили себе» і не чекали від парламенту незвичайних змін чи реформ, оскільки у вищому законодавчому органі країни «залишився старий дух, бо його обновляли не революційні події, а посли старого парламенту» [5, с. 79]. Новий парламент, на думку посла, відрізнявся від попереднього тільки тим, що в ньому, завдяки новому виборчому праву, – більше представників народу («тому тепер є краща можливість виривати від уряду різні поступки для народу») [9, с. 402].

16 жовтня 1907 року було відкрито осінню сесію Державної ради, на першому засіданні якої Президент міністрів М. Бек вніс пропозиції щодо підписання нової австро-угорської угоди. Напередодні він зустрівся з представниками Руського клубу (лівицю представляв Л. Бачинський). У питанні австро-угорської угоди посли заявили про неучасть у голосуванні, оскільки держава не виконала обов'язків щодо українського народу [5, с. 103].

Наприкінці року розпочалося обговорення бюджету. Як УСДП, так і УРП виступили проти запропонованого проекту. Під час виборчих дискусій представники української лівиці порушили комплекс проблем, які виходили за рамки бюджетного процесу і стосувалися:

- поділу Галичини на українську і польську частини (щоб поляки «були собі панами на своїй землі за Сяном, а ми – господарями на своїй землі – по цей бік Сяну»);
- реорганізації крайової адміністрації в Галичині;
- заснування українського університету;
- збільшення кількості українських шкіл.
- земельна реформа («землю треба розподілити так, щоб ніхто не мав її більше, ніж може обробити своїми власними руками. Хто не працює на землі, той не повинен посідати її»).

«Цих наших вимог досі не здійснено, і тому УСДП вже не буде повторювати старих вимог, а ставить нову мету – самостійну, ні від кого незалежну Україну, яку показав нам у своїх пророчих словах найбільший дух України, Тарас Шевченко» [9, с. 405]. Відзначимо, що вимоги соціал-демократів, зважаючи на тогочасну суспільно-політичну ситуацію, польську адміністрацію в Галичині, були практично нездійсненними. Ще більше дискусій навіть серед членів партії викликала гасло незалежності («незалежна Україна без хлопа і без пана»).

Водночас Руський клуб констатував недотримання урядом своїх обіцянок, дальше панування «ворожого системи супроти нашого народу», відкрито допускаючи виборчі фальсифікації. Клуб висловив своє обурення політикою уряду [10, с. 124]. Становище в Галичині обговорювалося 10 квітня 1908 року на зустрічі Президента міністрів Бека з українськими парламентаріями. Президент міністрів заявив про виконання ним угоди, укладеної ним з послами торік [10, с. 125].

Ситуація ще більше ускладнилася після вбивства М. Січинським галицького намісника А. Потоцького. Якщо значна частина представників УРП та УСДП вважали замах породженням «жорстоких репресій проти українського народу», то ППСД відкрито засудила замах М. Січинського як «терористичний акт» і злочин, прояв «українського шовінізму» [3, с. 461].

Далі дебати перенеслися у парламент.

Голова Польського клубу С. Гломбінський у відповідь на звинувачення українців («кривди українського народу режимом намісника Потоцького») відзначив, що жодних «зловживань щодо українців не було, ні під час страйків, ні під час виборів» [4, с. 410]. Щодо представників української лівиці, то Я. Остапчук, зокрема, наголосив на тому, що історична Польща впала саме через «безладдя, спричинене шляхтою», підтверджуючи це аргументами польських істориків [4, с. 457].

Незважаючи на аргументи українців, проурядова більшість у парламенті не визнавала їх слушними і українські пропозиції були відхилені більшістю урядового німецько-чесько-польського блоку. За них голосували тільки посли Українського клубу, соціал-демократичного клубу, деякі німецькі посли та професор Т. Масарик разом з кількома чеськими послами. Дискусії у парламенті призвели до поглиблення ідейних розбіжностей, передусім в національному питанні [5, с. 122].

Навесні 1908 року внаслідок спільних зусиль соціал-демократичного та Українського клубів питання українсько-польських відносин у Галичині знову обговорювалося на нарадах австрійського парламенту, під час яких опозиція оприлюднила численні факти антиукраїнської політики місцевої влади в Галичині, як і загалом Польського кола.

У той період ще більше ускладнилися відносини між УСДП і ППСД через ідейно-політичні розбіжності в національному питанні. Не були консолідовані й самі українські соціал-демократи: «старі» («інтернаціоналісти») продовжували традиційну політику, спрямовану на тіснішу співпрацю УСДП і ППСД й займали керівні посади в обох партіях, перетворюючи УСДП на секцію ППСД. Натомість «молоді» («Самостійники») критично оцінювали перспективи такої співпраці й виступали за подальшу самостійну лінію партії.

Натомість до 1909 року практично не було «випадку розходжень між соціалістичним союзом і Руським Клубом». Я. Остапчук, зокрема, стверджував, що обидва парламентські представництва «діють в згоді і борються проти спільних ворогів» [4, с. 410]. Відзначимо, що не всі клопотання української лівиці залишалися безрезультатними. Співпраця УСДП та УРП на парламентському терені у 1909–1910 роках привела до конкретних досягнень. Серед найвагоміших здобутків української лівиці виділимо:

- зрівняння української мови у правах із польською в галицькому судівництві;
- створення спеціальної депутатської комісії для розробки законопроектів про рівноправність національностей [7, с. 96].

Інші вимоги соціал-демократів залишилися нереалізованими. Зокрема, С. Вітик та Я. Остапчук активно домагалися реформи податкової системи, звільнення від податків незаможних селянських господарств, зниження оподаткування продуктів масового споживання, скорочення контингенту рекрутів, скасування смертної кари. Під тиском соціал-демократії уряд 1908 року вніс у парламент законопроект про соціальне забезпечення робітників і селян за старістю та інвалідністю, а 1911-го все ж таки запровадив восьмигодинний робочий день у гірничодобувній промисловості [4, с. 413].

Парламентська діяльність українських соціал-демократів стає ще більш вражаючою, якщо детально проаналізувати доробок кожного з парламентаріїв. Зокре-

ма, посол Я. Остапчук тільки упродовж 1907–1908 років підготував 23 інтерпеляції до окремих міністрів у різних справах. Він зізнавався, що «протягом двох перших років мав... особливо багато праці, бо треба було не тільки підготувати потрібні матеріали для моїх виступів у парламенті, але також полагоджувати різні справи громадські, а ще частіше приватні справи окремих людей» [4, с. 413].

Проте соціально-економічні проблеми, розв'язання яких стало одним із першочергових завдань українських соціалістів, були затьмарені політичними чинниками та розбратом у лавах УСДП. Після відомих заворушень у Львівському університеті, під час яких 1 липня 1910 року був убитий поляками український студент, член товариства «Воля» А. Коцко, діячі «молодих» від імені УСДП солідаризувалися з українською молоддю в її боротьбі за свої національні права, а «Земля і воля» висловилися за негайне створення окремого українського університету у Львові. Натомість голова УСДП М. Ганкевич виступив з критикою української політики в Галичині, яка, будучи, на його думку, продиктована «українським шовінізмом», призводить до кровопролиття навіть у конституційних умовах [11, с. 19].

30 квітня 1911 року Австрійський парламент було розпущено і в країні розпочалася інтенсивна передвиборна боротьба. Стрижнем передвиборної платформи УСДП фактично була боротьба за соціально-економічні права. Партія висунула свої кандидатури у восьми виборчих округах Галичини (в тому числі лише двох міських). Враховуючи ускладнення відносин з ППСД і малоперспективність міських округів, УСДП вирішила зробити ставку на сільські округи, у тому числі й ті, де мали сильні позиції УНДП і УРП, що призвело до загострення суперечностей між українськими партіями, зокрема серед лівиці Галичини.

Передвиборна кампанія української лівиці в умовах загострення міжнародних протиріч, зростання свідомості проходила під гаслами консолідації українських політичних сил у парламенті, внаслідок чого становище УСДП виявилось найскладнішим. Зокрема, під час передвиборних зборів на Збаражчині і Богородчанщині виборці вимагали, щоб майбутні послы в парламенті увійшли до Українського клубу і відмовлялися підтримати кандидатури УСДП [5, с. 115].

Однак керівництво УСДП дотримувалося класового принципу. «Земля і воля» відзначала, що «соціал-демократичний посол не сміє вступити до Українського клубу разом з панамі та попами» [5, с. 115]. Я. Остапчук констатував: «Я бачив, що в соціалістичному світі не все іде так, як би бажалось; що дійсність часом відбігає від теорій. Я відчував якусь душевну і фізичну втому, мене почала огортати нехоть, і я не бажав тоді нічого більше, як спокою» [4, с. 417].

Зважаючи на численні розходження між українською лівицею, виборча кампанія соціал-демократів через брак потрібних фондів «проходила дуже мляво» [4, с. 417]. Вибори до австрійського парламенту, які пройшли в Галичині за новим виборчим законом, були невтішними для української лівиці, які здобули тільки шість місць у парламенті (п'ять – радикали: Л. Бачинський, П. Лаврук, М. Лагодинський, В. Стефанік і К. Трильовський) і одне – соціал-демократи: С. Вітик). Два мандати здобув москвофільський табір [12, с. 177]. Загалом соціал-демократи Австро-Угорщини отримали на виборах 1911 року на 20 мандатів менше, ніж 1907-

го – УСДП отримала 25 тис. голосів і здобула лише один посольський мандат (С. Вітик). Соціал-демократична фракція в парламенті зменшилася з 89 до 82 депутатів і внаслідок поглиблення міжнародних суперечностей розпалася на три практично самостійні клуби – німецький (до нього увійшов С. Вітик), чеський і польський [13, с. 424].

У новому парламенті українці в липні 1911 року утворили Український парламентський союз (клуб від національно-демократичної партії, радикальної партії і українських послів від Буковини). Головою Союзу було обрано К. Левицького, заступниками – Т. Окуневського, М. Василька (від буковинців), М. Лагодинського (від радикалів) і секретарем Є. Левицького.

Український парламентський союз 11 липня 1911 року оголосив заяву, в якій говорилося, що українські парламентарі й надалі будуть домагатися автономії Галичини. «Цілий український народ на його рідній землі позбавлено можності розвитку і спаралізувало його силу, до чого в значній мірі причинилося австрійське правительство», – відзначав К. Левицький [14, 579].

Українські радикали, соціал-демократи не підтримали бюджету, запропонованого урядом на 1912 рік. 19 жовтня 1911 року на нараді українців з головою уряду П. Гаучем поставлено вимогу реалізації головних, традиційних вимог:

- створення українського університету;
- сеймова виборча реформа;
- зміни у крайовій адміністрації.

Однак при голосуванні за бюджет українська лівиця зайняла виразно опозиційне становище [14, с. 586]. Згодом уряд очолив К. Штірк. Також український парламентський союз був здивований складом нового кабінету міністрів, адже міністром для Галичини був запропонований В. Длугош – член партії польських людовців. Соціал-демократ С. Вітик також критично оцінював діяльність посла К. Крамаржа, якого вважав агентом російського уряду в Австрії (з С. Вітиком солідаризувався Т. Масарик).

З'їзд УРП, що відбувся наприкінці 1911-го, висловив довіру парламентарям, що представляли партію в Державній Раді, та рекомендував утворити самостійний парламентський клуб задля реалізації програмних вимог радикалів [15, с. 91].

Проте представники української лівиці й далі намагалися діяти разом на парламентському терені. Зокрема, 26 квітня 1912 року скликано нараду Українського парламентського союзу. Члени трьох клубів одностайно вирішили, що «університетська справа є спільною справою Союзу» та К. Левицького разом з професорами університету (А. Горбачовським, С. Дністрянським, О. Колессою) вести переговори з владою [15, с. 153]. Переговори велися як з представниками уряду, так і польськими колами.

27 січня 1913 року Український парламентський союз оприлюднив заяву, в якій висловив власну позицію щодо необхідності створення українського університету, дав уряду відповідь про те, що українці вважають подальші переговори з урядом в університетській справі непотрібними, доки уряд буде стояти на позиції польської сторони, а саме «польського характеру Львівського університету».

Вимоги українців у Державній Раді перегуквалися із закликами українських послів у Галицькому крайовому сеймі.

Висновки. Українська лівиця Галичини надавала значної уваги парламентській діяльності. У 1897 році вперше послом до Віденського парламенту був обраний радикал, з 1899 р. – соціал-демократ Р. Ярославич. З того часу українське представництво у вищому законодавчому органі монархії неухильно зростало. Значна заслуга у цьому – лівих політичних партій. Проте, якщо соціал-демократи не могли позбутися польських соціалістів, то радикали 1907 року створили спільний

виборчий блок із націонал-демократами. Під час виборчих компаній ліві партії боролися не тільки з політичними опонентами, а й із духовенством, яке закликало не допускати агітації радикальної та соціал-демократичних партій. Парламентська праця УРП та УСДП в Державній Раді була підпорядкована реалізації соціально-економічних, національно-культурних та політико-правових вимог українців.

ЛІТЕРАТУРА

I. Архіви:

- [1] ДАІФО. Спр. 579. Устав и программа УСРП. Сведения поветовых старостов о деятельности УСРП во время выборов в Польский парламент, 32 арк.

II. Книги, статті в наукових журналах та інших виданнях:

- [2] Збаражчина: збірник спогадів, статей і матеріалів. – Торонто, (б.р)
[3] Najdus, W. Polska partia socialno-demokratyczna Galicji i Slaska 1890-1919 / W. Najdus. – Warszawa: PWN, 1983.
[4] Остапчук Я. Подих з недавньої бувальщини / Я. Остапчук // Збаражчина. – Торонто, 1964.
[5] Малець Н. Горомадсько-політична діяльність Яценка Остапчука (1873-1959): дис. ... канд. іст. наук: 07 00.01/ Н. Малець; НАН України; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; Інститут народознавства. – Львів, 2007. – 191 с.
[6] По виборах // Подільський голос. – 1907. – 15 мая. – С. 1.
[7] Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899-1918) / О. Жерноклеєв. – 2-е вид., доп. – К.: Основні цінності, 2000. – 168 с.
[8] Колекція мікрофільмів №9 із документів Архіву Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, що зберігаються в

- Національній бібліотеці у Варшаві. М/ф 86700. УПР. Листування з УПР, урядом, владами, населенням (1931-1939).
[9] Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.) / С. Кульчицький. – К.: Альтернативи, 1999. – Т.11. – 336 с.
[10] Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 138 с.
[11] Ганкевич М. З минулого нашої партії (Матеріали до історії У.С.Д.П.) / М. Ганкевич // Календар «Вперед», 1920. – Львів, 1920. – с. 17-34.
[12] Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом: нариси історії XIX ст. – початку XX ст. / О.Сухий. – 2-ге вид., доп. – Львів, 1992. – 226 с.
[13] Левицький Є. Національне і партійне угруповання в новім парламенті / Левицький // ЛНВ. – 1911. – Т. 50. – Кн. 9.
[14] Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців в 1846-1914 / К. Левицький. – Львів, 1926. – 736 с.
[15] Шкраб'юк П. Ми українські радикали... (Михайло Павлик і Радикальна партія) / П. Шкраб'юк. – Львів, 2012. – 192 с.

REFERENCES

I. Archives:

- [1] State Archive of Ivano-Frankivsk region (SAIR). File. 579. Constitution and program USRP. Information on the activities of old age povet USRP during the elections to the Polish Parliament, 32 sheet.

II. Books, articles in scientific journals and other publications:

- [2] Zbarazhchyna: a collection of memoirs, articles and materials. – Toronto, (b.r)
[3] Najdus, W. Polish social-democratic party of Galicia and Silesia 1890-1919 / W. Najdus. – Warszawa: PWN, 1983.
[4] Ostapchuk, Ya. Breath of recent true story / Ya. Ostapchuk // Zbarazhchyna. – Toronto, 1964.
[5] Malets', N. Socio-political activity of Jacek Ostapchuk (1873-1959): dis. cand. hist. sc: 07 00.01/ N. Malets'; NAS of Ukraine; Ukrainian Institute named after I. Krypyakevych; Institute of Ethnology. – L'viv, 2007. – 191 p.
[6] On elections // Podolsky voice. – 1907. – 15 May. – P. 1.
[7] Zhernokleyev, O. Ukrainian Social-Democracy in Galicia: history essay (1899-1918) / O. Zhernokleyev. – 2nd ed. – K.: Main values, 2000. – 168 p.
[8] The collection of microfilms of documents Archives №9 Shevchenko Scientific Society in Lviv, kept in the National

- Library in Warsaw. M/f 86700. Ukrainian Parliamentary Representation (UPR). Correspondence with UPR, government authorities, public (1931-1939).
[9] Kul'chyts'kyy, S. Ukraine between the two wars (1921-1939)/ S. Kul'chyts'kyy. – K.: Alternatives, 1999. – Vol. 11. – 336 p.
[10] Savchuk, B. Educational and socio-economic activities of Ukrainian public associations in Galicia (the last third of the XIX century – the end of the 30th of the XX century) / B. Savchuk. – Ivano-Frankivsk: Play, 1999. – 138 p.
[11] Hankevych, M. From past of our party (Materials for history of Ukrainian Social-Democratic Party (USDP)) / M. Hankevych // Calendar "Ahead", 1920. – L'viv, 1920. – P. 17-34.
[12] Sukhyy, O. Galicia, between East and West: Essays on the history of the XIX century – Early XX century / O.Sukhyy. – 2nd ed. – L'viv, 1992. – 226 p.
[13] Levyts'kyy, Ye. National and party factions in the new parliament / Levyts'kyy // LNV. – 1911. – Vol. 50. – Book 9.
[14] Levyts'kyy, K. History of Political Thought of Galician Ukrainian in 1846-1914 / K. Levyts'kyy. – L'viv, 1926. – 736 p.
[15] Shkrab'yuk, P. We are Ukrainian radicals ... (Michael Pavlik and Radical Party) / P. Shkrab'yuk. – L'viv, 2012. – 192 p.

The activities of the Ukrainian left in the State Council Austria-Hungary

I. Begej

Abstract. The article highlights the main issues raised by the representatives of the Galician Ukrainian left-wing parties, radical and social democratic – in the highest legislative body of Austria-Hungary – the Council of State. In the elections to the representatives of Ukrainian left participated since the late NINETEENTH century. Their parliamentary work was based on socio-economic and socio-cultural requirements of the Ukrainian voter: land reform in the interests of the peasantry, elimination of the irregularities of the suffrage, its extension to women, lowering the voting age, the expansion of democratic freedoms, increasing the network of Ukrainian schools, Ukrainian education Ukrainian University in Lviv. Considerable attention they have had and political issues, among them the division of Galicia into Ukrainian and Polish parts, the provision of Autonomous status of the parties, the restoration of the Cathedral Ukrainian state.

Keywords: Happy state of Austria-Hungary, the Parliament, the Ambassador (Deputy), Galicia, levica Ukrainian, Ukrainian radical party (URP), Ukrainian social-democratic party (USDP)

Зародження та розвиток «теорії рис» політичного лідерства

М.Є. Сорокопуд*

Львівський національний університет ім. Івана Франка, м. Львів, Україна

*Corresponding author. E-mail: markosorokopud@gmail.com

Paper received 15.10.15; Revised 19.10.15; Accepted for publication 02.11.15.

Анотація. Визначено поняття політичного лідерства та політичного лідера. Проаналізовано визначення політичного лідера у теорії «Великої людини». Охарактеризовано політичного лідера як героя-вождя у теорії «Великої людини» Т. Карлейла. Визначено, що риси політичного лідера є вродженими і передаються по спадковості, тому не можуть набуватися у будь-який спосіб. Охарактеризовано вплив дослідження Р. Стогділла на розвиток теорії рис. Проаналізовано концептуальні засади відродження теорії рис наприкінці XX ст. – на початку XXI ст.

Ключові слова: політичний лідер, політичне лідерство, теорія «Великої людини», теорія рис, герой, риса, репутація, статус

Проблема лідерства перебуває у центрі уваги дослідників упродовж багатьох століть. Визначено, що політичне лідерство притаманне різноманітним формам соціально-політичної організації. Виникає питання: чому одні люди стають лідерами, а інші задовольняються роллю послідовників? Шукаючи відповіді на ці запитання вчені та дослідники створили низку теорій, що з'ясовують суть цього явища.

Необхідно визначити, що таке політичне лідерство та політичний лідер. Вже на цьому етапі виникають проблеми, адже немає загальноприйнятого визначення даного поняття. Ми використаємо визначення французького вченого-політолога Жана Блонделя, який у своїй праці «Політичне лідерство: шлях до всеосяжного аналізу», спробував дати визначення даного поняття. Вчений зазначив: «Лідерство – це влада, тому що воно полягає в здатності однієї особи чи декількох осіб, які перебувають «на вершині», змушувати інших робити те, що вони б не робили, якби не було примусу. Лідер – це той, хто в силу тих чи інших обставин виявляється «над» нацією в разі загальнонаціонального політичного лідерства і може віддавати накази іншим громадянам. Отже, політичне лідерство. Загальнонаціональне політичне лідерство – це влада, яка здійснюється одним або декількома індивідуумами для того, щоб спонукати членів нації до дій»[7].

Однією з передумов появи теорії рис була концепція «Великої людини», представниками якої є Томас Карлейл (1795–1881), Френсіс Гальтон (1822–1911) та Сідні Хук (1902–1989). Це перша спроба пояснити феномен лідерства ключовими положеннями якої є: історія пояснюється впливом «великих людей», або «героїв», які є дуже впливовими люди, що володіють харизмою, інтелектом, мудрістю, або політичним мистецтвом і використовують владу таким чином, щоб зробити вирішальний вплив на хід історії; лідерами народжуються, а не стають, неможливо навчитися бути лідером; лідери володіють вродженими рисами, які їх відрізняють від інших людей і яких неможливо набути; великі лідери появляються тоді, коли виникає потреба в них. Якщо дослівно перекласти назву терміну, вона виглядатиме так: «Теорія великого чоловіка», і вчений Р. Болден зазначає, що це не помилка: «Використання терміну «чоловік», а не «людина», не є помилкою чи неточністю, адже до другої половини XX ст. лідерство було в першу чергу чоловічим та військовим концептом» [1].

Відомий Британський філософ та історик Т. Карлейл у своїй праці «Герої, шанування героїв і героїчне в історії» (1841) заявив, що історія світу це біографія великих людей. Одним із ключових положень теорії

буле те, що дуже впливові люди, які, через їхню особисту харизму, інтелект, мудрість або політичне мистецтво, використовували їхню владу таким чином, що зробили вирішальний вплив на хід історії: «Всесвітня історія, історія того, що людина скоїла в цьому світі, по суті, історія великих людей. Вони були вождями людства, вихователями, зразками і, в широкому сенсі, творцями всього того, що вся маса людей взагалі прагнула здійснити, чого вона хотіла досягти. Все, скоєне в цьому світі, представляє, по суті, зовнішній матеріальний результат, практичну реалізацію та втілення думок, що належали великим людям. Історія цих останніх становить душу всієї світової історії»[9].

Загалом вчений виділив шість видів великих людей: герой-божество, герой-пророк, герой-поет, герой-письменник, герой-пастир та герой-вождь. Визначення «героя-вождя», який на нашу думку і є політичним лідером на відміну від інших 5 типів «великої людини», є досить конкретним: «Людина, яка стає повелителем інших людей, волі якої всі інші волі покійно віддають себе, підпорядковуються і знаходять у ній своє благополуччя, таку людину ми можемо вважати найбільшою з великих»[9]. Герой-вождь втілює в собі всі форми героїзму: пастиря, вчителя, будь-які земні та духовні гідності, які тільки можна уявити в людині. Таким чином має право керувати людьми, давати їм постійні практичні настанови, вказувати щодня і щогодини, що вони повинні робити. Таку людину називають королем чи правителем.

Ідеї Т. Карлейла розвинув англійський психолог та соціолог Ф. Гальтон. У праці «Спадковий геній» (1869) вчений називає лідерів «видатними особистостями», та дає досить чітке визначення цьому поняттю: «це люди, які досить часто заявляли про себе або абсолютно самостійною працею, або в якості діячів, які керують суспільною думкою. Репутація видатної особистості набувається шляхом офіційної діяльності. Видатна людина це та, яка зуміла досягти того статусу, який досягає лише одна людина з 4000»[8]. Також він припустив, що риси, якими володіли лідери – вроджені, незмінні та не можуть набуватися у будь-який спосіб: «Природні особливості людини появляються у ній через успадкування, так само як і фізичні особливості у всьому органічному світі»[8]. Риси Ф. Гальтон визначив так: «Частинки незліченних якостей, які зародилися у прабатьках, перетворюються в кров і розмножуються з покоління в покоління. Це такі якості розуму та характеру, які дають людині можливість та здатність діяти таким чином, щоб отримати високу репутацію» [8].

Вчений досліджував спадкове підґрунтя лідерів і вважав, що «велика людина» повинна мати «великих

родичів». Оцінка рівня інтелекту проводиться вченим на основі репутації людини та її положенню у суспільстві. Висока репутація є досить точною мірою високої обдарованості. Репутація – це: «думка сучасників, провірена успадкованими рисами, позитивний висновок з критичного аналізу характеру особистості»[8]. Вчений лише побіжно згадує риси, які передавались по спадковості державним діячам: ораторський талант, великий розум, такт в спілкуванні, красномовність у дебатах, здібність до стомлюючої та важкої праці, комунікабельність, дар заводити друзів, здатність до переконливих промов, безпристрасно відноситись до найрізноманітніших інтересів та думок, стриманість, здатність відстоювати свою думку абсолютно самотньо.

Американський філософ Сідні Хук присвятив свою працю «Герой в історії» (1943) ролі великих особистостей в історії і спробував визначити межі їхнього впливу на розвиток світової історії. Відповідно до назви праці, дослідник замість терміну «політичний лідер» вживав термін «герой в історії». Герой в історії це: «індивід, який здійснює вирішальний вплив на ситуацію чи подію, наслідки від якої були б абсолютно відмінні, якби він не здійснив цей вплив. Герой це людина, яка створює події, що визначають хід історії» [2]. Вчений виділяє два типи політичних лідерів: героя, який впливає на події(eventful man) та героя, який створює події(event-making man): «Герой, який впливає на події – це людина, чії дії впливають на ситуацію чи історичну подію так, що вона розвивається в іншому напрямку, ніж вона б розвилася, якби дія не відбулась. Герой, який створює події – це людина, чії дії та рішення є швидше наслідком інтелекту, волі та характеру цієї людини, ніж від умов зовнішнього середовища»[2]. Дані визначення, на думку вченого, підкреслюють переконання в тому, що герой, який створює події, є великою людиною не лише в завдяки тому, що він робить, але й в завдяки тому, ким він є.

Першою і домінуючою від середини XIX ст. до 50-х роках XX ст. теорією лідерства була теорія рис. Її прихильники розглядають лідера як сукупність певних психологічних якостей, наявність яких сприяє набуттю індивіда статусу лідера, і наділяють його здатністю приймати владні рішення відносно інших людей. Вчені припускали, що якщо справді існують певні якості, які відрізняють лідера від послідовників, тоді існує можливість їх виявлення. Відповідно прихильники цього підходу вивчали, які саме інтегровані моделі особистісних характеристик, що відображають широкій спектр індивідуальних відмінностей, сприяють набуттю статусу лідера. Вони стверджували: що лідерство є унікальною властивістю окремих особистостей, вибраних з великої кількості людей; ці окремі особистості володіють певними вродженими рисами, яких неможливо набути. Хоча ця теорія була піддана критиці у минулому столітті, вчені досі продовжують вивчати риси та характеристики особистості, які збільшують вірогідність набуття лідерського статусу особою, сприяють ефективній лідерській діяльності та виконанню лідерських функцій.

Психолог К. Бірд, проаналізувавши 20 досліджень, у своїй праці «Соціальна психологія» (1940) склав список з 79 лідерських рис. Вчений виявив: «51 риса, способ 65%, змінних згадувалась лише один раз, 16 рис, або 20% – двічі, 4 риси, чи 5% були виявлені в трьох дослідженнях, ще 4 – в чотирьох, 2 були згадані

в п'яти, 1 виявлена в шести, і 1 в десяти дослідженнях» [3, с. 3]. Риси, які згадувались у трьох дослідженнях були: сміливість, оригінальність, тактовність та впевненість у собі. Ентузіазм, справедливість і співчуття – згадувались в чотирьох дослідженнях. Дві риси, які виявлені в п'яти дослідженнях були: екстраверсивність і почуття гумору. Ініціативність згадувалась в шести розвідках, а інтелект в десяти.

Ідеї К. Бірда розвинув американський психолог Ральф Стогділл. Основні свої думки вчений написав у статті «Особисті чинники, які асоціюються з лідерством» (1948) та праці «Довідник по лідерству: огляд теорій та досліджень» (1974). Вчений проаналізував 24 дослідження теорії рис, які були проведені вченими з 1904 року по 1947 рік і запропонував власне визначення лідера: «Лідер це той, хто займає відповідальну посаду та координує діяльність всіх членів групи, для виконання поставлених перед ними завдань для досягнення спільної мети. Якщо людина бере участь у груповій діяльності та демонструє свою здатність збільшувати інтенсивність та ефективність роботи групи, ця людина набуває статусу лідера»[4].

Також Р. Стогділл вчений запропонував свою класифікацію лідерських рис, яка передбачала п'ять характеристик: «Фактори, які пов'язані з лідерством це: розумові здібності, потужності, досягнення, відповідальність, участь і статус. До розумових здібностей відносяться: інтелект, жвавість, мовні здібності, оригінальність, здатність до прийняття рішень. Досягнення включають в себе: освіту, знання, спортивні досягнення. Відповідальність, в свою чергу, включає: надійність, ініціативність, наполегливість, впевненість у собі, агресивність. До участі слід віднести: активність, комунікабельність, вміння адаптуватися, кооперативність, почуття гумору. До статусу відносяться: соціально-економічне становище та популярність»[4]. Особисті риси лідера і послідовників, в порівнянні з ситуацією, є стабільними. Збереження індивідуальних рис лідера, а відповідно – стилю його поведінки, в умовах постійної зміни ситуації, є основною перешкодою збереженню статусу лідера і реалізації лідерських функцій. Знайти лідера, не є надто складним завданням. Складність полягає в тому, що людина в різних ситуаціях повинна завжди поводитись як лідер.

В результаті, Р. Стогділл доходить висновку, після якого теорія рис втратила своє домінуюче положення серед підходів до пояснення феномену лідерства, і її місце зайняла ситуативна теорія лідерства: «Справді якісний аналіз лідерства, передбачає не лише вивчення лідера, але і ситуації, в якій він перебуває. Докази свідчать про те, що лідерство це відношення, яке існує між людьми в соціальній ситуації, і що особи, які є лідерами в одній ситуації, не обов'язково будуть лідерами в інших ситуаціях»[4].

Після дослідження Р. Стогділла, теорія рис поступово втрачала домінуючі позиції, в результаті чого ситуаційна теорія та поведінковий аналіз набули панівного статусу серед досліджень лідерства. Лише наприкінці XX – початку XXI століть дослідники в повній мірі піднесли її до рівня розвитку інших теорій лідерства, які прогресували протягом другої половини XX століття. Одним із таких дослідників є американський психолог Стівен Заккаро. Вчений у своїх працях «Перспективи досліджень лідерства на основі теорії рис» (2007) і «Лідерські риси та атрибути»

(2004) дає ґрунтовне визначення лідерських рис: «Лідерські риси це відносно стабільні та пов'язані об'єднання особистісних характеристик, які сприяють виконанню лідером своїх функцій, в різних організаційних і групових ситуаціях»[6].

Вчений, як і Р. Стоґдїлл, наголошує на тому, що лише лідерських рис недостатньо для цілісного аналізу феномену політичного лідерства, також необхідно брати інші аспекти, такі як послідовники, вплив ситуації тощо. У своїй праці «Перспективи досліджень лідерства на основі теорії рис» С. Заккаро доходить схожих п'яти висновків: «По-перше, відмова від теорії рис не була заснована на емпіричних дослідженнях. По-друге, значна і зростаюча база емпіричних досліджень підтверджує вплив лідерських рис на ефективність лідерства. По-третє, лідерство є результатом комбінації, взаємодії та взаємовпливу рис та атрибутів особистості, а не набором незалежних рис. По-четверте, домінуючими лідерськими рисами, можуть бути ті, які відображають стійку тенденцію індивіда діяти різними способами в різних організаційних ситуаціях. По-п'яте, деякі риси лідера детально впливають на лідерський процес та його продуктивність, в той час, як інші риси мають безпосередній вплив, хоча його сила залежить від ситуації»[5].

В результаті того, що теорія рис є першою повноцінною теорією лідерства, вона набула статусу теорії, яку прихильники інших підходів до лідерства найбільше критикують. По-перше, вчені зазначають, що даний підхід до лідерства є занадто спрощеним та даремним, адже він фокусує увагу не на справжній ефективності

лідерства, а на тому, як лідер сприймається послідовниками. Ефективність політичного лідерства, мало досліджена, тому такий підхід не може допомогти політичним організаціям визначити справжнього лідера. По-друге, деякі вчені наголошували на тому, що поведінка лідера є важливішою, ніж вроджені риси. Тобто, теорія рис упускає значення ситуаційного впливу середовища, в якому перебувають лідери. По-третє, вчені наголошують на тому, що, попри свою довгу історію, прихильники теорії рис не змогли створити повного списку лідерських рис, коли ж дослідники пробували визначити конкретні риси, які притаманні ефективним та успішним лідерам, то список цих рис був настільки великим, що, фактично, збігався з повним набором психологічних ознак особистості.

Теорія рис є першою повноцінною теорією, яка пояснює феномен політичного лідерства, відповідно вона має довгу історію, зі злетами та падіннями. Даний підхід домінував протягом першої половини ХХ ст. Згодом вчені розробили нові підходи, та розкритикували теорію, через її нездатність відповісти на питання: «В чому відмінність між лідерами та не лідерами?» та неврахування впливу ситуативних чинників на лідерський процес. Тому вона втратила своє домінантне положення. у кінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст., відповідаючи на критику, прихильник теорії рис ускладнили її концептуальні положення, методологічну базу та емпіричні дані. Таким чином, вона досягла рівня інших теорій, які розвивалися з середини ХХ століття, та пропонує власний науковий підхід до феномену політичного лідерства.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Bolden, R., Gosling, J., Marturano, A., Dennison, P. A Review of Leadership Theory and Competency Frameworks / R. Bolden, J. Gosling, A. Marturano, P. Dennison. – Centre for Leadership Studies, 2003. – 44 p.
- [2] Hook, S. The hero in history / Sidney Hook. – New York: The John Day company, 1943. – 273 p.
- [3] Lashbrook, V. A Theoretical and Methodological Evaluation of Leadership Research / Lashbrook Velma. – Honolulu: Western States Speech Communication, 1972. – 23 p.
- [4] Stogdill, R. Personal factors associated with leadership: A survey of the literature / Ralph Stogdill // The Journal of Psychology 1948. – № 25. P. 35-71.
- [5] Zaccaro, S. Trait-based perspectives in leadership / Stephen Zaccaro // American Psychologist 2007. – № 62. P. 6-16.
- [6] Zaccaro, S.J., Kemp, C., & Bader, P. (2004). Leader traits and attributes. In J. Antonakis, A. T. Cianciolo, and R. J. Sternberg (Eds.), The nature of leadership (pp. 101–124). Thousand Oaks, CA: Sage.
- [7] Блондель Ж. Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу / Ж. Блондель. – М.: Российская академия управления, 1992. – 135 с. / URL http://royallib.com/book/blondel_gan/politicheskoe_liderstvo_put_k_vseobemlyushchemu_analizu.html
- [8] Гальтон Ф. Наследственность таланта, ее законы и последствия / Френсис Гальтон. – С.-Пб.: Ред. журн. «Знание», 1875. – 299 с.
- [9] Карлейль Т. Герои, почитание героев и героическое в истории / Томас Карлейль. – М.: Эксмо, 2008. – 864 с.

REFERENCES

- [1] Bolden, R., Gosling, J., Marturano, A., Dennison, P. A Review of Leadership Theory and Competency Frameworks / R. Bolden, J. Gosling, A. Marturano, P. Dennison. – Centre for Leadership Studies, 2003. – 44 p.
- [2] Hook, S. The hero in history / Sidney Hook. – New York: The John Day company, 1943. – 273 p.
- [3] Lashbrook, V. A Theoretical and Methodological Evaluation of Leadership Research / Lashbrook Velma. – Honolulu: Western States Speech Communication, 1972. – 23 p.
- [4] Stogdill, R. Personal factors associated with leadership: A survey of the literature / Ralph Stogdill // The Journal of Psychology 1948. – № 25. P. 35-71.
- [5] Zaccaro, S. Trait-based perspectives in leadership / Stephen Zaccaro // American Psychologist 2007. – № 62. P. 6-16.
- [6] Zaccaro, S. J., Kemp, C., & Bader, P. (2004). Leader traits and attributes. In J. Antonakis, A. T. Cianciolo, and R. J. Sternberg (Eds.), The nature of leadership (pp. 101–124). Thousand Oaks, CA: Sage.
- [7] Blondel, J. Political leadership. The path to a comprehensive analysis / J. Blondel. – M.: Russian Academy of Management, 1992. — 135 p.
- [8] Galton, F. Heredity talent, its laws and consequences / Francis Galton. – S.-Pb.: Ed. Zh. "Knowledge", 1875. – 299 p.
- [9] Carlyle, T. Heroes, honoring the heroes and the Heroic in History / Thomas Carlyle. – M.: Eksmo, 2008. – 864 p.

Origin and development of "rice theory" of political leadership

M.Y. Sorokopud

Abstract. The concepts of political leadership and political leader were defenited. The definition of a political leader in the "great man theory" was analyzed. Political leader as hero-leader in the theory of the "Big Man" T. Carlyles was characterized. That the political leader traits are innate and transmitted by heredity, and therefore can not be acquired in any other way was defenited. The influence of research on the development of the R. Stohdills theory was characterized. The conceptual basis of the Trait theory rebirth XX-XXI centuries was analyzed.

Keywords: political leader, political leadership, "Great Man" theory, traits theory, hero, trait, reputation, status

Гуманітарна освіта у вищій школі сучасної України: проблема інституційної трансформації

Л.Д. Климанська*, В.Є. Савка

Національний університет «Львівська політехніка», кафедра соціології та соціальної роботи

*Corresponding author. E-mail: larysa_kl@ukr.net

Paper received 20.09.15; Revised 29.09.15; Accepted for publication 07.10.15.

Анотація. В роботі на основі застосування принципів неінституалізму зроблено спробу аналізу модернізаційних трансформацій сучасної системи освіти в Україні. Особлива увага відводиться проблемам викладання у вищій школі предметів соціо-гуманітарного циклу, виведення яких з навчальних програм становить загрозу для формування у молодих фахівців громадянських компетенцій. Запропоновано варіант виходу із такої ситуації, який може забезпечити виконання дуалістичних завдань освіти: формування високопрофесійних спеціалістів із належними громадянськими якостями.

Ключові слова: *реформування освіти, інституційні трансформації, громадянські компетенції молоді*

Вступ. Освіта з часів своєї інституалізації завжди розглядалася як один із провідних чинників забезпечення добробуту та модернізації суспільства. Вона не лише забезпечувала селекцію та передачу новим поколінням певного обсягу знань та практичних навиків, але і, будучи органічно пов'язаною з інституцією науки, створювала необхідні передумови для отримання нових знань, впровадження у практику суспільного життя інновацій, які на них базуються.

Особливу роль у цьому процесі вдосконалення суспільства відіграють суспільні та гуманітарні науки. Знання про суспільство та людину, які отримує молодь, вивчаючи ці науки, важливі не лише для розширення її світогляду. Вони виступають фундаментом формування громадянських якостей молодих людей, особливо важливих у демократичних суспільствах. Розуміючи закони функціонування соціальних систем, громадяни здатні раціонально діяти, а отже, здійснювати свідомий вибір у складних ситуаціях суспільного вибору, котрі стають чи не єдиною з констант у сучасні «плинні часи», як їх означив З.Бауман [1].

Освіта, як і будь-яка соціальна інституція, за своєю природою завжди має подвійне призначення. Вона повинна не лише досягати цілей, задля реалізації яких вона була створена, але і виконувати функції соціалізації. У ситуації з освітою це подвійне призначення інституції виявляється особливо рельєфно: її завданням є не лише прищеплення молодим людям певних фахових знань та навичок, але і формування громадянина. Тому проведення модернізаційних реформ системи освіти повинно підтримувати певний баланс у її дуалістичній спрямованості, а не порушувати його на догоду досягнення якоїсь однієї із суспільно значимих цілей, для виконання яких призначена інституція.

Короткий огляд публікацій по темі. Сучасний стан української освіти та її трансформації стали об'єктом дослідження у роботах відомих вітчизняних соціологів. Зокрема, публікації В. Бакірова та Л. Сокур'янської присвячені не лише процесам, які відбуваються в освітній системі, але і формуванню вітчизняної академічної культури, в тому числі вихованню студентської молоді. Проблеми інституційного аналізу вищої освіти з точки зору її здатності до забезпе-

чення відповідної сучасним вимогам якості підготовки фахівців розглядаються в роботах С.Щудло.

Мета. Проте, нинішня ситуація у вітчизняній освітній системі зазнала значних змін у зв'язку із планами її реформування, які передбачають, зокрема, вилучення з навчальних планів вищої школи ряду суспільно-гуманітарних дисциплін. Аналіз можливих загроз для самої інституції освіти та суспільства в цілому, пов'язаних із такого роду планами зміни вищої школи, є актуальним завданням як науково-теоретичного, так і прикладного характеру.

Тому **метою** статті є аналіз сучасного стану інституційних трансформацій освіти в ракурсі можливості виконання нею свого подвійного призначення: формування фахівця та громадянина сучасного типу.

Матеріали і методи. В роботі застосовано метод вторинного аналізу матеріалів (аналітичні публікації українських дослідників, документи Міністерства освіти України та матеріали публічних виступів керівників міністерства).

Виклад матеріалу дослідження. Вітчизняна система освіти побудована таким чином, щоб знання соціогуманітарних наук засвоювалися молоддю відповідно до ступеня її інтелектуального та громадянського розвитку в різних видах учбових закладів: від загальноосвітньої середньої школи до університетів. При тому важливо зазначити, що в умовах сучасного суспільства: динамічного та внутрішньо суперечливого, освітні заклади виступають чи не єдиною установою, яка забезпечує системний виклад саме наукових знань про суспільство, оскільки інші агенти соціалізації, зокрема сім'я, засоби масової комунікації, з різних причин часто не здатні ефективно виконувати ці завдання. В родинному колі молодь не завжди може отримати відповідну інформацію, оскільки існують проблеми недостатності освітнього рівня батьків, чи попросту браку у них часу на спілкування з дітьми. ЗМІ в сучасному суспільстві, часто з причини їхньої комерціалізації, віддають перевагу транслюванню розважальних програм, чи псевдонауковим спекуляціям навколо болючих проблем суспільства, або використовуються як засіб маніпулювання громадською думкою, а отже нерідко дезорієнтують молодих людей у складному переплетінні суспільних проблем.

Природно, що і сама освіта, реагуючи на вимоги часу, мусить піддаватися модернізаційним змінам. Вони виявляються, зокрема, і у певному наборі предметів суспільно-гуманітарного циклу, які вивчаються у освітніх установах. Цей комплекс був неоднаковим у різні часи і у відмінних за характером суспільствах, у різних типах навчальних закладах, виходячи із завдань, які він покликаний був досягати, відповідно до вимог суспільства, його політичних еліт. У випадку із вітчизняною системою освіти ми бачимо, що за часи незалежності вищі освітні заклади різних типів повністю відмовилися від включення у свої навчальні програми предметів ідеологічно-пропагандистського характеру (історія КПРС, науковий комунізм, марксистсько-ленінська філософія тощо) і сформували блок наукових дисциплін, покликаних давати студентам об'єктивні знання про суспільні закономірності та особливості їх прояву у вітчизняних умовах. Ядро цього блоку, обов'язкового для вивчення у всіх вищих навчальних закладах і на всіх спеціальностях, становлять історія та культура України, філософія, соціологія, політологія. Саме такий набір суспільно-гуманітарних навчальних дисциплін видається нам цілком логічним, оскільки завдяки йому можливо досягнути важливої мети, про яку вже згадувалося вище: формування у молодого покоління, покликаного модернізувати суспільство, наукових знань про соціальні системи різних типів, відповідних громадянських компетенцій. Вони є абсолютно необхідними для всіх громадян, а особливо тих, які отримують вищу освіту в умовах пошуку шляхів виходу із ситуації постійних суспільних криз, які переживає наша країна. Окрім того, певні знання, наприклад із соціології, якими молодий фахівець володіє хоча б на базовому рівні, є важливими і для формування фахових компетенцій економічно активних громадян, незважаючи на їхню професію. Вони, наприклад, можуть використовуватися для оцінювання ситуації на ринках, чи в управлінні колективом, оскільки маркетинг та менеджмент беруть свій початок із відповідних галузей соціології, використовують аналогічні методики збору та аналізу інформації.

Освіта, як і інші галузі, безпосередньо залежні від державного фінансування, стали в нашій країні у останні десятиліття чи не основним об'єктом для реформаторських зусиль фактично всіх урядів. Практично кожен із міністрів освіти вважав за обов'язок внести зміни у вітчизняну освітню систему, проklamуючи лозунги її «наближення до кращих світових зразків», «входження у Болонський освітній простір», «задоволення потреб студентів та заохочення їх до навчання» і т.п. Прикладом такого роду новацій може служити запровадження в часи каденції міністром освіти І.Вакарчука ідея заміни перелічених курсів такими, які б давали студентам можливість вибору одного з них та самою своєю назвою заохочували б студентів до їхнього вивчення. Наприклад, замість базового курсу соціології пропонувалося ввести до навчальних планів такі предмети як «Людина і соціальне довкілля», «Соціологічний аналіз проблем сучасного українського суспільства», «Соціальні технології» тощо. Розуміючи важливість такого стимулу до навчання як зацікавлення студентів предметом, ми все ж маємо сумніви у раціональності досягнення цієї

мети саме таким шляхом. Основне застереження має методологічний характер: в рамках якої, чи яких саме наук повинні вивчатися такі курси як «Людина і соціальне довкілля» чи «Соціальні технології» і яким чином вивчати згадані курси, не засвоївши перед тим базових знань в межах цих наук? Зважаючи на постійну тенденцію до скорочення навчального часу, відведеного на вивчення предметів соціогуманітарного циклу, це зауваження набуває особливої гостроти. Проте, навіть такі спроби «реформування» освітньої системи та, зокрема, блоку суспільно-гуманітарних дисциплін, які викладаються у вищій школі, не порушували докорінно вже згаданого принципу подвійного призначення соціальних інституцій.

Незважаючи на постійні реформаторські зусилля, чи, навпаки, завдяки їм, освітня система країни, на думку одного із провідних експертів у цій галузі, нині директора Українського центру оцінювання якості освіти, І.Лікарчука, на початок другого десятиліття XXI ст. дійшла до стану колапсу. Серед його причин І. Лікарчук особливо виділяє втрату вітчизняною освітньою системою суспільних орієнтирів своєї діяльності, її нездатність орієнтуватися на освітні запити суспільства та його громадян. На відміну від інших держав, зауважує авторитетний експерт, в Україні не існує практики формування освітніх цілей громадянським суспільством [2].

Такий перелік чинників негативних трансформацій, на наш погляд, міг бути результатом застосування до аналізу стану освітньої системи принципів неінституційного підходу, який у вітчизняній соціології практикують, зокрема Є. Головаха та С. Щудло. Фундаментальними принципами неінституційної теорії є: 1. Розгляд інституцій як динамічних утворень, які виступають агентами суспільних змін та водночас самі піддаються трансформаціям, реагуючи на потреби суспільства; 2. Концентрація дослідницьких зусиль на системі цілей діяльності соціальних інституцій та норм, котрі забезпечують їхню реалізацію, зумовлюють функціонування інституцій у певних організаційних формах із відповідним сутнісним наповненням.

На наш погляд, констатує факт втрати вітчизняною освітньою системою суспільних орієнтирів своєї діяльності, ми повинні мати на увазі в тому числі і дуалістичну за своїм характером спрямованість освіти. З одного боку, вона покликана давати відповідні фахові знання та навички. При тому зазначимо що в умовах сучасного суспільства оновлення фахових знань, технологій, виробничого обладнання, інструментарію та матеріалів, які забезпечують виробництво всіх можливих видів продукції (як матеріальної, так і послуг, ідей), йде дедалі швидшими темпами. Таким чином, закладаючи у навчальний план фахової школи вивчення певних технологій, навіть найбільш передових, менеджери освітніх закладів достатньо добре розуміють що їхній випускник вже у перші роки своєї професійної практики може з ними зустрітися як із застарілими, такими, що виходять із вжитку в реальному виробництві. Виходом із цієї ситуації може бути акцентування уваги не на самих виробничих процесах у їхній актуальній формі, а на уявленні студентами принципів їхньої побудови та можливих шляхах їхньої модернізації. Іншими словами, від сту-

дента університету дедалі більше вимагається оволодіти вмінням креативно мислити та навчатися самостійно, тобто бути здатним не лише виконувати нині певні виробничі операції, а розуміти принципи, на яких вони базуються задля їхнього подальшого вдосконалення вже завтра. З іншого боку дуалістичний характер освіти передбачає засвоєння її носієм, окрім фахових знань та вмінь, ще і певного обсягу громадянських компетенцій, зважаючи, зокрема, і на зростання вагомості морально-етичних вимірів професійної діяльності кожного фахівця, необхідності усвідомлення ним можливих наслідків своєї професійної роботи не лише для нього особисто, чи колективу, в якому він працює, але і для суспільства в цілому. Ця проблема неодноразово ставилася провідними науковцями та практиками. Лише у XX ст. на її важливість наголошували такі відомі вітчизняні вчені як В. Вернадський, М. Амосов.

Тому, на наш погляд, цілком очевидно, що порушення принципів дуалістичності освіти, тобто збалансованого поєднання у ній предметів, призначених давати і вузькофахові знання та вміння і ті, які покликані формувати громадянські якості фахівців, власне і є одним із виявів втрати вітчизняною освітньою системою суспільних орієнтирів своєї діяльності.

Крах режиму В.Януковича та взятий новим українським урядом курс на зближення з країнами Європейського союзу передбачає пошук новими політичними елітами шляхів виходу із системної кризи, широкомасштабну модернізацію всіх галузей суспільного життя. Чи не основною рушійною силою реформ бачиться саме молоде покоління українських політиків, управлінців, громадських активістів. Тому особливого значення набувають проблеми, пов'язані із модернізацією освітньої системи країни.

В цьому відношенні цікавим видається аналіз реформаторських пропозицій щодо вищої освіти нинішнього Міністерства освіти і науки України. Стратегічним курсом такого реформування обрано дерегуляцію та децентралізацію в освітній системі [3]. Очевидно, дотримуючись саме такого шляху, планується вирішити проблеми, які постали перед сучасною українською освітою, оскільки збільшення відповідальності автономних навчальних закладів за якість фахівців, яких вони готують, повинно стимулювати їхню роботу в напрямі адекватного реагування на виклики часу. В ідеалі це означає виконання, як мінімум, вже згадуваних завдань, сформульованих І.Лікарчуком: оновлені та звільнені від зайвої опіки міністерства навчальні заклади повинні краще і швидше орієнтуватись на освітні запити суспільства, його громадян, зокрема, шляхом залучення до визначення і формування освітніх цілей громадських активістів, структур громадянського суспільства.

Проте, на наш погляд, нинішнє керівництво міністерства не завжди дотримується ним же заявлених принципів. Під лозунгом запровадження академічної автономії вищих освітніх закладів, яка має виявлятися, зокрема, і у їхній самостійності при формуванні навчальних планів спеціальностей, міністерство пропонує їм самостійно вирішувати питання про необхідність вивчення дисциплін суспільно-гуманітарного блоку студентами негуманітарних спеціальностей.

При тому, заявляючи про можливість вивчення цих предметів у середній школі [4], міністерство фактично провокує вищі освітні заклади віддати і без того обмежений навчальний час, який відводився на вивчення наук про суспільство та людину, для розширення блоку фахових дисциплін. Завдання фахового вишколу є безсумнівно першочерговим, проте нанівець зводиться досягнення ще однієї важливої мети вищої освіти як інституції демократичного суспільства – формування громадянина, здатного діяти в ситуаціях суспільного вибору, керуючись об'єктивними знаннями законів життя сучасного соціуму.

Застосування принципів інституційного підходу до аналізу стану освіти та опрацювання на цій основі відповідних практичних рекомендацій дозволяє побачити інший варіант можливих трансформацій вищої освіти, який дозволить поєднати обидві цілі, на виконання яких повинна орієнтуватися ця інституція. Фундаментальні суспільні потреби у швидкому і якісному фаховому навчанні та перенавчанні кадрів протягом усього життя і одночасно у формуванні громадянських якостей спеціаліста з вищою освітою, на наш погляд, можливо задовольнити за умови гармонійного поєднання відповідних інституційних форм. Поруч із традиційними університетами вже виникають нові провайдери освітніх послуг, створюються так звані відкриті університети, віртуальні університети, франчайзингові університети, корпоративні університети, покликані передусім дати вузькоспеціалізовані знання, які стосуються новітніх фахових технологій. Саме поєднання базової вищої освіти, яка б включала, в тому числі і основи знань про суспільство, у традиційних університетах із подальшим фаховим вдосконаленням у закладах післядипломної освіти могло б стати такою організаційною структурою, яка б забезпечила відповідний суспільним запитам рівень фахового вишколу та громадянської освіти. Цілком очевидно, що пропонований варіант модернізації освітньої системи повинен пройти кваліфіковану громадську експертизу, відповідно до вже неодноразово згадуваної «практики формування освітніх цілей громадянським суспільством», а не просто вводиться директивними рішеннями.

Ще однією системоутворюючою характеристикою соціальних інституцій є норми, на основі яких базується функціонування всіх компонентів інституції та її системи в цілому. Чи не найважливішою з них є дотримання взаємної довіри між всіма акторами, які включені в систему діяльності інституції. Відмова від вивчення ряду предметів суспільно-гуманітарного характеру у вищій школі пояснюється ідеологами нинішніх реформ їх попереднім вивченням у середній загальноосвітній школі та тим, що «...виховний компонент ми переносимо на рівень середньої школи, де реалізовуватиметься концепція національно-патріотичного виховання, що буде пронизувати весь навчальний процес» [4]. Тому в інструктивному листі МОН від 11 березня 2015 р. рекомендується зберегти у вищих навчальних закладах із всього суспільно-гуманітарного блоку дисциплін лише викладання історії та культури України, української мови та філософії [5]. Тепер можемо очікувати ще одного листа, в якому будуть сформульовані рекомендації про скасу-

вання викладання предметів українознавчого спрямування у середній загальноосвітній школі, чи ще раз згадаємо про довіру як системоутворюючу норму кожної соціальної інституції?

Розпочавши наші роздуми про сутність сучасного суспільства із його характеристики, як такого, що перебуває у нестабільному та швидко змінному стані, згадаємо і про ще одну його ознаку, визначену З. Бауманом. Відомий аналітик стверджує, що настав «...крах далекоглядного мислення, планування та дій, зникання та послаблення соціальних структур, в які це мислення, планування і дії можна було б у тривалій перспективі вписати» [1, с.10]. На наш погляд, нинішні дії МОН України цілковито відповідають уявленням З.Баумана про плінну сучасність і можуть служити доброю ілюстрацією буквальної реалізації теоретичних побудов (зазначимо: доволі контраверсійних) відомого соціолога на практиці.

Висновки. Цілком очевидно, що будь-які реформи у базових соціальних інституціях, до числа яких відноситься і освіта, завжди супроводжуються певними загрозами та ризиками не лише безпосередньо для реформованої інституції, але і для інституційної системи в цілому, суспільства загалом. Тому вони повинні ретельно плануватися, враховуючи передусім природу інституцій, їхнє призначення виконувати систему різноманітних суспільно значимих завдань. Порушення балансу цілей, на виконання яких спрямована дія інституції, неминуче призводить до її дисфункціонування, а отже недостатнього виконання інституцією не лише тих функцій, які реформатори

планують обмежити, але і тих завдань, які реформи нібито мали б підсилити. Запорукою правильності вибору курсу реформ системи освіти у демократичному суспільстві є застосування практики формування освітніх цілей громадянським суспільством, в тому числі експертним середовищем, для прийняття відповідальних рішень, що забезпечить упередження можливих негативних наслідків інституційних трансформацій. Це стосується і ситуації із загрозою скорочення блоку суспільно-гуманітарних дисциплін у вищій школі, яке проводиться під гаслами посилення самостійності навчальних закладів та збільшення уваги в них до викладання фахових предметів.

На наш погляд, виходом із такого становища могло б стати ширше використання можливостей, які закладені в самій системі інституції вищої освіти. Це стосується, зокрема, поєднання зусиль традиційних університетів та закладів післядипломної освіти, які, зважаючи на швидке оновлення виробничих технологій та власну мобільність, могли б брати на себе більше зусиль для постійного оновлення саме фахових знань спеціалістів. Традиційні університети, таким чином, могли б зосередитися не лише на освоєнні студентами основ фахової майстерності, але і на формуванні молодих людей як свідомих громадян демократичного суспільства.

Пропоновані зміни повинні бути науково обґрунтованими, а отже вимагають концентрації зусиль науковців, в тому числі і соціологів, на їх об'єктивному аналізі.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Бауман З. Плинні часи: життя в добу непевності. Київ: Критика, 2013, 176 с.;
- [2] Лікарчук І. Колас освітньої системи в Україні: основні причини. http://dt.ua/SOCIETY/kolaps_osvitnoyi_sistemi_v_ukrayini_osnovni_prichini.html (доступ 30 березня 2015р.)
- [3] Квіт С. Реформи в освіті направлені на дерегуляцію та децентралізацію. <http://www.mon.gov.ua/news/novini/2015/03/18/sergij-kvit-reformi-v-osviti-napravleni-na-deregulyacziyu-ta-decentralizacziyu> (доступ 8 квітня 2015р.);
- [4] Квіт С. Потрібні зміни: зміст і завдання освітніх реформ. <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/01/27/7056516/> (доступ 28 березня 2015р.);
- [5] Про організацію вивчення гуманітарних дисциплін. Лист МОН від 11.03.2015 року. http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/46343/ (доступ 28 березня 2015р.).

REFERENCES

- [1] Bauman Z. Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty. Kyiv: Krytyka, 2013, 176 p.
- [2] Likarchuk I. The collapse of the educational system in Ukraine: main reasons. http://dt.ua/SOCIETY/kolaps_osvitnoyi_sistemi_v_ukrayini_osnovni_prichini.html (accessed March 30, 2015)
- [3] Kvit S. Reforms in education aimed at deregulation and decentralization. <http://www.mon.gov.ua/news/novini/2015/03/18/sergij-kvit-reformi-v-osviti-napravleni-na-deregulyacziyu-ta-decentralizacziyu> (accessed April 8, 2015)
- [4] Kvit S. Looking for changes: content and objectives of educational reforms. <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/01/27/7056516/> (accessed 28 March 2015)
- [5] On the organization of the study of humanities. Letter from Ministry of Education and Science of Ukraine, 03/11/2015 // http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/46343/ (accessed 28 March 2015).

Education in the humanities in the higher school of modern Ukraine: the problem of institutional transformation

L.D. Klymanska, V.E. Savka

Abstract. In this work on the basis of neoinstitutional principles was made an attempt to analyze modern transformations in contemporary education system of Ukraine. Special attention was given to the problems of teaching of social-humanitarian sets in higher school education, that should ensure the civic skills formation for young professionals. A way out of this situation is proposed, which can enforce dualistic objectives of education: the simultaneous formation not only of highly qualified specialists, but also citizens with appropriate civil qualities.

Keywords: education reformation, institutional transformations, youth civic competence

Гастрономія як складова збереження культурної спадщини та підвищення якості життя сучасного суспільства

В.В. Ніколенко*

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ, Україна

*Corresponding author. E-mail: vadnikolenko1983@gmail.com

Paper received 05.08.15; Revised 12.08.15; Accepted for publication 14.08.15.

Анотація. У статті досліджуються питання взаємозв'язку між, з одного боку, практиками харчування, а з іншого – проблемами якості життя, зокрема поширенням глобальним суспільством «зайвих кілограмів», втрати знайомих смакових (гастрономічних) відчуттів тощо. На прикладі французької гастрономії підкреслюється важливість уважного ставлення до практик харчування, їхніх соціальних конотацій і, перш за все, розвитку гастрономічної освіти/культури як вагомого чинника, що безпосередньо впливає на зростання/падіння кривої якості життя населення.

Ключові слова: практики харчування, гастрономічна культура, гастрономічна соціалізація, зайва вага, сімейні відносини, якість життя

Вступ. Багато фахівців все частіше ставлять несподівані в минулому, утім напрощуд актуальні на сучасному етапі питання. Одне з них: чи приречене людство на ожиріння? Чи дійсно пророцтва фантастів-песимістів із приводу майбутнього нашої цивілізації дають підстави стверджувати, що докорінним чином зміняться антропоморфні характеристики людства в напрямі збільшення чисельності ендоморфів? Невже струнких не буде, натовість нормою стануть зайві кілограми? На наш погляд, така проблемна ситуація заслуговує на міждисциплінарне дослідження, наприклад, на перетині гастрономії та соціології. До речі, начебто про гастрономію в її науковій іпостасі говорив свого часу сам О. Конт. В одній із альтернативних версій ієрархічного порядку наук великого француза вона посідала своє чільне місце, а саме: математика – гастрономія – фізика – хімія – біологія – соціологія. Все ж таки, на нашу думку, в цій класифікації замість гастрономії мова має йти про астрономію. Попри це, вважаємо, що гастрономія як різновид соціально-гуманітарного знання та гастрономічна культура, як соціальний феномен, мають вагомий евристичний потенціал в теоретичних та емпіричних дослідженнях різних станів сучасного суспільства.

Стислий огляд публікацій. Якщо тлумачити гастрономію як мистецтво або соціальну науку, то варто визнати, що приміром в українській соціології тематика гастрономічного є недостатньо досліджуваною величиною. З-поміж незначного гастрономічного доробку вітчизняної соціології на сучасному етапі, цікавою виявляється праця В. Бурлачука «Трапеза як предмет соціологічного дослідження» [4], де автор акцентує увагу на необхідності соціокультурного осмислення практик харчування. Водночас, В. Бурлачук зауважує на маргінальному статусі цієї теми та вагомому евристичному потенціалі соціології у вивченні особливостей культури їжі. Крім того, серед українських учених, соціологів, письменників-документалістів, які цікавилися такою проблемою, як погляд на суспільне життя із-за столу, варто також виокремити І. Набруску, В. Коротича, Ю. Винничука, В. Панченка, В. Супруненка. Проте роботи анонсованих авторів мають радше унікальний характер, тобто є винятком із загального правила, а саме: відсутності систематичної уваги науковців до застільної тематики, практик харчування людини. Таким чином, можна стверджувати, що в українській

соціології запропонована шукана величина й досі залишається terra incognita, у кращому випадку розкривається лише спорадично.

Натомість зарубіжні дослідники приділяли/приділяють проблемам гастрономічного на тлі певного соціокультурного виробництва набагато більше уваги. Так, доцільно зауважити на класичній дослідницькій рефлексії з цього приводу Ф. Броделя, П. Сорокіна, А. Капатті, М. Монтанарі, Й. Цітглау, А. Саберські, І. Сохань тощо.

Метою цієї статті є фіксація зв'язку між, з одного боку, певними гастрономічними практиками, відповідною культурою та ставленням до них в окремому соціумі, а з іншого – суспільними ефектами, які вони породжують, наприклад, соціальними проблемами зайвої ваги, якості життя масової людини.

Виклад основного матеріалу. Передбачення людства щодо ожиріння, на нашу думку, є цілком імовірним. Масштаби цього явища фахівцями вже визначаються на кшталт епідемії [18]. Утім, на щастя чи на жаль, його протагоністами стануть далеко не всі. Якщо обирати із двох крайнощів найменше зло, мабуть-таки – на жаль. У зв'язку з тим, що дилему – краще бути худим чи гладким? – уже давно вирішено. Не обов'язково бути далекоглядним провидцем, щоб на апіорному рівні (та на будь-якому іншому) погодитися з думкою про те, що «тільки дуже худий або дуже гладкий помре передчасно» [24, с. 172]. Хоча вчені все-таки вважають, що гладкі люди живуть довше, ніж худі [24, с. 171].

Натомість навіть сьогодні доволі великі та густонаселені території земної кулі потерпають від продовольчого дефіциту. Найбільш авторитетна, з огляду на кількість посилань у науковій літературі, ВООЗ та її представники все ще переконані, що один із найнебезпечніших викликів сьогодення і майбутнього – голод. І це незважаючи на той факт, що для подолання таких ганебних явищ необхідно лише 0,01% світового ВВП. Утім проблеми не зникають, а подекуди ще більше загострюються. Крім того, у декількох найбільш розвинених країнах протягом календарного року витрачають десятки мільярдів доларів, наприклад, на косметику, що зіставимо з окремими бюджетами великих країн. Як стверджують фахівці, на ці гроші можна було б вирішити безліч гуманітарних проблем [12, с. 103].

Але парадокс полягає в тому, що продовольчий дефіцит межує в переліку вкрай загрозливих патологій світу з проблемами ожиріння й зайвої ваги. Пояснення цьому на перший погляд суперечливому факту доволі просте. Сучасне глобальне суспільство амальгамне, контрверсійне та далеко неоднорідне в соціально-матеріальному й культурному аспектах. Питання зайвих калорій, надлишкової ваги є викликами здебільшого в просторі постіндустріального світу на відміну від індустріального або традиційного, де порядок денний боротьби із кричущими суспільними вадами визначався зовсім іншою ієрархією проблем. У переліку постіндустріальних цінностей місця для їжі заради насичення та виживання не залишається. У ньому таке питання не є актуальним, тому що економіка та превентивний стиль мислення можновладців вже давно дозволяють його ефективно вирішувати – на відміну від нещодавнього минулого, де їжа настільки концентрувала навколо себе увагу, що за її допомогою створювали навіть образи майбутнього. Так, Чарлі Чаплін у фільмі «Нові часи» (1936), після великої депресії, «погодився брати участь у випробуванні “геніального” винаходу – машини для харчування, яка, як наполеглива матуся, намагається нагодувати його супом, стейком із картоплею і тортом на десерт» [23, с. 20].

Тепер постіндустріальний світ знаходить в їжі свій цікавий та вельми доленосний вимір, який викликає жвавий інтерес, подекуди занепокоєння, що, зрештою, відображається сучасними мас-медіа. Питання ставлять не в площині наявності чи відсутності їжі як такої, задля виживання, фізіологічного насичення людини, а насамперед її змісту. Іншими словами, мова йде не лише про продовольчі товари, які можна порівнювати з паливом для машини, а про такі харчові продукти, які дають знайомі задоволення. По суті, мається на увазі цілком вірогідна можливість назавжди втратити традиційні гастрономічні смаки, які принесуть у жертву науковому прогресу, технократичному стилю мислення, коли за допомогою останнього стануть отримувати всі необхідні макро/мікроелементи для підживлення організму, причому не через збирання традиційних урожаїв, отримуваних у природний спосіб, а в лабораторних умовах.

Саме відгуком на такий суспільний інтерес і реальну занепокоєність із цього приводу стали деякі сюжети в культовому фільмі братів-режисерів Ларрі та Енді Вачовські «Матриця». На нашу думку, буде доволі слушним згадати важливі подробиці. Так, у кінострічці «неабияка увага приділяється їжі як одній із радощів життя, яка недоступна Матриці» [23, с. 112]. Одного дня хакер Нео (К. Рівз) дізнався, що життя – це ілюзія, яка створена Матрицею. Відповідно до розвитку сюжетної лінії видається зовсім не випадковим, що їжа, якою намагалися годувати в Матриці, не відповідала знайомим і приємним смаковим відчуттям. Саме така проблемна ситуація стала каталізатором людської непокорі. Зокрема, на кораблі «Навуходоносор» бунтівників годували відразливим їстівним місивом [23, с. 112]. Сайфер (роль виконує Д. Пантоліано) виголошував: «І ви, і я знаємо, що цей стейк не існує. Я знаю, коли кладу його до рота, Матриця каже моєму мозкові, що він соковитий і приємний. Знаєте, що я збагнув за останні дев'ять років? (Бере шматок м'яса): Незнання – це благосло-

вення» [цит. за: 16, с. 47]. Тож, незважаючи на те, що той «стейк» містив усі корисні для людини елементи, саме відсутність реальної, а не фантомної можливості задовольняти знайомі гастрономічні смаки підштовхнула, серед іншого, Сайфера до бунту, адже він давно вже мріяв про справжній шматок м'яса та повний келих вина [23, с. 112]. Понад те Оракул (виконавиця ролі – Г. Фостер) – одна із загадкових жінок цього блок-бастера – пригортає Нео хрустким, свіжоспеченим шоколадним печивом [23, с. 112]. Так вона виявляє гостинність, щирість та пов'язує їх ще міцніше, через приємні гастрономічні спогади, зі справжнім людським буттям. Ці питання – не лише щодо наявності їжі, але й корисності та можливості отримувати від неї знайомі смакові задоволення – починають усе частіше виходити на авансцену порядку денного постіндустріального світу. До того ж відгомонам такої занепокоєності можна вважати появу нового терміна – «пластмасова їжа», який промовисто говорить про крайній дефіцит у цій їжі природного, їстівного смаку.

Звичайно, проблема надлишкової ваги, втрати знайомих смакових задовольень від їжі та багато іншого з цього переліку все частіше набувають неабиякої актуальності в гастрономічному просторі глобального суспільства. Знову ж таки, їхнє вирішення міститься, на нашу думку, насамперед у площині підвищення та поширення гастрономічної освіти. Адже такий сценарій розвитку подій, наприклад масове ожиріння, у тому числі й унаслідок поширення контрверсійної «пластмасової їжі», розглядається як цілком імовірний, навіть попри наявність регіонів із різним ступенем розвитку людства. Хоча ще раз підкреслимо: сьогодні він насамперед загрожує масовими формами свого прояву суспільствам постіндустріального типу¹. Саме в них основні змістові складники організації міжособистісної та міжгрупової взаємодії, соціальні відносини, ціннісна ієрархія, спосіб життя тощо, порівняно з індустріальними системами, докорінним чином змінилися.

Зокрема, рухливий спосіб життя віддано на відкуп сучасним здобуткам НТП. Там все ще модно бути підтягнутим і спортивним, проте доволі поширена індивідуалістська культура робить масову людину все менш залежною від громадської думки та її магістральних трендів. Хто б що не казав, але на сучасному етапі гладких людей, наприклад у США, набагато більше, ніж в індустріальному минулому цієї країни. В. Прозоровський пише, що натеper «у розвинених країнах більше половини дорослого населення мають зайву вагу, причому десь третина страждає на ожиріння. Із кожним роком ситуація все більше погіршується, ожиріння “молодає”» [18, с. 92].

Якщо раніше спосіб життя пересічної особи потребував для компенсації енергозатрат близько шести тисяч кілокалорій щоденно, то сьогодні здобутки технократичної цивілізації дозволяють їй витратити фізичних зусиль, для повноцінного життєзабезпечення, у рази менше. На думку фахівців, людині нашого часу достатньо лише двох тисяч кілокалорій для «підживлення», як наслідок – активної діяльності. З огляду на

¹ Хоча й в інших країнах таке явище все більше зосереджує на собі дослідницьку увагу.

це цілком можна погодитися з висновками експертів, що в глобальному суспільстві вже не людина полює на їжу, а навпаки, продукти харчування, завдяки вмілим маніпуляціям маркетологів, змушують їсти навіть тоді, коли насправді такої потреби немає. Результат не забарився, адже, як стверджують дослідники, «за останні двадцять років середня вага землянина безпрецедентно збільшилася. У 1980 р. чоловік важив 73,7 кілограма, нині – 81,6. Жінки потовстішали із 62,2 кілограма до 68,8» [6].

Висновок є цілком очевидним: ще кілька десятиліть – і в окремих регіонах найбільш загрозливі хвороби нашої цивілізації повністю змінять своє обличчя. Вкрай небезпечною така проблема стає для країн «золотого мільярда», зокрема тих суспільних систем, звідки почав крокувати всією планетою славнозвісний фаст-фуд. Подібна модель харчування викликає вкрай суперечливі судження, які хвилеподібно набувають суспільного резонансу, що колами розходить медійним простором усього світу. Часто-густо роблять висновки, що звичка харчуватися такою «пластмасовою їжею» є одним із вагомих чинників збільшення зайвих кілограмів. Утім керівник німецького союзу агропромисловців Б. Маурман зауважує, що їжа – це один із декількох факторів, який призводить до зайвої ваги. Окрім того, вважає він, велике значення мають генетична схильність, традиції певної харчової поведінки, приклад родини тощо [див. 24, с. 113]. На підтвердження цих слів знаходимо цікаві сюжети в окремих формах сучасної культури. Так, у кінострічці Ф. Фелліні «Амаркорд» відомий режисер згадує своє дитинство, яке припадає на тридцять років ХХ ст. Він занурюється спогадами в минуле, зокрема в перші уроки гастрономічної освіти, які отримував від голови родини [23, с. 40]. «Я ще дитиною запам'ятав, – говорить він, – що їсти потрібно об одинадцятій доти, доки сонце не напекло. І о четвертій вечора... інакше воно все в тебе комом ось тут стояти-ме, і від цього кров псується...» [23, с. 40].

Понад те виявляється, що США не є першими в списку країн із найгладкішим населенням світу. «Пальму першості» тримає Мексика. «Зайві кілограми» стають соціальною проблемою в країнах Близького Сходу – ОАЕ, Саудівській Аравії тощо. Україна, як не парадоксально це звучатиме, не є виключенням із цього списку. Хоча б погляньмо в програму телепередач – чого вартує проект «Зважені та щасливі» під час “Prime-time”, який викликає невідомий інтерес у примхливої глядацької аудиторії. За оцінками експертів, в Україні 53% людей із зайвою вагою, при цьому в кожного п'ятого – ожиріння. Цікаво, що «найгладкіші українці живуть у Донецькій, Полтавській і Херсонській областях. “Найстрункішими” регіонами лікарі назвали Крим та Львівщину» [26]. На державному рівні різних країн, з огляду на таку інтерконтинентальну проблему, розробляються програми щодо протидії масовому ожирінню. Окремі уряди запроваджують додаткові податки на газовані напої та фінансово заохочують своїх громадян до підтримання стрункої фігури. У США товстунів навіть змушують купувати два квитки на проїзд у громадському транспорті.

Проте, на нашу думку, найефективнішим «запобіжником» на мікрорівні повсякденного буття є вдумлива програма організації власного проекту життя та однієї

з форм її прояву – раціону харчування. Наприклад, славний український філософ Григорій Сковорода їв лише раз на день, обходячись без м'яса та риби. Можливо, саме завдяки власному непримхливому меню він прожив у XVIII столітті 72 роки, що набагато більше, ніж середня тривалість життя того періоду. Майя Плісецька усім, хто прагнув схуднути, радила лише одне: «Треба менше їсти». Тож свідоме, вдумливе формування власного способу життя є одним із найефективніших інструментів у процесах боротьби з проблемою надлишкової ваги. Вважаємо, навіряд чи доцільно вдаватися до крайнощів у вирішенні цього питання, але знайти наріжний камінь конче необхідно. Один з таких – це приклад родини, тобто поведінка дорослих членів у сімейно-шлюбних відносинах.

Звісно, діти наслідують звички, цінності та спосіб життя своєї родини, зокрема батьків. Ці процеси розгортаються як на свідомому, так і підсвідомому рівнях соціалізації. Якщо приклад родини (щодо харчової поведінки) є негативним, необхідно мати надлюдські здібності, щоб змінити «механіку» соціального життя на краще. Така властивість інтеграційних схем життєзабезпечення притаманна всім народам на будь-якому етапі їхнього розвитку, тобто є універсальною. Із цього приводу Н. Агешкіна пише: «У більшості випадків діти несвідомо копіюють наші звички, орієнтуються на наш спосіб життя. І якщо у вашій родині фастфуд – це норма харчування, у підсумку ваші діти робитимуть так само. Прикро бачити маленьких товстунчиків 7–10 років, які вже в цьому ніжному віці мають задишку, розтягнення на шкірі, засмальцьоване волосся, проблеми з травленням, жовчним міхуром, печінкою, а іноді з серцем» [1, с. 240]. Отже, гастрономічна соціалізація, з усіма закономірностями, які загалом притаманні цьому процесу, типізує подальшу поведінку та безпосередньо відбивається на середній тривалості життя людини, а також на можливостях її активного довголіття. На наш погляд, гастрономічна соціалізація – це процеси адаптації та інтеріоризації цінностей та норм певних практик харчування до власних ментальних схем життєзабезпечення.

Продовжуючи тему, хотілося б ще раз зупинитися на полеміці з приводу корисності для фізіологічного та соціального самопочуття «середньої» людини системи «швидкого харчування». Мистецтво соціальної мімікрії та соціального ілюзійонізму, яке свого часу майстерно було описане П.Сорокіним, зробило цю систему однією з найбільш поширених усім світом. Лише у США фахівці нараховують близько двохсот тисяч закладів «Макдональдс». Ця мережа стала культовим іменем капіталізму, одним із його головних брендів у ХХ столітті. Утім сьогодні вона є не лише загальновідомим символом глобалізації, який часом, нема куди правди діти, викликає приємні гастрономічні емоції та спогади, але й отримує на свою адресу безліч звинувачень. Заради об'єктивності слід сказати, що з-поміж них зустрічаються й доволі безпідставні. У будь-якому випадку важливо пам'ятати, що «зручна й швидка їжа – продукт, який створено самим суспільством, зорієнтованим на оптимізацію та функціональність свого життя» [24, с. 89].

Безсумнівно, це абсолютно справедлива ремарка. Система «швидкого харчування» повністю відповідає

ла вимогам економічної та соціокультурної ситуації, в якій вона з'явилася. Поява фастфуда стала наслідком прагнення до економії часу, у тому числі й для повної самореалізації себе у власній професії. Проте відтоді – приблизно на початку другої половини ХХ ст. – ситуація змінилася. Наразі дослідники зауважують на кризі протестантських цінностей, коли багато уваги приділяють власним правам, забуваючи про обов'язки. Виробнича праця вже не є тим популярним лейтмотивом, який у ХХ ст. привів до побудови суспільства загального добробуту в багатьох прогресивних країнах світу. На підтвердження цього згадаємо слова з відомого музичного саундтрека кінематографічного бестселера минулого «Пригоди Електроніка», які стали реальністю в найбільш розвинених країнах Заходу: «До чего дошел прогресс / До невиданных чудес / Позабыты хлопоты, остановлен бег / Вкалывают роботы, а не человек». Між тим успіхи робототехніки та електроніки не змогли забезпечити повну заміну участі людини у виробничому процесі. Недаремно сучасні соціологи й економісти в унісон твердять, що одна з головних причин нещодавньої загальної світової економічної кризи – девальвація цінності виробничої праці. Так, А. Арсеєнко пише, що наприкінці ХХ ст. у США протестантська етика була забута і поступилася місцем гедонізму [3, с. 128].

Водночас вітальні потреби (зокрема, фізіологічні в їжі) для більшості громадян суспільства «золотого мільярда» вже не мають вагомого значення, адже вони майже повністю задоволені. Тому докладати надзусиль для пошуку хліба насущного немає необхідності. Із цього приводу, зважаючи на існування трьох етапів у процесі формування цінностей (потреби – інтереси – цінності)², можна впевнено наголошувати, що в такий спосіб змінюється аксіологічна топографія і поведінкова модальність цих країн. Унаслідок безперестанної роботи декількох поколінь у минулому, на тлі буржуазної ідеології, з'явилися сприятливі умови для виникнення великих груп забезпечених утриманців на кшталт колекціонерів задовольнень, гурманів, гедоністів, егоїстів, мажорів, нуворішів, просто безробітних, які не дуже обтяжують себе (тому що не хочуть і можуть собі це дозволити) високими нормами продуктивної праці, професійної діяльності, та все ж таки уособлюють собою доволі високий рівень життєзабезпечення. До речі, гедонізм у різних соціальних доктринах постійно протиставляється активній перетворювальній діяльності.

Згадані процеси призводять до нестабільності, невизначеності, провокують наявні й латентні соціально-економічні кризи. Ще античні автори виголошували, зокрема Аристотель, що суспільство може бути стабільним лише в тому випадку, коли в ньому багато людей працюють і багато отримують за свою працю [2]. Окрім соціально-економічної нестабільності, ще одним із наслідків таких соціокультурних змін стає проблема ожиріння людства. Адже самовіддано працювати (у позитивному розумінні цього визначення) вже не модно, та й не дуже потрібно. Це може стати однією з причин загальної соціальної пасивності, апатії, абсентеїзму тощо. Через виробничу працю, згідно

з думками класиків, людина реалізує свою сутність – це її родова ознака. У протилежному випадку очікуй на особистісну та суспільну деградацію. Утім, за інерцією і загальною логікою ринку, система «швидкого харчування» залишається незмінною. Більше того, вона закріплюється й поширюється на ментальному рівні глобального суспільства, навіть і без того «товстого» Сходу [8]. Отже, надлишок продовольчих товарів на полицях великих супермаркетів, які нав'язливо пропонують скуштувати, їжа швидкого приготування з максимумом калорій та малорухливий спосіб життя не спиняючись роблять свою «чорну» справу. Середньостатистична людина постіндустріальної доби не контролювано товстішає.

Ще раз доцільно зазначити, що з огляду на актуальність проблеми зайвої ваги цілковито нового і досить великого значення набувають питання гастрономічної культури, а точніше однієї з її складових – гастрономічної освіти. Причому такі питання постають на повний зріст не лише в країнах авангарду, але й у суспільствах напівпериферії та периферії. Так, у сучасному світі (безпосередньо в США) започатковуються спеціальні курси з метою формування в дитини правильної харчової поведінки для профілактики відхилень у цій сфері, мінімізації загрози появи зайвої ваги тощо. До речі, такі освітні програми – красномовний доказ того, що ожиріння з категорії індивідуальних турбот вже давно перейшло в іншу – категорію соціальних проблем.

Водночас у країнах, що розвиваються, існують не менш доленосні питання, пов'язані з їжею, як наслідок – вимагають уважного ставлення до гастрономічної освіти. Одне з них – одноманітний раціон харчування. Тож у суспільствах «другого» та «третього» світу подібна проблемна ситуація стає для більшості перманентною ознакою повсякденних практик харчування. Причина цього міститься не лише в низькому рівні платоспроможності, але й подекуди в елементарному гастрономічному неуктві, через те що якість освіти (зокрема, й гастрономічної) у таких суспільствах, м'яко кажучи, «кульгає». Усе це помножується на посередній рівень економічного розвитку, відсутність громадянської ініціативи (хоча б у захисті власних споживчих прав), що врешті-решт призводить до зниження стандартів життя, формування песимістичних соціальних настроїв, алармістських очікувань щодо поглядів на майбутнє тощо.

Цікаві думки з цього приводу висловлює класик історії кулінарії В. Похльобкін: «Одноманітна їжа, – пише він, – у більш тривалій перспективі може призвести до виникнення різних соматичних захворювань. Адже чим більш однорідним є стіл, тим більше шансів накопичення шлаків в організмі, тим легше виникає порушення обміну речовин. Ось чому організація власного меню, його наявність або, у крайньому випадку, свідоме ставлення до нього – важливий елемент здорового способу життя» [17, с. 14]. Звичайно, зайві кілограми постіндустріального світу й одноманітний спосіб харчування решти – лише верхівка айсберга, який актуалізує необхідність впровадження в освітні програми відповідних курсів із загальних питань корисної гастрономії. Така увага до гастрономічного в різних формах свого прояву вже сьогодні типізує порядок денний націєтворення й допомагає ефективно вирішувати багато

² Саме в такому порядку вони з'являються в житті людини.

соціальних проблем у різних країнах світу. До речі, окремі позитивні приклади зустрічаються сьогодні й у вітчизняному освітньому просторі [13]. Хоча ситуація все ще залишається доволі проблематичною.

Прикладом шанобливого ставлення до свого культурного надбання, питань освіти, особистісного розвитку через гастрономічне, як наслідок – вирішення цілої купи нагальних соціальних завдань є французькі державні та громадські ініціативи. У французькій культурній спадщині їжа завжди посідала чільне місце. З одного боку, видатні митці ніколи не залишалися байдужими до неї (у доброму розумінні цього ставлення) – наприклад О. Дюма, який плідно писав про кулінарію та був великим поціновувачем барбекю. До речі, із цієї стравою він познайомився, перебуваючи на Кавказі, де вона називалася інакше – шашлик. Після цього привіз рецепт його приготування у вигляді кулінарної екзотики до себе на батьківщину і одним із перших відкрив у Франції шашличну. Також варто згадати про Ш. де Голя, якого знають не лише як видатного державного діяча республіки, але й як славнозвісного гурмана, і, безумовно, про Наполеона Бонапарта. На цьому тлі видається зовсім не випадковим, що «в 1895 році Марта Дистель заснувала першу у Франції кулінарну школу. Сьогодні її філіали існують на п'яти континентах, але паризький центр – найпопулярніший» [7, с. 158].

З іншого боку, промовисто свідчать про вагоме значення їжі в народному житті цієї країни фольклорні традиції нащадків галлів. Можна з великою вірогідністю стверджувати, що галльській фольклор переповнений такими прикладами. Окремі харчові продукти в ньому, наприклад сіль, навіть символізували собою певні форми міжгенераційної взаємодії. Зокрема, принцеса з однієї французької народної казки говорила своєму батькові: «Я тебе кохаю, як сіль». Король прогнівався на таку неповагу, унаслідок чого вигнав доньку з королівства. І лише потім, залишившись без солі, він зумів усвідомити справжню значущість цього продукту, а разом із тим глибину любові дочки [15]. Такі сюжети зустрічаються і в інших культурах, проте саме у Франції й досі їжа є надважливим національним символом, її впевнено можна вважати позакласовою цінністю, що крокує, як безкоштовна реклама цієї країни, усім світом. Разом із Собором Паризької Богоматері, Лувром, столичним Діснейлендом, французьким кінематографом та іншими актуальними артефактами вона щоденно приваблює мільйони туристів. Ставлення до їжі і застілля як до національної гордості є відгомонам глибоких культурних традицій.

Наприклад, в минулому світське суспільство Франції дуже наполегливо виробляло й уважно охороняло цілком однозначні норми поведінки у просторі гастрономічного. Про це, йде мова й в історичній літературі. Так, відносно нещодавно під час проведення однієї з подібних тематичних зустрічей («Їжа і напої в літературі» прозвучало багато показових суджень про гастрономічні референти саме Франції. У тематичному розділі «Холодні закуски» В. Мільчина зробила стислий екскурс в історію гастрономічного етикету із посиланнями на французький «Альманах гурманів» початку XIX ст. Вона відзначила, що гість, якого особисто запрошували на вечерю, був майже позбавлений можливості скасувати або перенести свій візит.

Лише довідка про смерть або каліцтво вважалася поважною підставою для його відсутності. Цікаво, що навіть такі об'єктивні обставини не виправдовували організаторів званої трапези. У випадку передчасної кончини господаря обід або вечерю мали б давати його найближчі родичі [25]. Як бачимо, цінність кухні і застілля у французькому суспільстві завжди мала першочергове значення, навіть у таких гіперболізованих формах. Більше того, гастрономія була й залишається у просторі топових подій та символів соціального життя цієї країни й на сучасному етапі.

Багато фахівців симптоматично стверджують, що процес приймання їжі у Франції протягом становлення тамтешньої етнічності завжди був і нині є важливою соціальною практикою, яка пов'язана зі святкуванням таких епізодів у житті окремих людей і цілих груп, як народження дітей, весілля, ювілей, колективні зустрічі, новосілля, різні урочистості тощо. У підсумку, через трапезу ефективно створюються неабиякі підстави для соціальної інтеграції, засвоєння культурного досвіду попередників, ідентифікації людини з важливою для неї спільнотою. Таким чином, процес колективного приймання їжі являє собою родюче культурне тло для посилення солідаризаційних процесів у просторі міжособистісних та внутрішньогрупових взаємин, створює міжгенераційну духовну єдність тощо. Унаслідок цього про окремо взятую спільноту людей або родину й досі говорять, що «вони їдять за одним столом». Колективна трапеза в усіх суспільствах символізує інтеграцію, монолітність групи в радості й скорботі. Варто зауважити, що групове приймання їжі – це також простір і для спілкування, обміну останніми новинами. Недаремно й досі групове застілля називають однією з перших форм ЗМІ, одним із вагомих чинників формування громадської думки. Понад те етимологія слова «бенкет», відповідно до античних мов, означає співмешкання. У такому розумінні приймання їжі можна сприймати як акт певної сумісної діяльності [19, с. 32]. Виявляється, саме через неї французи ефективно виокремлюють цікаві, привабливі риси власної ідентичності.

Експерти наголошують, що французи вміють жити й радіти життю, для них трапеза – це «повсякденне свято, яке завжди поруч». «Середній» француз рідко коли забуває, що їжа – чи не єдине задоволення, яке доступне кілька разів на день [21, с. 4]. Про це свідчать і моніторингові соціологічні дослідження, які час від часу висвітлюють найбільш актуальні стани суспільної свідомості населення цієї країни [9; 10; 14; 22]. Таке захоплення життям та очікування від нього радощів, незважаючи на жодні перешкоди, досягається в різні способи, не в останню чергу й через гастрономічне. «Розмова про їжу та провінційне життя (для порівняння американці 75% усіх своїх розмов присвячують фінансовим темам. – Прим. авт. [11]), що здобрене кумедними спогадами з дитинства, нерідко можна чути за стійкою паризької кав'ярні» [7, с. 160]. Із цього приводу представник Франції в ЮНЕСКО К. Колонна говорить: «Французи люблять приємно провести час: зустрітися з друзями, добре поїсти й випити. Це частина нашої традиції, яка живе до сих пір» [цит. за: 5]. Понад те французька гастрономічна культура на сьогодні багатьма сприймається як загальноновизнана цінність духовної сві-

тової спадщини, що внесена безпосередньо експертами ЮНЕСКО до списку нематеріального світового культурного скарбу. Невипадково до цього переліку ввійшла саме французька гастрономія з її глибокими та розгалуженими культурними традиціями, а також уважним ставленням до трапези на сучасному етапі. Прикметно, що з гастрономічною культурою це відбулося вперше після підписання в 1972 р. Конвенції про збереження культурної і природної унікальності сучасного світу [5]. Тож характерно, як зауважують експерти, що на відомих кухарів у Парижі ходять цілими родинами, так само як на улюблені футбольні команди, після трапези викликаючи кухонних майстрів на біс задля того, щоб особисто засвідчити й виказати власну подяку [12, с. 174].

На прикладі Франції та її високого ставлення до цінностей власної гастрономічної культури усі небайдужі особи можуть знаходити суттєвий праксеологічний потенціал у процесах експлуатації такого бренда. З огляду на це сама національна кухня спроможна бути цікавим культурним матеріалом, який окремі країни активно/ефективно намагаються поставляти на експорт. Наприклад, інформаційне агентство "Reuters" свого часу повідомляло, що керівництво Франції активно лобіювало впровадження в життя кампанії з промовистою назвою "So French So Good" [5]. Головна мета – популяризація французької їжі в усьому світі. Виявляється, що такі прагнення були продиктовані цілковито утилітарним інтересом. По-перше, повернути батьківщині Вольтера, О.Дюма і Ш. де Голя роль лідера на світовому ринку продовольчих товарів і, по-друге, познайомити з нею якомога більше людей [5]. Ця ідея миттєво стала вельми популярною, здобула широкий суспільний резонанс і була сприйнята з невідомим ентузіазмом представниками усіх соціальних груп, починаючи від членів урядових організацій та відомих кухарів до звичайних, але напрочуд палких шанувальників французької кухні (як місцевих, так й інтернаціональних) [5].

Понад те суспільний дискурс навколо французької гастрономії формується з метою зосередити увагу на її просвітницькій місії. Мова йде про доцільність включення відповідних інформаційних курсів у місцеві загальноосвітні програми, а також про підготовку висококваліфікованих фахівців цього профілю. Небайдужі особистості наголошують на тому, що, «включаючи новий предмет у шкільну програму, ми хочемо зосередити увагу молоді на культурі смаку й передати майбутнім поколінням мистецтво застілля» [5]. Крім того, для сучасної людини гастрономічна освіта важлива вже хоча б тому, що будь-яка особа має уявляти наслідки впливу на свій організм певних харчових складників, які все більшою мірою використовуються при виготовленні харчової продукції. Зокрема, учені США після проведених дослідів дійшли висновку, що, наприклад, систематичне споживання глютамату, що міститься в продовольчих продуктах, призводить до виникнення ще більшого відчуття голоду [24, с. 109] та, можливо, інших суперечливих особистісних ефектів. Такі дані й багато іншого подібного інформаційного матеріалу мають стати надбанням громадськості. У протилежному випадку продо-

вольчі товари з категорії помічників потраплять, радше, до іншої – ворогів сучасної людини.

Як бачимо, у національній самосвідомості французів їжі відведено почесне місце; зокрема це стосується й високих моделей її споживання, які здатні давати насолоду, а не зайві кілограми. Можливо, саме тому проблема ожиріння в цій країні є дещо не такою гострою, як, скажімо, у США (у літературі це називають «французьким парадоксом»). Дзеркалом подібних явищ є сучасні мас-медіа, наприклад кінематограф. Так, кухня нащадків галлів, зокрема й завдяки кіномистецтву, посідає вагомe місце у світобаченні по-французьки і світовій масовій культурі. Дехто з кінокритиків справедливо зауважує, що «важко уявити французький фільм без сцени з келихом вина або чашечкою кави та круасаном» [23, с. 45]. Потім додають, що «гра слів та гурманство – ось два головних інгредієнти французької «кінокухні». К. Шаброль, якого вважають одним із яскравих представників «нової хвилі» у французькому кінематографі, одного разу в інтерв'ю сказав, що їжа вкрай важлива під час зйомок його стрічок. Усі члени зйомочної групи мають добре харчуватися й почувати себе однією великою родиною» [23, с. 45]. Більше того, «такі зірки (*французького кіно. – Прим. авт.*), як Б. Даль і С. Боннер, також не відмовляться від доброго обіду: із закускою, основною стравою та келихом вина» [23, с. 35]. Обізнані люди з цього приводу напівжартома зазначають, що «француженки не товстіють, скільки б вони не їли...» [23, с. 35].

Наприкінці зауважимо, що гастрономічна культура по-французьки посилює як самобутність національного, так і, в розмаїтті своїх багатих складників, специфічність регіонального. Як справедливо зауважують на цьому аспекті експерти, що шампанська, нормандська, прованська, ельзаська кухні різняться між собою так само, як соціально-психологічні портрети/особливості мешканців цих регіонів [5; 20], вже не говорячи про славнозвісне місто Коньяк. Таким чином, вони стають самобутніми географічними індикаторами, які, з огляду на гастрономічне, щоразу зупиняють на собі увагу безлічі зацікавлених осіб – мільйонів туристів тощо. Водночас гастрономічна культура Франції зводить майже нанівець проблему ожиріння. Хоча французи їдять не менше американців, утім «зайві кілограми» в цій країні є другорядним і незначущим явищем, передусім із соціальної точки зору. На цьому тлі занепокоєність серед місцевого населення з приводу втрати автентичності смакових характеристик власної кулінарії перетворюється на маргінальне явище, адже знатися на їжі й уважно ставитись до неї – це по-французьки.

У висновку зазначимо, що окрім економічної, політичної, екологічної та багатьох інших різновидів культури, як правило, на сучасному етапі без належної уваги (за рідкими виключеннями) залишається гастрономічна культура, яка несе в собі вагомий праксеологічний потенціал та здатна впливати, приміром, через практики харчування населення на процеси підвищення/зниження якості життя сучасного суспільства. На нашу думку, якщо уважно ставитись до проблем розвитку гастрономічної культури/освіти, то прогнози фантастів-песимістів щодо масового ожиріння людства в майбутньому стануть малоімовірним сценарієм розвитку подій.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Агешкина, Н.А. Что мы едим: права потребителя / Н.А. Агешкина, Б.К. Пузакова, О.В. Рожканова. – М.: Эксмо, 2012. – 448 с.
- [2] Арістотель. Політика / Арістотель; пер. з давньогр., передмова О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
- [3] Арсеев, А. Глобализация как она есть на пороге XXI века / А. Арсеев // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2010. – №4. – С. 114–137.
- [4] Бурлачук В.Ф. Трапеза як предмет соціологічного дослідження / В. Бурлачук // Соціологія : теорія, методи, маркетинг. – 2010. – № 4. – С. 179–186.
- [5] Бьянкини, А. Французская гастрономическая культура вошла в список всемирного наследия ЮНЕСКО / А. Бьянкини / URL: <http://www.ambafrance-by.org/spip.php?article2223> (12.07.2010).
- [6] Давыдова, Е. Гастрономическая деградация / Е. Давыдова / URL: http://politikhall.Com/index.php?page=filing&a_id=378 (05.03.2010).
- [7] Делеринс, Г. Рыцари накрытого стола / Г. Делеринс // Вокруг света. – 2011. – № 7. – С. 160.
- [8] Еремина, Е. Восток – дело толстое / Е. Еремина // Огонек. – 2009. – № 20. – С. 21.
- [9] Зыков, С.П. О Франции и французах: очерки и репортажи / С.П. Зыков. – М.: Политиздат, 1978. – 231 с.
- [10] Иванова, Ю.А. Все о Франции: общие сведения. История. Наука. Культура. Образование. Спорт. Достопримечательности и др. / Ю.А. Иванова; предисл. Ю. Макарова. – Харьков: Фолио, 2007. – 543 с.
- [11] Ильин, В.В. Философия богатства: человек в мире денег / В.В. Ильин. – К.: Знання України, 2005. – 496 с.
- [12] Коротич, В.А. Жили-были-ели-пили / В.А. Коротич; худож. оформ. Б.Ф. Бублик, В.А. Мурлыкин. – Харьков: Фолио, 2005. – 317 с.
- [13] Лук'яненко, Г. Педагогічне розуміння культури харчування / Г. Лук'яненко // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2006. – № 1. – С. 46–49.
- [14] Массовое сознание и политические ориентации французов: науч.-аналит. обзор / Л.Г. Меняйленко. – М.: ИНИОН, 1990. – 38 с.
- [15] Нестеров, В. Тяга к белому порошку / В. Нестеров / URL: http://www.gazeta.ru/culture/2007/02/27/a_1419075.shtml (12.04.2011).
- [16] Олівер, Г. Матриця пива: реальність і копії в броварстві / Г. Олівер // Д. Гейлз (упоряд.). Пиво і філософія. Невичене пиво не варто пити. – К.: Темпора, 2010. – С. 47–61.
- [17] Похлебкин, В.В. Мое меню / В.В. Похлебкин. – М.: ЗАО «Центрполиграф», 2009. – 190 с.
- [18] Прозоровский, В. Ожирение – болезнь нашего времени / В. Прозоровский // Наука и жизнь. – 2003. – № 9. – С. 92–97.
- [19] Ребора, Д. Происхождение вилки. История правильной еды / Дж. Ребора; пер. с ит. А.Ивановой. – М.: КоЛибри, 2007. – 224 с. (236)
- [20] Современная французская гастрономия / URL: <http://restoranoff.ru> (12.07.2010).
- [21] Філоненко, С. «І нехай весь світ зачекає...». Егоїзм як світогляд у сучасній українській масовій літературі / С. Філоненко // Укр. літ. в загальноосвіт. шк. – 2009. – № 10. – С. 2–5.
- [22] Франция глазами французских социологов / С.Г. Айвазова, И.М. Бунин, С.И. Великовский и др. / отв. ред. В.Н. Фомина, С.А. Ефиров; АН СССР; Ин-т социологии. – М.: Наука, 1990. – 279 с.
- [23] Хольм, М. Кинокулинария: роскошные ужины и фантастические рецепты из волшебной страны кино / М. Хольм, М. Чиндблум; пер. со шв. Е. Хохловой. – М.: КоЛибри, 2010. – 136 с.
- [24] Циттлау, Й. Ешь или умри! Как индустрия питания делает из нас наркоманов / Й. Циттлау, А. Саберски. – СПб.: Питер, 2010. – 192 с.
- [25] Ъ-деготь, Е. Еда и питье в русской литературе / Е. Ъ-деготь / URL: <http://www.kommersant.ru/Doc-rss/130198> (17.09.2012).
- [26] 53% жителів України мають надмірну вагу // Країна. – 25.10.2012 (№144). – С. 34.

REFERENCES

- [1] Ageshkina, N.A. What we eat: the consumer rights / N.A. Ageshkina, B.K. Puzakova, O.V. Rozhkanova. – M.: Eksmo, 2012. – 448 p.
- [2] Aristotle. Politics / Aristotle; translation from the Greek, preface O. Kislyuk. – K.: Osnovy, 2000. – 239 p.
- [3] Arseenko, A. Globalization as it is on the threshold of XXIst century. A. Arseenko // Sociology: theory, methods, marketing. – 2010. – #4. – P. 114–137.
- [4] Burlachuk, V.F. The dinning as a subject of sociological research / V. Burlachuk // Sociology: theory, methods, marketing. – 2010. – # 4. – P. 179–186.
- [5] Byankini, A. The French gastronomic culture included in UNESCO World Heritage List / A. Byankini / URL <http://www.ambafrance-by.org/spip.php?article2223> (12.07.2010).
- [6] Davydova, E. The gastronomical degradation / E. Davydova / URL: http://politikhall.Com/index.php?page=filing&a_id=378 (05.03.2010).
- [7] Delerins, G. The Knights of the laid table / G. Delerins // Vokrug sveta. – 2011. – # 7. – P. 160.
- [8] Eremina, E. East – is a thick matter / E. Eremina // Ogonek. – 2009. – # 20. – P. 21.
- [9] Zikov, S.P. About France and the French: Essays and reports / S.P. Zikov. – M.: Politizdat, 1978. – 231 p.
- [10] Ivanova, Yu.A. Everything about France: an overview. Story. Science. Culture. Education. Sports. Landmarks, etc. / Yu.A. Ivanova; foreword Yu. Makarov. – Harkov: Folio, 2007. – 543 p.
- [11] Ilyin, V.V. The philosophy of wealth: people in the world of money / V.V. Ilyin. – K.: Knowledge of Ukraine, 2005. – 496 p.
- [12] Korotich, V.A. Once-upon-a-time-eating-drinking / V.A. Korotich; art designed by B.F. Bublik, V.A. Murlyikin. – Harkov: Folio, 2005. – 317 p.
- [13] Luk'yanenko, G. The pedagogical understanding of food culture / G. Luk'yanenko // Career training in educational institutions. – 2006. – # 1. – P. 46–49.
- [14] Mass consciousness and political orientation of the French: scientific and analytical review / L.G. Menyaylenko. – M.: INION, 1990. – 38 p.
- [15] Nesterov, V. Craving to white powder / V. Nesterov / URL: http://www.gazeta.ru/culture/2007/02/27/a_1419075.shtml (12.04.2011).
- [16] Oliver, G. The Beer Matrix: Reality vs Facsimile in Brewing / Garrett Oliver // Steven D. Hales (ed). Beer and Philosophy: The Unexamined Beer Isn't Worth Drinking. – K.: Tempora, 2010. – P. 47–61.
- [17] Pokhlebkina, V.V. My Menu / V.V. Pokhlebkina. – M.: CJSC «Tsentrpoligraf», 2009. – 190 p.
- [18] Prozorovskiy, V. Obesity – a disease of our time / V. Prozorovskiy // Science and Life. – 2003. – # 9. – P. 92–97.
- [19] Rebor, G. The origin of the fork. History of proper food / G. Rebor; translaty from Italian by A. Ivanova. – M.: KoLibri, 2007. – 224 p. (236)
- [20] Modern French gastronomy / URL: <http://restoranoff.ru> (12.07.2010).

- [21] Filonenko, S. "And let the whole world wait ...". Selfishness as a worldview in modern Ukrainian popular literature / S. Filonenko // *Ukrainian literature at Secondary School*. – 2009. – # 10. – P. 2–5.
- [22] France through the eyes of the French sociologist / S.G. Ayvazova, I.M. Bunin, S.I. Velikovskiy i dr. / Ed. V.N. Fomina, S.A. Efirov; USSR Academy of Sciences; Institute of Sociology. – M.: Science, 1990. – 279 p.
- [23] Holm, M. Film cookbook: luxurious dining and fantastic recipes from fairyland of movie / M. Holm, M. Kindblom; Translated from by Swedish E. Khokhlova. – M.: KoLibri, 2010. – 136 p.
- [24] Cittlau, J. Eat or die! As food industry makes us addicts / J. Cittlau, A. Saberski. – SPb.: Piter, 2010. – 192 p.
- [25] Ё-дегот', E. Eating and drinking in Russian literature / E. Ё-дегот' / URL: <http://www.kommersant.ru/Doc-rss/130198> (17.09.2012).
- [26] 53% of residents of Ukraine are overweight // *Country*. – 25.10.2012 (#144). – P. 34.

Gastronomy as part of the preservation of cultural heritage and improving the quality of life of modern society

V.V. Nikolenko

Abstract. The article explores the relationship between, on the one hand, some aspects of food culture, food practices, and on the other – issues of quality of life, in particular the spread of global society "extra kilos", the loss of the familiar taste (gastronomy) preferences. On the example of French gastronomy emphasizes the importance of careful attention to the nutritional practices of their social connotations and, above all, the development of a gastronomic education / culture as an important factor of influence on the growth / decline curve of the quality of life of society.

Keywords: *dietary practices, food culture, gastronomy socialization, overweight, family relationships, quality of life*

Медиаповедение как социальный феномен и социологическое понятие

А.Б. Зинчина

Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А. Н. Бекетова, Украина

Paper received 06.10.15; Revised 18.10.15; Accepted for publication 27.10.15.

Аннотация. В статье исследуется феномен медиаповедения, его трактовки в научном дискурсе. Анализу подвергается понятие «медиа» и «новые медиа». Рассматривается структура медиаповедения, в которую включены медиопотребление, медиавосприятие, медиапроизводство и их симбиоз – медиапросьюмеризм. Предлагается собственное социологическое определение понятия «медиаповедение» как разновидности социального поведения.

Ключевые слова: медиа, масс-медиа, социальное поведение, медиаповедение, медиопотребление, медиaprостранство

Введение. Внедрение новых коммуникационных и информационных технологий влияет на общество, меняет социальные практики, формирует новые способы коммуникативного взаимодействия, влияет на социальные группы и на индивидов. Человек начала XXI века практически постоянно находится в масс-медийном поле и черпает из медиа большую часть информации, смыслов, образов, составляющих ткань его повседневности.

В современном научном социогуманитарном дискурсе сложилась ситуация, когда определённое явление широко распространено в обществе, однако его научное определение оказывается затруднительным. Это может быть объяснено как особенностями переходного периода, в частности трансформацией индустриального общества в общество знания, что вызывает к жизни множество новых феноменов, так и тем, что наука не успевает своевременно реагировать на изменения. Сегодня такая тенденция наблюдается и в сфере анализа коммуникаций, особенно в области, связанной с понятием «медиа».

Несмотря на достаточно давнюю традицию теоретического осмысления и разнообразные эмпирические исследования мира массовых коммуникаций, можно констатировать, что вытеснение понятия «средства массовой коммуникации» понятием «масс-медиа» (или просто медиа) привело к необходимости выработки нового языка соответствующего раздела науки и, как следствие, новых исследовательских проектов.

Краткий обзор публикаций по теме. Среди множества слов со смысловой частью «медиа» наше внимание привлекло понятие «медиаповедение», одно из первых определений которого встречается в работах российского исследователя И.В. Жилавской [1]: «Медиаповедение – это опосредованная система психических, физических и социальных действий индивида или сообщества, сложившаяся в результате их взаимодействия с медиасредой, направленная на самореализацию личности и удовлетворение её информационных и коммуникативных потребностей», ... «медиаповедение – это все то, что человек делает или не делает по отношению к медиа» [1]. В ряде своих последующих работ И.В. Жилавская предлагает классификацию медиаповедения. Автор выделяет два его типа: формализованное («поведение, которое проявляется с высокой степенью стандартизации, при сформированных условиях и с предсказуемым результатом» и регулируется официальными структурами) и информальное («появляется вследствие личной мотивации человека к восприятию мира, это его нацеленность и способность к самоорганизации и самоопределению. Индивид как

медиа субъект выступает источником информации и потребителем ее») [2]. В структуре формализованного медиаповедения И.В. Жилавская выделяет активное (характеризуется самостоятельностью в принятии решения по поводу получаемой информации, субъективным выбором, выраженной жизненной позицией), реактивное (реагирование на сообщение) и индифферентное медиаповедение (не подразумевает ответа на поступающую информацию, вплоть до нулевого уровня активности и полной бездеятельности). Кроме того, И.В. Жилавская различает медиаповедение субъектов СМИ (журналистов, публичных людей) и медиаповедение объекта воздействия (аудитории) [3].

Исследованию медиаповедения посвящены работы многих учёных, среди которых И.М. Дзялошинский, М.В. Жижина, И.В. Задорин, В.П. Коломиец, Т.С. Крайникова, В.П. Коломиец, Г.Н. Малюченко, И.А. Полуэтова и др.

Так, М. В. Жижина понимает под медиаповедением «форму социального поведения личности в различных медиаконтекстах – медиавосприятие, медиопотребление, медиапроизводство» и выделяет активные (обращение к медиа с конкретной целью) и пассивные (обращение к медиа по привычке, инерции) мотивы обращения индивида к медиа. При этом активность субъектов может быть социально ориентированной (коммуникативная, мотивация сотрудничества, взаимодействия) и личностно ориентированной (направлена на решение собственных задач: развлекательная, познавательная, самопрезентационная и т. п.) [4; 5].

Цель. Анализ соответствующих работ показал, что концепция медиаповедения выстраивается преимущественно теоретиками журналистики, социальной психологии. Социологические интерпретации представлены, на наш взгляд, недостаточно развёрнуто, поэтому цель данной работы – обозначить контуры социологической концептуализации такого феномена, как медиаповедение.

Материалы и методы. Реализуя эту цель, подчеркнём, что понятие «поведение» пришло в социологию из психологии. В социологии понятие «поведение» появилось в 1920-х гг. в рамках концепций бихевиоризма, который объяснял поведение в рамках системы «стимул – реакция». В дальнейшем этот подход был признан ограниченным, но отвергнут не был. Понятие развивалось, уточнялось, обогащалось, особенно в отношении концепций операционализма, на который опирались необихевиористы (они придавали значение мотивационным и познавательным компонентам как базе поведения).

В теории социального обмена (Дж. Хоманс) был преодолен бихевиористский отрыв сознания от поведения, введено понятие «элементарное социальное поведение». Оно стало трактоваться как уравнивание вознаграждений и затрат. Символический интеракционизм трактовал поведение как непрерывный диалог, когда люди «смотрят друг на друга как в зеркало» и, ориентируясь на такие отражения, строят свои поступки и действия.

П.А. Сорокин трактовал социологию как «науку, изучающую поведение людей, живущих в среде себе подобных». В этой связи он уделял большое внимание структуре взаимных ожиданий.

В рамках прагматизма и ряда позитивистских концепций поведение трактуется как детализация и социологическая интерпретация деятельности.

Смысл термина «поведение» иной, отличающийся от смысла таких традиционно социологических понятий, как действие и деятельность. Если под действием понимается рационально обоснованный поступок, имеющий ясную цель, стратегию, выполняющийся с привлечением конкретных осознанных методов и средств, то поведение – это всего лишь реакция живого существа на внешние и внутренние изменения. Такая реакция может быть и осознанной, и неосознанной.

Однако нельзя сводить смысл поведения лишь к его бихевиористской трактовке как реакции на внешний стимул, ведь в социологической науке социальное и массовое поведение прочно обосновалось в качестве составляющей её предмета (вспомним фрагмент знаменитого определения социологии, данного В.А. Ядовым: «социология – это... наука о закономерностях социальных действий и массового поведения» [6, с. 36]).

Социальное поведение рассматривают как форму и способ проявления социальными акторами своих преимуществ и установок, возможностей и способностей к социальному действию или взаимодействию. Поэтому социальное поведение можно рассматривать как качественную характеристику социального действия и взаимодействия. Субъектом социального поведения может быть индивид или группа.

Сегодня чаще всего поведение трактуют как последовательность привычных действий, которые сменяют друг друга и реализуются в повседневной и общественной жизни. Оно включает в себя три уровня: поведенческие акты – актуальная реакция на окружающую среду, особенно если это касается нестандартных ситуаций; привычные действия – поступки как реакция на стандартные ситуации; совокупность поступков – последовательность действий, направленных на реализацию жизненных целей. В самом общем виде поведение понимается как поступки и действия человека (социальных групп), которые выражаются во внешних актах активности, в то время как деятельность рассматривается как органическое единство объективных условий и субъективных факторов.

Итак, говоря о поведении, социологи подразумевают акты, поступки и действия человека по поддержанию своего существования. Поведение нацелено на реализацию той или иной функции. Таким образом, поведение – это внешне выраженное взаимодействие с окружающей средой, которое конкретизируется как в субъект-субъектных, так и субъект-объектных отношениях.

В социологии поведение прежде всего трактуется как социальный акт, т. е. речь идёт о социальном поведении. Социология исследует и интерпретирует социальное поведение в терминах деятельности, общения, вознаграждения, ценности и потребностей. Среди множества имеющих место определений социального поведения мы используем следующее: «Социальное поведение – осознанное мотивированное действие индивидов или социальных групп, возникающее для удовлетворения определённых потребностей и достижения поставленной цели» [7, с. 23]).

Таким образом, обращаясь к феномену медиаповедения, мы рассматриваем его как разновидность социального поведения.

В соответствии с логикой нашего анализа объектом, на который направлено медиаповедение, являются медиа во всём их многообразии. Что же обычно понимают под этим ёмким термином?

Медиа включает в себя всю совокупность технологических средств и приёмов, служащих для передачи конкретному потребителю информационного сообщения в том или ином виде. Обычно термин медиа не употребляется самостоятельно, а служит частью сложнообразованных слов (медиамаркетинг, медиареклама, масс-медиа, медиаобразование, медиакультура). В том контексте подчеркнём, что слово «медиум» означает определённый инструмент преобразования опыта в знание, а его форма множественного числа («медиа») обозначает знаки, которые придают смысл событиям повседневной жизни, причем подразумевается существование многочисленных знаковых систем. Значение слова «медиа» (точный перевод с английского) – средство, способ, посредник, промежуточная ступень. Термин «медиум» является достаточно обобщённым, это любой инструмент коммуникации, который передаёт, или «медирует» значение [8].

Медиа условно делят на пять типов: ранние медиа – письменность; печатные медиа – печать, литография, фотография; электрические медиа – телеграф, телефон, звукозапись; масс-медиа – кинематограф, телевидение; цифровые директ-медиа – коммуникационные системы медиа – компьютер, Интернет [там же].

По другой классификации медиа включают в себя: масс-медиа – средства массовой информации (телевидение, периодическая пресса, радио, кабельные телевизионные сети); средства передачи информации (Интернет, телефон, почта); медиа-носители – сами по себе отдельные носители информации (письма, записи на аудио- и видеоносителях, видео-, аудио- мультимедиа-презентации); социальные медиа – средства коммуникации групп сообществ между собой (социальные сети, блоги, персональные сайты, самиздатовская периодическая пресса) [9].

В постсоветской научной литературе термины медиа, масс-медиа и СМК чаще всего употребляются как синонимы, а выбор варианта может зависеть как от контекста, так и от личных предпочтений автора.

Терминологическое различие между «масс-медиа» и «массовыми коммуникациями» состоит в том, что в первом случае акцент делается на знаковую природу системы передачи информации, а во втором – на её социальную значимость как интегрирующего фактора современного социума.

Соответственно остаётся открытым вопрос, какие именно медиа мы имеем в виду, говоря о медиаповедении. С одной стороны, очевидно, что обычно в контексте подобного рода дискурса под медиа мы понимаем именно масс-медиа – прессу, радио, телевидение и, конечно же, Интернет. С другой стороны, современная технологическая среда демонстрирует нам ситуацию, когда эти ранее автономные средства объединяются благодаря мультифункциональным устройствам, поэтому мы можем потреблять телевизионный или радиоконтент через телефон или стационарный компьютер, читать газетный материал в Интернете, а книгу в телефоне и т. д. В связи с этим классификации медиа, представленные выше, утрачивают актуальность.

Отдельно стоит обратить внимание на такое активно используемое понятие, как новые медиа. «Безусловно, сама идея новизны здесь уже совсем стара – новые медиа не являются новыми, это часть нашей повседневности, и мы не представляем себе медиа в другой форме», – отмечает Е. Лапина-Красатюк [10]. В этой же работе она определяет новые медиа через три основные категории: цифровой код, интерактивность и интеграцию. Причем цифровой код здесь является ключевой категорией, поскольку именно он обеспечивает последующие две. «То есть в ситуации новых медиа мы не различаем отдельные медиа: телевидение, радио, интернет, газеты – все это на самом деле фактически разные стороны одного и того же феномена, и каждая из традиционных медиа начинают обладать чертами всех других на базе цифрового контента» [там же].

Апологетом новых медиа, новой коммуникативной среды считают американского исследователя российского происхождения Льва Мановича. В основе определения Мановичем новых медиа лежит представление о том, что особое значение в ситуации новых медиа имеет компьютерная культура, логика компьютерной программы. И именно логика компьютерной программы, которую пользователи не замечают, оказывает принципиально иное воздействие на содержание новых медиа [11].

Сегодня всё чаще говорят о тотальной включенности современного человека в мир медиа, которые являются активным субъектом формирования социального пространства. Они служат не только средством передачи информации, но и механизмом формирования особой реальности, которая формирует картину мира за пределами чувственного опыта индивида. Этот феномен, который возникает в результате взаимодействия СМК и аудитории, определяют как «медиапространство» (а также медиасреда). Медиапространство представляется как особая реальность, которая, являясь частью социального пространства, организует социальные практики и представления агентов, включённых в систему производства и потребления массовой информации [12].

Медиапространство как открытая система отношений производителей и потребителей массовой информации всегда принимает форму тех социальных и политических структур, в рамках которых функционирует. Поскольку медиапространство является социальной системой, то все его структурные элементы взаимосвязаны и подчиняются общим закономерностям развития целого.

Медиапространство обладает способностью проектировать социальные конструкции с опорой на специфические, присущие только ему средства (печатные и электронные СМИ) [13].

Подобного рода теоретические исследования медиапространства и его составляющих – телевизионного пространства, Интернет-пространства – чрезвычайно популярны сегодня, что свидетельствует об актуальности медиаисследований.

Очень важно понимать логику поведения отдельной личности, группы людей и всего общества в условиях информационного взрыва, медиатизации социальных отношений, ведь значительную часть свободного (да и рабочего) времени человека сегодня тратится на взаимодействие с различными видами медиа, которые позволяют решать множество задач: устанавливать связи с миром, организовывать внешнюю и внутреннюю коммуникации, самовыражаться, заявлять о себе, управлять собственными ресурсами и самоорганизовываться.

Таким образом, мы можем говорить о том, что медиаповедение – это поведение индивида/группы в медиапространстве. Остались позади дискуссии о наличии или отсутствии в масс-медиа элементов подлинной коммуникации, ибо современное медиапространство позволяет его субъекту совмещать в себе роли автора-творца и потребителя сообщений, что получило название медиапросьюмеризма [14], то есть сама природы медиапространства порождает соединение в медиаповедении медиапотребления, медиавосприятия, медиапроизводства.

Понятия «медиаповедение» и «медиапотребление» часто сопоставляют между собой. Анализ медиапотребления актуализируется в контексте теорий общества потребления и информационного общества. Что же понимают под медиапотреблением? Для поиска ответа воспользуемся проведённым украинской исследовательницей Т. Крайниковой анализом рецепций этого явления. «Согласно с распространёнными толкованиями, медиапотребление – это потребление медиа / медиапродукции (Й. Блумтритт, С. Дэвид, Е. Лапшина, Б. Келер), медиаменю, медиадиа (В. Зойферт, В. Ризун, К. Вильгельм), медиарепертуар (Х. Тэнейджа, Дж.Г. Вебстер, Э.К. Мальтхауз, Т. Ксяжек), социальная практика (В. Коломиец), составляющая стиля жизни (Х. Людтке, В. Наумов)» [15, с. 169].

В заключение обзора Т. Крайникова предлагает своё определение: «медиапотребление – 1) деятельность, связанная с приобретением, использованием, обменом, хранением медиапродукции, в ходе которой потребитель удовлетворяет свои информационные, коммуникационные, экономические и другие потребности и интересы (чтение выпусков печатных газет, ознакомление с веб-страницами, прослушивание радиопередач, просмотр телепередач, приобретение и хранение антикварных книг, времяпровождение в онлайн-играх и др.); 2) социально-коммуникационное явление, которое проявляется в различных интеракциях индивидов и социальных групп с медиа и является неотъемлемым фактором современной медиакультуры [там же].

Очевидно, что медиапотребление – важнейшая часть, компонент медиаповедения, наряду с медиапроизводством и медиавосприятием.

Под медиавосприятием понимают восприятие «медиа-реальности», чувств и мыслей авторов медиатекстов, выраженных в аудиовизуальном, пространственно-временном образе.

В свою очередь под медиапроизводством мы понимаем производство текстовой, аудио, аудиовизуальной продукции для дальнейшего её распространения каналами масс-медиа. Наиболее полно возможности медиапроизводства реализованы в сети Интернет.

Развитие Интернет-технологий и создание на этой базе информационно-коммуникационных проектов привело к тому, что изменилось само понятие производства и распространения информации. В настоящее время активное развитие социальных сетей сделало явью когда-то призрачную идею о том, что «сеть из создателей и участников, большинство из которых любители, используя самые простые инструменты для производства информации, смогут создать информационный продукт» [16, p. 5].

Результаты и их обсуждение. Исходя из вышеизложенного, предлагаем собственное определение медиаведения, которое определяется нами как вид социального поведения, то есть как система действий личности (или общности) в медиaprостранстве, включающие в себя разнообразные формы медиапотребления и медиапроизводства, обусловленные её медиа-преференциями и направленные на удовлетворение коммуникативных, информационных, когнитивных, культурных, рекреационных и других потребностей.

Выводы. В современных условиях масс-медиа становятся важнейшим институтом, который, с одной стороны, привлекает к пространству своего существования практически все общество (в качестве производителей и в качестве потребителей медиапродукции), а с другой, благодаря своему коммуникативно-информационному контенту обуславливает отношение личности к социальной реальности, что делает социологические исследования медиаведения интересными и значимыми.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Жилавская И.В. Медиаведение личности. Обретение смысла / И.В. Жилавская // Медиаскоп: Электронный научный журнал факультета журналистики МГУ им. Ломоносова. 2011. Вып. 2. / URL: <http://www.mediascope.ru/node/786>.
- [2] Жилавская И.В. Информальные медиа / И.В. Жилавская // «Медиаобразование: от теории – к практике», сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции «Медиаобразование в развитии науки, культуры, образования и средств массовой информации», Томск, 20-21 ноября 2007/составитель И.В. Жилавская, НОУ ВПО ТИИТ, 2007, 322 с. / серия «Библиотека САМО» / URL: zhilavskaya.ru.mediateka/Zhilavsk_informal.doc
- [3] Жилавская И.В. Медиаведение личности. Материалы к курсу. Учебное пособие / И.В. Жилавская. – М. : РИЦ МГГУ им. М. С. Шолохова. – 2012. – 91 с.
- [4] Жижина М.В. Медиаведение в объективе социальных наук / М.В. Жижина / URL : http://www.rusnauka.com/17_AVS_N_2012/Psihologia/12_112318.doc.htm
- [5] Жижина М.В. Медиаведение личности как объект междисциплинарных исследований / М.В. Жижина. – Мат. IV ВСК. – М., РОС, 2012 / URL: <http://www.read.in.ua/book250069/>
- [6] Ядов В.А. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности / В.А. Ядов. – М. : Добросвет, 1999. – 596 с.
- [7] Митрюшин С.А. Понятие «социальное поведение» в социологической науке / С.А. Митрюшин // Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова. Серия: Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика. – 2008. Т. 14. №1. – С.21-24/
- [8] Медиа: история экспансии. Курс лекций / URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/3169/3170>
- [9] Записки маркетолога / URL: http://www.marketch.ru/marketing_dictionary/marketing_terms_m/media/index.php?sphrase_id=54323
- [10] Лапина-Кратасюк Е. Особенности новых медиа / Е. Лапина-Кратасюк / URL: <http://postnauka.ru/video/38005>
- [11] Manovich L. The Language of New Media / L. Manovich. – The MIT Press, 2002.
- [12] Юдина Е.Н. Развитие медиaprостранства современной России (на примере телевидения). Автореферат на соискание ученой степени доктора социологических наук / Е.Н. Юдина. – М., 2008. – 50 с.
- [13] Шелонаев С.И. Медиaprостранство – теоретический аспект. Первая Всероссийская научно-практическая конференция «Медиaprостранство России: общество, политика, бизнес». 23 ноября 2012. / С.И. Шелонаев / URL: http://engec.ru/media_konf2012/ShelonaevSI
- [14] Крайникова Т.С. Медиапросьюмеризм: загальна характеристика вища / Т.С. Крайникова // Вісник ХДАК. Випуск 44.2014 / URL: <http://uk.lib-ebook.com/41istoriya/1702729-1-226-visnik-hdak-vipusk-2014-udk-3305672-4-004-kraynikova-mediaprosyumerizm-zagalna-harakteristika-yavischazagalno.php>
- [15] Крайникова Т.С. Медиапотребление: обзор рецепций явления / Т.С. Крайникова // Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика. – 2013, №2. – С. 167-170.
- [16] Chadwick, A., Howard, Ph. Introduction: new directions in internet politics research / A. Chadwick, Ph. Howard / Routledge handbook of Internet politics / Ed. by A. Chadwick and Ph. N. Howard. London, 2009.

REFERENCES

- [1] Zhilavskaya, I.V. Media behavior of the person. Finding the meaning of / I.V. Zhilavskaya // Mediaskop: Electronic Journal of the Faculty of Journalism of Lomonosov Moscow State University. 2011. Vol. 2. / URL: <http://www.mediascope.ru/node/786>
- [2] Zhilavskaya, I.V. Informal media / I.V. Zhilavskaya // «Media Education: from theory – to practice», a collection of materials of All-Russian scientific-practical conference «Media Education in the development of science, culture, education and the media», Tomsk, 20 November 21, 2007 / compiled by I.V. Zhilavskaya, NOU VPO TIIT, 2007, 322 p. / Series of «Library SAMO» / URL: zhilavskaya.ru.mediateka/Zhilavsk_informal.doc
- [3] Zhilavskaya, I.V. Media behavior of the person. Materials for the course. Textbook / I.V. Zhilavskaya. – M. : RIC Sholokhov MSUH. – 2012. – 91 p.
- [4] Zhizhina, M.V. Media behavior through the lens of social sciences // M.V. Zhizhina / URL: http://www.rusnauka.com/17_AVS_N_2012/Psihologia/12_112318.doc.htm
- [5] Zhizhina, M.V. Media behavior of the person as an object of interdisciplinary studies / M.V. Zhizhina / URL : <http://www.read.in.ua/book250069/>

- [6] Yadov, V.A. Strategy case study. Description, explanation, understanding social reality / V.A. Yadov. – M. : Dobrosvet, 1999. – 596 p.
- [7] Mitryushin, S.A. The concept of «social behavior» in social science / S.A. Mitryushin // Herald of the Nekrasov KSU. Series: Pedagogy. Psychology. Social work. Juvenology. Sotsiokinetika. – 2008. Vol. 14. №1. – P. 21-24.
- [8] Media: history expansion. Lecture course / URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/expertize/3169/3170>.
- [9] Notes marketer [E-source] – Available at : http://www.market.ch.ru/marketing_dictionary/marketing_terms_m/media/index.php?sphrase_id=54323
- [10] Lapina-Kratasyuk, E. Features of the new media / E. Lapina-Kratasyuk / URL: <http://postnauka.ru/video/38005>
- [11] Manovich, L. The Language of New Media / L. Manovich . – The MIT Press, 2002.
- [12] Yudina, E.N. Development of modern Russian media space (for example, TV). Abstract for the degree of Doctor of Social Sciences / E.N. Yudina. – M., 2008. – 50 p.
- [13] Shelonaev, S.I. Media space – theoretical aspect. First All-Russian scientific-practical conference «Russian media space: society, politics, business». November 23, 2012. / S.I. Shelonaev / URL: http://engec.ru/media_konf2012/ShelonaevSI
- [14] Kraynikova, T.S. Media Prosyumeryzm: general description of the phenomenon / T.S. Kraynikova // Herald of the KhSKA. Issue 44.2014. / URL: <http://uk.lib-ebook.com/41istoriya/1702729-1-226-visnik-hdak-vipusk-2014-udk-3305672-4-004-kraynikova-mediaprosyumerizm-zagalna-harakteristika-yavischa-uzagalneno.php>
- [15] Kraynikova, T.S. Media consumption: a review of the phenomenon of receptions / T. S. Kraynikova // Herald of the Voronezh State University. Series: Philology. Journalism. – 2013, №2. – S. 167-170.
- [16] Chadwick, A., Howard, Ph. Introduction: new directions in internet politics research / A. Chadwick, Ph. Howard / Routledge handbook of Internet politics / Ed. by A. Chadwick and Ph. N. Howard. London, 2009.

Media behavior as a social phenomenon and a sociological concept

O. B. Zinchina

Abstract. The article deals with the phenomenon of media-behavior, his interpretation of the scientific discourse. Analyzed the concept of «media» and «new media». Considering the structure mediapovedeniya, which includes media-consumption, media insight, media production, and their symbiosis – media prosumerism. The author propose her own sociological definition of media-behavior as a kind of social behavior.

Keywords: *media, mass-media, social behavior, media-behavior, media-consumption, media-space*

«Усні книги» в процесах суспільних трансформацій Стародавнього світу

Ю.В. Бондар*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

*Corresponding author. E-mail: bondar1960@gmail.com

Paper received 21.10.15; Revised 26.10.15; Accepted for publication 30.10.15.

Анотація. У статті простежується генезис та використання так званих усних книг у процесах суспільно-політичних трансформацій Стародавнього світу а також пізніших часів.

Ключові слова: усні книги, мовлення, соціальні комунікації, риторика

Усна творчість (усна мовна діяльність) належить до своєрідних артефактів комунікації. Найчастіше вона відома по фольклору – насамперед літературним творам, створеним народом. В них – пам'ять про минулі події та уявлення, заковані часто в алегорично-фантастичних образах, які є безцінним джерелом досвіду та знань, накопичених людиною впродовж століть. Усні дописемні твори характерні для всіх народів і є складником процесу розвитку комунікації як такої.

Мовлення первісно було і залишається джерелом інформації, що постає у формах міжособистісного та масового спілкування, усного інформування, вербальної публіцистичної діяльності та ін. Такі інформаційні дії на давніх етапах цивілізаційного розвитку дослідники масової комунікації пропонують розглядати також і як явища так званої усної пражурналістики. Зараховують до них і *ораторство*, що набуло довершеності у Давніх Греції та Римі, коли виникає, за визначенням українського дослідника Володимира Різуна, «свідоме авторство» та формується елітарний прошарок професійних мовців [6, с. 17].

Усне спілкування належить до сфери понять, присутніх у науковому обігу і серед яких наразі «вербальна комунікація», «мовленнєве спілкування», «вербальне спілкування», «мовна комунікація» тощо. Поміж тлумачень таких означень – «процес спілкування шляхом мови, який має свої внутрішні закони і базується на певній системі ustalених культурних понять»; «цілеспрямована лінгвопсихоментальна діяльність адресанта й адресата у процесі інформаційного обміну та впливу на співрозмовника за допомогою знаків природної мови»; «обмін усними висловлюваннями з метою порозуміння та можливої взаємодії» та інші, що в тій чи іншій мірі відображають зміст пропонованих понять.

Аналізуючи усну комунікацію, потрібно звернути увагу також і на невербальні, так звані паралінгвістичні та екстралінгвістичні, засоби спілкування, що також задіяні у процесі мовної комунікації і які часто залишаються поза увагою дослідників та під час власне публікаторства [1]. До таких можна віднести жести, міміку, пози, загальний «візерунок» промовця, контекстуальні умови, в яких відбувається спілкування, навіть такий компонент процесу спілкування як мовчання (Н. Шумарова) та інше, що може або увиразнити, або навпаки – притлумити, усну публікацію.

Говорячи про міжособистісну та іншу інформаційну взаємодію, цільовий інформаційний вплив, варто принагідно зауважити однаковість «комунікаційної» при-

роди вербальних та текстових одиниць, які діють за фактично тотожною моделлю, що наразі передбачає документаційний (назвемо його спонукально-підготовчий), комунікаційний (оприлюднювальний або ж публікаційний) та післякомунікаційний (підсумковий або ж результативний) етапи.

Теоретичному осмисленню функціонування «усних публікацій» присвятили праці чи торкаються їх у різних аспектах досліджень Сергій Аверинцев, Кеннет Берк, Юрген Габерманс, Генрі Джонстоун, Валерій Дем'янов, Жак Дюбуа, Генріх Лаусберг, Маршалл Маклюен, Джон Ленгшо Остін, Павло Паршин, Хаїм Перельман, Георгій Почепцов, Хосе Луїс Рамірес, Володимир Різун, Галина Сагач, Євген Тарасов, Стівен Тулмін та інші науковці, які розглядають спілкування як в тім числі основу громадянського суспільства, побудованого на комунікаційних принципах, механізм суспільного діалогу та вироблення ціннісних орієнтирів, а також і ефективний інструмент когнітивного впливу та, відповідно, контролю й управління соціальними групами у процесі суспільно-політичної практики.

Аналіз природи та змісту усного спілкування та красномовства дає нам підстави говорити також і про видавничий аспект ораторського мистецтва, де виступи промовців є фактично «усними книгами» («усними публікаціями»), що відрізняються від рукописних чи друкованих «колег» лише способом, наразі – вербальним, оприлюднення твору.

Існуюча термінологія, на наш погляд, не віддзеркалює належним чином явища «усної книги» («усної публікації») як засобу комунікації та, важливо, соціалізації. Наразі пропонуємо дефініцію, котрою послуговуватимемося:

«Усна книга (публікація) – це переважно текстовий твір (в тім числі промова), створений і зафіксований на певному носіїві і озвучений (опублікований) в усній формі з можливо одночасним використанням технічних засобів та поширенням іншої (зображувальної, звукової тощо) інформації з метою комунікації та інформаційного впливу.

Завдання нашої публікації – простежити становлення та практику використання «усних книг» у процесі суспільно-політичних трансформацій Стародавнього світу, насамперед античних Греції та Риму.

Основна частина. Для первісних суспільств, а частково і перших держав, вербальна комунікація була не лише природною, а й не менш значимою за пізніше письмо. Усно виголошували закони, укладали догово-

ри та брали зобов'язання, які були обов'язковими до виконання і рівносильні писаним.

«Щоб оцінити виняткове значення ораторського слова в давнину, потрібно передусім пам'ятати, що вся культура Греції та Риму – надто ж у порівнянні з нашою – більше була культурою усного, а не письмового слова, – стверджує відомий дослідник античності Михайло Гаспаров. – Книги були рукописні, книг було мало, багато чого доводилося завчати напам'ять, і люди зберігали улюблені твори поетів та прозаїків не на полицях, а в пам'яті. Вірші Вергілія і періоди Цицерона однаково розраховані не на читання очима, а на виголошення. Навіть історичні твори, навіть філософські трактати, навіть наукові праці писали насамперед для голосного читання. Висловлювалася думка, що античність зовсім не знала читання «про себе»...» [2, с. 7].

Усні книги не просто доносили інформацію, а й були розраховані на збудження певної реакції слухачів, наголошує дослідниця Ірина Свенцицька. Спільне прослуховування згуртовувало людей, створювало відчуття їх належності до «спільної справи». Лукіан передає легенду про те, як «батько історії» Геродот приїхав на Олімпійські ігри і там читав свою історію. Сам Лукіан також відправився у Македонію, щоб розказати про свої твори. У містах були свої улюблені оратори і філософи, свої «златоусті», хоча часто їх виступи зводилися лише до вихваляння імператорів [8, с. 195].

Усне слово було не лише основним носієм інформації, а й інструментом політичного впливу. «Успіх у політиці напряму залежав від уміння красиво та переконливо говорити... В народних зборах Давньої Греції, як правило, голосували за пропозицію найкращого оратора», – пише дослідник Валерій Триков [10]. Не менш шанобливо ставилися до слова і в Стародавньому Римі, вбачаючи в ньому силу, здатну визначати долю, яку, за легендою, богині Нона, Децима та Парка і виголошували словесно при народженні дитини.

...Першими вчитися комунікувати і використовувати усне слово фахово почали греки, які у V столітті до н. е. заклали наукові основи узагальнення прийомів, методів та практичних умінь застосування красномовства для впливу на аудиторію, виплекавши науку *риторику* – галузь знань, що вивчає, зокрема, форми і методи мовної дії на слухачів в процесі спілкування, і яку часто називають переконувальною комунікацією [7, с. 13].

Серед тих, хто стояв біля витоків риторики, як науки та мистецтва впливу з допомогою мовлення, називають Емпедокла, Коракса, Тисія, Кратила, Горгія, Протагора, Лісія, Ісократ, Есхіла та інших. Кожен із них привносив щось своє у риторичне уміння. Так, Протагор одним з перших почав застосовувати діалогічну форму переконувальності, Лісій став фундатором жанру судових риторських промов, Ісократ вважають засновником «літературного» красномовства. Свій підхід до риторики запропонував Горгій, який найперше своє завдання бачив у тому, щоб підготувати громадян полісу до участі у політичному житті. «Слово – величний владика: на вид мале і непомітне, а творить чудесні справи, – підкреслює Горгій силу слова у політичній промові «Похвала Олені». – Адже воно може і страху нагнати, і печаль знищити, і радість вселити, і співчуття пробудити».

Насамперед політиком був і видатний публікатор класичної доби Давньої Греції Демосфен, який у промовах гостро викривав бездіяльну й корумповану владу та закликав до об'єднання задля боротьби з ворогами Греції. Демосфен надзвичайно ретельно ставився до підготовки усних виступів. Жодна з таких публікацій, стверджує дослідниця Галина Сагач, не є плодом імпровізації, а є результатом тривалої, виснажливої праці, покладеної на пошук теми, її розвиток, схематизацію плану, на відпрацювання стилю та шліфування виразів. Недруги кепкували, що промови Демосфена тхнуть лампадним маслом, яке він спалював у величезній кількості, працюючи над виступами. Робота була варта того, щоб потім промови виглядали «свіжими й чарівними, наче щойно вилились із грудей» [7, с. 29].

Беззаперечний внесок у становлення ораторського мистецтва *Сократа*, творчий спадок якого дійшов до нових часів у викладі його учня Платона. Оцінюючи запропонований Сократом метод запитань-відповідей, як технологію переконання співрозмовника, грецький дослідник Фотарій Бесіді пише: «Мистецтво задавати запитання Сократ розглядав як засіб, з допомогою якого можна сприяти «народженню» істини в голові у співрозмовника, допомогти йому «розродитися» від тягаря думок, розкриваючи його творчі здібності. Це запитально-відповідне (діалектичне) мистецтво він... називав «майєвтикою» (грец. *maieutike*) – «повивальне мистецтво»...» [5, с. 62].

Як «мистецтво управляти умами» розглядав красномовство і Платон. Свої міркування щодо «усних публікацій» він виклав у відомих діалогах «Федр» та «Горгій», де наголосив на необхідності «щирих доводів» у промовах та безумовного знання предмета обговорення. Філософ сформулював також вимоги до побудови промови, яка має складатися, за Платоном, зі вступу, викладу теми, аргументації й висновків, що є характерним також і для письмових наукових праць. Платон – власне зачинатель діалогічної («комунікаційної») форми публічного спілкування: майже усі його твори написані саме у формі діалогів. Діалогічна форма аргументації стала однією з продуктивних і у письмових творах (в тім числі художніх) інших давньогрецьких, а згодом і давньоримських, авторів.

Низку творів присвятив «комунікаційній» риториці Аристотель, який у комунікуванні вбачав вищу ціль людини, наголошуючи, що саме спілкування значною мірою творить і державу. Серед іншого звертає Аристотель увагу і на емоційний складник сприйняття промов, акцентуючи на важливості його врахування та використання у процесі публікаторства. До механізмів впливу на аудиторію належить, за Аристотелем, і музика, знання природи якої є необхідною умовою підготовки риторів, адже публіка «звикла йти за привабливістю голосу більше, аніж слідувати міркуванням» [4, с. 1028].

Теоретичне осмислення красномовства в Греції стало ґрунтом для розвою практики «усних публікацій» у *Стародавньому Римі*, де «вважалось, що як на війні римлянин служить своїй батьківщині зі зброєю в руках, так і в мирний час він служить промовами в сенаті і народних зборах» [2, с. 15]. Утвердилися «усні книги» в тім числі і як форма та технологія боротьби з політичними суперниками, здобуття та здійснення влади.

Ораторське мистецтво було в арсеналі найпомітніших давньоримських правителів та політиків. Одним з найкращих ораторів свого часу був, приміром, диктатор-республіканець *Гай Юлій Цезар*. Уваги ораторству надавав і перший римський імператор *Октавіан Август*, який, за свідченням істориків, навіть під час воєнних дій щодень знаходив час читати, писати і декламувати тексти [9, с. 84].

Втім, варто зауважити, не в усі часи Римської імперії творцям «усних публікацій» було комфортно. Трагічно склалася доля найяскравішого представника красномовства Давнього Риму, політика-оратора *Марка Туллія Цицерона*, якому належало не лише продовжити і розвинути науку про ораторське мистецтво, а й також інтелектуально стати на прю з тоталітарними тенденціями розвитку Риму. Перу Цицерона належать численні промови, які є взірцями політичних публікацій, а також книги, найвідоміші з яких у царині красномовства «Брут», «Оратор» та «Про оратора». Менш знаний Цицерон як публікатор-видавець: ця грань його діяльності заслуговує, безперечно, на увагу і окрему розмову. Загинув же Цицерон від руки надісланих убивць за свої антивладні публікації.

Згадуючи творців «усних книг» Давнього Риму не оминати і *Марка Флавія Квінтіліана* – засновника першої державної школи (де сам викладав риторику та мистецтво вести діалог) і автора 12-титомного «Керівництва з ораторського мистецтва» (інша назва – «Настанови оратору»). Формулюючи визначення риторики, котра для нього вища за всі інші науки, Квінтіліан визначає також її суть, яка в «союзі думки та слова», а ще серед іншого звертає увагу і на комунікаційний характер красномовства [4, с. 842]. Мистецтву красномовства присвячені твори також інших теоретиків та практиків риторики.

Завершуючи огляд практики побутування «усних книг» в античну епоху (які, на переконання дослідників також є частиною літературної, а отже, на наш погляд, і видавничої, справи) зауважимо, що з часом напрацювання риторів, котрі втілювалися насамперед у таких «виданнях», все більшого застосування почали набувати і у власне письмових творах. Сприяла цьому, зокрема, і видавнича діяльність самих риторів. Так, відомо, що *Пліній Молодший*, який перед тим як стати чиновником і навіть намісником імператора *Траяна* у провінції *Віфінії* був знаним судовим оратором, широко практикував, так би мовити, повторне оприлюднення своїх промов, які ретельно редагував, а потім видавав у письмовому вигляді.

Поширеним стає згодом не лише літературна форма діалогу, а й творення публікацій за законами риторики. З'явилися і прямі наслідування промов, взірцем чого є сатирична «Похвала мусі» *Лукіана* [3, с. 509-512]. Дослідники стверджують, що ще тривалий час «навіть якщо промову і не передбачали виголошувати, а видавали письмово, як памфлет, вона бережливо зберігала всі ознаки стилю і жанру усної мови» [2, с. 8].

Вживана практика «усних публікацій» як засобу комунікації та впливу в християнстві. Дослідники стверджують, що є підстави говорити навіть про особливе – християнське – ораторське мистецтво. Традиція комунікувати з вірними через промову, читання тексту Святого письма донині є наріжним у богослужінні, адже

«Бог спілкується через Слово», яке є його породженням і посередником між вищим та сущим світами.

Практика усних промов, що стають згодом друкованими публікаціями, набула вжитку і у науковому середовищі, де поширене попереднє виголошення результатів дослідження.

Тяглий зв'язок усних і друкованих публікацій засвідчує і практика політичного красномовства: багато виголошених цільними політиками промов ставали брошурами та книгами, що набували масового поширення. Така «дуалістична» «комунікаційна» технологія широко використовувалась, зокрема, комуністичними пропагандистами.

«Усні книги» присутні та використовуються в різних сферах життєдіяльності сучасних людей – побуті, культурі, політиці, журналістиці, видавничій справі. Усне мовлення є наріжним у створенні аудіовізуальної продукції, до якої належать аудіовізуальні документи, аудіовидання, аудіокниги та ін. Окремо тут можна, певно, говорити також і про «випереджальну» – як форму, так і технологію – публікування письмових творів, що спершу з'являються до читачів в аудіо-, а вже потім переважно паперовій формі.

Розвиток сучасних комунікаційних засобів спонукає дослідників інформаційного простору твердити про своєрідний і доволі виразний ренесанс безпосередньої суто мовленнєвої масової комунікації, яка не потребує друків і в процесі якої «усні публікації» знаходять все більшу затребуваність, знаменуючи, можливо, наступну чи вже суцільну еру «постжурналістики» та «поствидавництва».

Висновки. Усне мовлення своєрідна архіпам'ятка соціальних комунікацій, яка увиразнюється в «усних книгах» (публікаціях) – мовних творах, що є одночасно і продуктом і власне діяльністю. Усвідомлення значення слова породило риторику, науку про способи переконання та ефективні способи й форми мовленнєвого впливу на аудиторію з врахуванням її особливостей.

Утвердження риторики як практики соціальних комунікацій пов'язане із суспільно-політичними трансформаціями, коли наріжним у політичній боротьбі за владу в умовах демократії стає вміння переконувати і здобувати прихильників, впливаючи на їхній розум, почуття та емоції силою слова і аргументів.

Практика красномовства висунула і обґрунтувала принципи та вимоги до підготовки й поширення «усних книг», уміння працювати з інформацією і використовувати її залежно від мети публікації, що в античні часи увиразнилося насамперед у політичних промовах.

«Усні книги», красномовство мали потужний вплив на розвиток давньої літератури та видавництва. Поети і письменники вивчали і широко використовували принципи і засоби риторики у своїй творчості. Водночас і красномовство збагачувалось досягненнями літератури, образами та стилями художніх творів.

Усне публікаторство, цивілізаційно трансформуючись, зберегло своє важливе значення і залишається затребуваним у системі комунікацій. Підтверджує це і сучасна соціально-політична практика, де міжособистісне, діалогічне спілкування, усні публікації часто є наріжними у просуванні ідей та проєктів. Практика обумовила і специфіку та сфери використання «усних публікацій». Наразі можна говорити про особливості,

приміром, політичних, дипломатичних, військових, судових, ділових, академічних та інших текстів-промов. До числа «ораторських» варто віднести також і релігійне красномовство, де існують свої жанри «усних книг» (проповіді, послання, молитви та ін.)

Проблематика побутування «усних книг» поєднує коло теоретичних і прикладних питань, серед яких термінологічне унормування, визначення місця таких публікацій у комунікаційній системі та критеріїв оцінки їх ефективності, окреслення і аналіз практики

засобів творення і поширення усних творів та ін. Аналіз і осмислення місця та ролі «усних книг» як засобу комунікації та важливого чинника суспільно-політичних трансформацій потребує, безумовно, участі фахівців різних наукових напрямів – соціальних комунікацій, філології, риторики, стилістики, психолінгвістики, соціоінженерії тощо. Міждисциплінарний характер вивчення явища «усних книг» дає підстави говорити про широкий спектр їх застосування, а отже і про актуальність можливих подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Бондар Юрій. Видавнича комунікація: до питання інституціоналізації / Юрій Бондар // Вісник книжкової палати. – 2014. – № 10. – С. 3-6.
- [2] Гаспаров М.Л. Цицерон и античная риторика / М.Л. Гаспаров // Марк Туллий Цицерон. Три трактата об ораторском искусстве / [под ред. М.Л. Гаспарова]. – М. : Мз-во «Наука», 1972. – С. 7-73.
- [3] Дератани Н.Ф. Греческая литература / Н.Ф. Дератани, Н.А. Тимофеева // Хрестоматия по античной литературе. – М. : Учпедгиздат, 1947. – Т. I. – 628 с.
- [4] Історія європейської цивілізації. Рим / [за ред. Умберто Еко; пер. з італ. Л.Д. Ципоренко, Г.В. Рудницької, О.С. Гавенко, Л.А. Найденової, Ю.В. Григоренко]. – Харків : Фоліо, 2014. – 1101 с. : іл.
- [5] Кессиди Ф.Х. Сократ / Ф.Х. Кессиди. – [2-е изд., доп]. – М.: Мысль, 1988. – 220 с. – («Мыслители прошлого»)
- [6] Різун В.В. Теорія масової комунікації: підруч. для студ. факультету 0303 «Журналістика та інформація» / В.В. Різун. – К. : Вид. центр «Просвіта», 2008. – 260 с.
- [7] Сагач Г.М. Риторика / Галина Сагач. – [2-ге вид., перероб. і допов.]. – К. : Вид. дім «Ін Юре», 2000. – 566 с.
- [8] Свенцицкая И.С. Раннее христианство: страницы истории / И.С. Свенцицкая. – М. : Политиздат, 1987. – 336 с.
- [9] Транквилл Гай Светоний. Жизнь двенадцати цезарей / Гай Светоний Транквилл. – [пер. М. Л. Гаспарова] – М. : Наука, 1993. – 368 с.
- [10] Трыков В.П. Античная протожурналистика / В.П. Трыков // Информационный гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». – Культурология. – № 4. – 2008 / URL: <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/4/Trykov/>

REFERENCES

- [1] Bondar, Yuri. Publishing communication: the question of institutionalization / Yuri Bondar // Bulletin of Book Chamber. – 2014. – № 10. – P. 3-6.
- [2] Gasparov, M.L. Cicero and ancient rhetoric / M.L. Gasparov // Marcus Tullius Cicero. Three treatises about verbal art / [ed. M.L. Gasparov]. – Moscow: "Science", 1972. – P. 7-73.
- [3] Deratany, N.F. Greek literature / N.F. Deratany, N.A. Timofeev – Moscow: Uchpedhyzdat, 1947. – Vol. I. – 628 p.
- [4] The history of European civilization. Rome / [ed. Umberto Eco; Translated from Italian by L.D. Tsymporenko, G.V. Rudnytska, O.S. Gavenko, L.A. Naydenov, V. Grigorenko]. – Kharkiv: Folio, 2014. – 1101 p.
- [5] Cassidy, F.H. Socrates / F.H. Cassidy. – [2nd ed.]. – Moscow: Mysl, 1988. – 220 p. – ("Thinkers of the past")
- [6] Rizun, V.V. Mass communication theory: textbook. for the students. "Journalism and information" / V.V. Rizun. – K., ed. center "Prosvita", 2008. – 260 p.
- [7] Sagach, G.M. Rhetoric / Galina Sagach. – [2nd ed., Revised. and supplemented]. – K., ed. House "In Jure", 2000. – 566 p.
- [8] Svetsytskaya, I.S. Early Christianity: Pages of history / I.S. Svetsytskaya. – Moscow: Politizdat, 1987. – 336 p.
- [9] Gaius Suetonius Trankvill. Life of twelve Caesars / Gaius Suetonius Trankvill. – [Lane. M.L. Gasparova] – Moscow: Nauka, 1993. – 368 p.
- [10] Trykov, V.P. Ancient prejournalism / V.P. Trykov // Informational educational portal "Knowledge. Understanding. Ability" – Cultural. – № 4. – 2008 / URL: <http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/4/Trykov/>

“Verbal books” in the processes of social transformation of the Ancient World

Y.V. Bondar

Abstract. The article traces the genesis and the use of so-called verbal books in the processes of social and political transformation of the ancient world and later times.

Keywords: verbal books, broadcasting, social communication, rhetoric

Комунікаційний трикутник «Церква-суспільство-Євромайдан» як феномен соціальних комунікацій у нових медіях

Ю.С. Лавриш*

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

*Corresponding author. E-mail: yulianaloveysh@gmail.com

Paper received 14.10.15; Revised 19.10.15; Accepted for publication 23.10.15.

Анотація. У рамках сучасної медіасфери на площині інтернет-майданчика відбувається аналіз багатьох суспільних явищ, серед яких – комунікація між духовенством Церкви та різними сегментами суспільства. Важливий чинник інструменталізації цих позицій – система нових медіа. У цій публікації ми досліджуємо комунікаційний феномен «Церква-влада-Євромайдан» як один із процесів соціальної комунікації у нових медіях.

Ключові слова: нові медіа, Церква, українська влада, суспільство, Євромайдан, духовенство

Згідно з українською Конституцією Церква є відділеною інституцією, яка не втручається у соціально-політичні процеси, проте все-таки залишається базисом, що продукує духовні цінності суспільства. Тему розуміння між Церквою та суспільством досліджують Алла Бойко, Людмила Филипович, Андрій Юраш, Ігор Скленар, Максим Балаклицький. Проте примітними у комунікативній сфері є останні події. Особливо важливо звернути увагу на останні події – дискусії що до підписання угоди про асоціацію з Євросоюзом, а також події на Євромайдані, які представили іншу модель Церкви. Тому презентуємо проблему кризь призму комунікаційної тріоди «Церква-суспільство-Євромайдан», диспонуючи цю модель на комунікаційні стратегії у суспільстві. Варто розглянути цей процес соціальної комунікації у її розрізі.

Наприкінці вересня 2013 року відбулося засідання Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО), ключовим питанням якого було обговорення євроінтеграційної стратегії. Представники конфесій та релігійних деномінацій представили підсумком напрацювань відповідне звернення до суспільства [11]. Прерогатива євроінтеграції не означає протиставлення російській політиці, адже, на думку лідерів українських конфесій, необхідно розвивати дружні стосунки у обох напрямках – на Схід, і на Захід. Проте найбільш вагомий комунікаційний канал між Церквою та владою віддзеркалили події Євромайдану. Примітно, за майже півроку до Майдану в Україні відзначали 1025-ліття хрещення України-Русі, де у новомедійному дискурсі українське релігійне середовище виявило себе доволі різнобічно і скандально. Приклад – поширення на сайтах та у соціальних мережах фото із кортежем Патріарха Кирила, репортажів із «закритого» для своїх вірних святкування на Володимирській гірці духовенства УПЦ (МП) спільно з РПЦ [15]. Отож формування і удосконалення діалогу «Церква – суспільство» через комунікаційне тло Майдану можемо поділити на два внутрішні періоди. Перший – реакція на студентські страйки що до підтримки євроінтеграційних процесів, другий – після 30 листопада 2013 року. Проте за спрямованістю комунікації, на наш погляд, варто розглянути окрім цієї внутрішньої площини ще і зовнішню, яка визначається сферою церковної дипломатії. Про періоди внутрішнього полілогу ми, зокрема, зазначали у публікації «Церква і європейський вектор» та «Євромайдан «у» храмі». Події 30 листопада 2013 року представили

дещо інший вимір полілогу – представники українських конфесій фізично перейшли на Майдан, підтримавши протестувальників.

Окрім того, на таких платформах, як РІСУ, «Громадське.ТБ», а також на основі платформ іноземних традиційних медіа, продукт яких вийшов на новомедійний дискурс, аудиторія мала змогу прочитати і осмислити реакції. Примітно, що Євромайдан в Україні підтримали УГКЦ, УПЦ КП, УАПЦ та РПЦ, а також протестантські спільноти. На нашу думку, кожна із українських Церков має представників із духовенства, які були за нашими спостереженнями ключовими медіацентрами, медіакомунікаторами подій: УГКЦ – Блаженніший Святослав (Шевчук) [9], Блаженніший Любомир (Гузар) [3], владика Борис (Гудзяк) [10]; УПЦ КП – Патріарх Філарет [16] та диякон Іван Сидор [7]; УПЦ – протоієрей Георгій Коваленко. Зокрема, це примітно у соціальних мережах, де з допомогою інструментарію інтерактивності користувачі поширювали відео із зверненнями духовних лідерів, коментували їх. Перший ефективний щабель комунікації між Церквою та суспільством, у реальному та віртуальному дискурсі розпочався після подій 30 листопада, коли протестувальники знайшли сховок у Михайлівському соборі. Фото із Михайлівського собору стали найпопулярнішими в українських соціальних мережах, а також поширені у всесвітньо відомих ресурсах – передовиці найвпливовіших видань, сайти інформагенцій.

Початок діалогу у рамках Майдану виявив громадянську позицію Церкви, а отже – солідарність із народом. Безумовно, що підтримка Церквою вимог суспільства, виявила протиріччя у діалозі із тодішньою владою. 13 січня 2014 року до Глави УГКЦ Блаженнішого Святослава надійшов лист від Міністерства культури України з проханням припинити служіння духовенства цієї Церкви на Майдані. Для багатьох журналістів та богословів ця подія стала свідченням тиску на Церкву як інституцію з боку влади. Під час прес-конференції Блаженніший Святослав зазначив, що «Церква – сегмент громадянського суспільства, тому вона там, де народ» [4]. Важливо, що після цих подій офіційний сайт УГКЦ, а також сайти інших єпархій Церкви, потрапили під дос-атаку, окрім того, відбулися акції під стінами Патріаршого Собору (згідно з джерелами, учасники цієї акції – радикально налаштовані організації УПЦ, діяльність яких не благословенна предстоятелем, але інспірована деякими архієреями), а також біля хра-

му св. Миколая на Аскольдовій могилі. Основна вимога першої акції – припинення політичної діяльності УГКЦ, іншої – повернення храму. «Годі зрозуміти усі правдиві і мнимі схеми, які застосовують для розділення, адже їх дуже багато. Не варто бути наївними. Здається, що роблять різноманітні зусилля, аби ослабити національну солідарність. Сам Майдан, міжконфесійне зближення, яке відбулося серед мирян і душ-пастирів, є сильніше від будь-яких спроб їх роз'єднати», – наголосив у екс-ключивному інтерв'ю для «Дня» єпископ епархії Святого Володимира УГКЦ у Парижі, Преосвященний владика Борис (Гудзяк) [14]. Зважаючи на ці події, можемо сказати, що частина українських Церков засвідчила свою конституційну автономність та самостійність.

Вище ми зазначили про зовнішній вимір комунікаційної тріоди, про це, зокрема, свідчить участь Блаженнішого Святослава (Шевчука) та Патріарха Філарета у 62-ому Національному молитовному сніданку. Традиція проведення молитовних сніданків розпочинається з 1953 року. Відтоді політична еліта США запрошує у перший четвер лютого бізнесових, політичних чи громадських лідерів з понад 140 країн світу. «Ця зустріч є тим часом, коли ми можемо забути про наші розбіжності і намагатися побудувати та зміцнити відносини за допомогою нашої любові до Бога і піклуватися одне про одного», – зазначено в офіційному запрошенні [6]. У рамках офіційних зустрічей із політичною елітою США, Блаженніший Святослав та Патріарх Філарет знайшли можливість висловити позиції Церков та релігійних організацій у медіа. Зокрема, на наш погляд, варто поміркувати над інтерв'ю духовних лідерів для української служби «Голосу Америки».

У розмові із журналістами служби Патріарх Філарет спочатку нагадав американській спільноті про історію зародження Євромайдану і студентський каталізатор мирних протестів. На думку Святійшого, коли пригадати передісторію подій, можна дійти до тієї думки, що саме народ – ключовий каталізатор протестів, оскільки початки студентських акцій були цілком аполітичними. «Народ – непереможний. Те, що ми спостерігаємо на Майдані свідчить, що його зламати не можна, адже народ – це сила!» – наголосив Патріарх Філарет [16]. Крім того, у розмові було згадано про те, що Патріарх Філарет відмовився від президентської нагороди та проведення урочистої академії до 85-річчя. На що Патріарх відповів, що Церква повинна завжди бути з народом. Про важливість візиту духовних лідерів до Вашингтона наголосив також і Блаженніший Святослав. На його думку, ситуація, яка відбувається в Україні має зачіпати кожного американця, оскільки є загроза втрати демократії у Східній Європі. Блаженніший зазначив, що Церкви та релігійні організації в Україні виступили посередниками миру між владою та суспільством, зокрема через участь у круглих столах. «Ідея круглого столу – дискредитована в Україні. Не хотів би нікого ображати, проте це зоркестроване шоу... Я вийшов з останнього круглого столу, коли хтось із присутніх почав ображати моїх вірних, а також тих людей, які стоять на Майдані», – зацентрував Блаженніший Святослав. Нагадаємо, після проведення одного із перших круглих столів, у інтерв'ю для «Ехо Москви» Блаженніший Святослав також висловив неефективність та-

кої моделі перемовин, називаючи такий процес «набором монологів» [9].

Позиція Української Православної Церкви (Московського Патріархату), яку мали можливість аналізувати впродовж подій Майдану, у розрізі нових медій – виглядає, на наш погляд, доволі двобічно. У телемарафоні для ТВі протоієрей Георгій Коваленко, прес-секретар УПЦ МП зазначив, що підписання Угоди про асоціацію – не здатне вповні нас змінити, потрібно займатися вдосконаленням внутрішніх процесів [20]. Цю ж позицію повторив отець на Майдані під час віча 15.12.2013, опираючись на позицію Блаженнішого Володимира (Сабодана) [8]. Примітно, що коментарів про те, як розгортаються події і загалом оцінок дій влади зі сторони УПЦ (МП) майже не було, тобто це не означає, що Церква не брала участі у загальних круглих столах, медіапроектах. На нашу думку, висловлені думки були надто поміркованими і не відповідали вповні поставленим запитанням. Ще один аргумент на підтвердження цієї тези – ефір програми «Прямим текстом» від 12.12. 2013, що на львівському телеканалі «ЗІК» [22], а також у блозі французького православного богослова Антуана Аржаковського [1]. Варто взяти до уваги традиційні різдвяні інтерв'ю журналістів «5 каналу» з Блаженнішим Святославом, Патріархом Філаретом і протоієреєм Георгієм Коваленком, яких пізніше розмістили на ютуб-каналі і у соціальних мережах. У них – представлення глибокої візії кожної конфесії того, що відбувається у країні. Вагомо, що у рамках цих подій не можемо не згадати про заочний конфлікт у межах УПЦ між намісником Києво-Печерської Лаври, митрополитом Чорнобильським і Вишгородським Павлом та прес-секретарем Володимир-Волинської епархії УПЦ о. Віктором Мартиненком. Після святкового Богослужіння з нагоди відзначення Дня Соборності України за участю Президента України владика звернувся до Віктора Януковича: «Сьогодні ви несете важкий хрест, тому Церква з вами так, як Симон Киринейський допомагав нести хрест Христові на Голгофу» [5]. Після того, як медіа розповсюдили цю заяву владика, о. Віктор написав на своїй сторінці у соціальній мережі Facebook: «Я не знаю, чи точно ЗМІ передають слова митрополита Павла, сказані сьогодні Януковичу, але те, що наші церковні ресурси розміщують інформацію про «молитву» тих потвор, і їхні відвідини Лаври – це спонукає мене до глибокого сорому. Сьогодні спілкувався з багатьма своїми друзями – простими волинськими священиками – від усіх чув слова обурення». Потім священик попросив «цілувати у зад» персонально, а не від імені всієї Церкви. Через кілька днів після медіа-конфлікту о. Віктор поширив у ЗМІ інформацію про те, що після скандального посту у Фейсбуці владика Павло зателефонував до отця, облив його брудом і погрозами, а тоді прокляв.

Водночас паралельно із цим скандалом у соціальних мережах найбільш популярною була світлина трьох монахів із Десятинного монастиря Української православної церкви – отців Мельхиседека, Гавриїла та Єфрема. Вони стояли стіною між протестувальниками та загонами «Беркута», тримаючи у руках ікони та хрест, і закликали до миру. Згодом у своєму зверненні на офіційному сайті керуючий справами УПЦ митрополит Бориспільський і Броварський Антоній

заявив: «Ми схвалюємо цей вчинок простих ченців, які за покликом власної християнської совісті вийшли до епіцентру протистояння та звернулися до людей зі словом Євангелія. Господь закликає нас до миру та злагоди» [18]. Зважаючи на запропоновані аргументи, можемо знову-таки підтвердити аргумент, наведений вище у своїх судженнях УПЦ має дві позиційні сторони: одна частина духовенства, яка перейшла на бік протестувальників; інша – яка відверто чи латентно підтримує владу або ж займає нейтралітет.

Зовсім інші меседжі представила УПЦ (МП) після подій 18-20 лютого. 22 лютого на офіційному веб-ресурсі УПЦ КП опубліковано звернення Священного синоду щодо необхідності невідкладного подолання розділення Православної церкви в Україні. Питання творення Єдиної Помісної Церкви у рамках українського міжконфесійного простору не є новим. У справі єдності церков київської традиції було кілька спроб об'єднати церкви-спадкоємиці Володимирового хрещення. Наприклад, ініціатива президента Віктора Ющенка об'єднати українське православ'я 2008 року через підпорядкування Константинополю. Була також «інклюзивна модель» єдності, запропонована главою УГКЦ Блаженнішим Любомиром, котру православні Церкви України категорично відкинули. Після перемоги на президентських виборах Віктора Януковича були активні спроби подолати внутрішньо церковний розкол шляхом державного тиску і зняття з реєстрації неканонічних православних. Отже у підсумку формат досліджуваного новомедійного полілогу можемо вважати успішним. Оскільки Церкви, а також релігійні деномінації фізично і ментально перейшли на сторону Майдану: присутність польової каплиці, священнослужителі поміж двома ворогуючими сторонами, акценти виступів у медіях – суголосні із основними ідеями Майдану; Церкви як ініціатори збору необхідних засобів, а також притулок для протестувальників.

Аналізуючи генезис новомедійного полілогу «Церква – влада – Євромайдан», виділяємо такі особливості: Церкви ввійшли у цей дискурс із чіткими переконаннями у виборі євроінтеграційного спрямування, про це ми вже згадували вище. Проте основні меседжі духовних лідерів до комунікаційного тла Євромайдану, на наш погляд, не виокремлювались із загального контенту. Переломна точка полілогу – 30 листопада 2013 року. Коли українські Церкви – в особі УПЦ КП – Патріарха Філарета та монахів Михайлівського золотоверхо-

го собору. Через активність, фізичну присутність, підтримку Майдану українські Церкви зруйнували стереотип що до пасивності Церкви. У рамках подій 18-20 лютого, подій у Криму Церква представила себе як сторона порозуміння і забезпечення миру. Тому гіпотетично цей полілог розвиватиметься успішно, оскільки сучасна українська влада адаптує сучасний комунікаційний феномен Церкви. Адже після обрання Верховною Радою спікер Олександр Турчинов, який водночас виконує обов'язки Президента України, зустрівся з главами українських Церков та лідерами релігійних деномінацій. Окрім того, спікер запропонував Всеукраїнській раді Церков та релігійних організацій влаштувати систематичні спільні зустрічі для обговорення важливих державних питань. Окрім цих міркувань, пропонуємо короткі висновки:

По-перше, Церква, тобто представники конфесій, які перебували на Майдані у часі протестів, презентували себе як самостійний і водночас повнозначний компонент трикутника. Приклад – участь у вічах, телемарафонах, на інтернет-порталах, круглих столах. Така присутність Церкви у новомедійному дискурсі спричинила до візії Церкви як повноцінного учасника комунікації. Примітно, що до подій Євромайдану Церква також не була пасивною ланку, проте впродовж останніх місяців авторитет духовних лідерів примітно зріс. По-друге, у рамках комунікаційних моделей Церква не повністю позбулася політичного заангажування. Проте політико-соціальна ситуація в Україні водночас спричинила до свідчення громадянської позиції Церкви.

По-третє, полілог Церков між собою всередині цього комунікаційного трикутника виявив наболілі і не до кінця подолані проблеми внутрішньо-конфесійного життя, а отже визначив перспективу можливого порозуміння і єдності. Окрім того, події у Криму, зокрема залагодження військової ситуації у Балаклаві монахами УПЦ, а також спотворення цієї інформації кількома українськими інтернет-ресурсами свідчить про певні проблеми у власній сфері нових медіа, а радше підкреслює глибинний ментальний стереотип ставлення до Церкви, спотворений не до кінця подоланим радянським атеїстичним фантомом;

По-четверте, Церква стала повноцінним учасником зовнішньополітичних перемовин;

По-п'яте, нові медіа через функцію інтерактивності і зворотного зв'язку з аудиторією розвинули цей полілог у рамках запропонованих дискусій.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Аржаковський А. Я не могу молчать / URL: http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/54826/
- [2] Блаженніший Любомир (Гузар). Кілька тижнів нам відкрило дуже багато / URL: http://news.ugcc.org.ua/interview/kilka_tizhniv_vidkriilo_nam_duzhe_bagato_blazhennishiy_lubimir_guzar_68637.html
- [3] Блаженніший Любомир (Гузар) про Євромайдан / URL: <http://www.credo-ua.org/2013/11/106208>
- [4] Блаженніший Святослав. «Ми завжди є і будемо з народом» / URL: <http://www.youtube.com/watch?v=UpKigdJANHM&feature=youtu.be>
- [5] Владика Павло (Лебідь) порівняв Януковича з Христом і запевнив, що УПЦ (МП) з ним до кінця / URL: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/55040/
- [6] Глава УГКЦ відбудує до США на Національний молитовний сніданок / URL: http://news.ugcc.org.ua/news/glava_ugkts_vidbuv_do_ssha_na_natsionalniy_molitovniy_snidanok_69071.html
- [7] Дзвонар Михайлівського собору – про розгін Євромайдану у ніч на 11 грудня / URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/video/dzvonar-mihaylivskogo-pro-rozgin-ievromaydanu-v-nich-na-11-grudnya-video> (12.01.14)
- [8] Дотримання Божих заповідей стосується не лише влади / URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25201404.html>
- [9] Інтерв'ю Блаженнішого Святослава (Шевчука) для радіо «Ехо Москви» / URL: <http://www.facebook.com/l.php?u=http%3A%2F%2F3.cdn.echo.msk.ru%2Fsnd%2F2013-12-16-beseda-1951.mp3&h=RAQE60Q1C&s=1>
- [10] Інтерв'ю владика Бориса Гудзяка для «Громадського. ТБ» / URL: <http://www.youtube.com/watch?v=IKK0xMfEgok&feature=youtu.be>

- [11] Звернення Ради Церков і релігійних організацій до українського народу / URL: http://news.ugcc.org.ua/articles/zvernennya_tserkov_i_religiyних_organizatyi_do_ukrainskogo_narodu_67584.html
- [12] Лавриш Ю. Євромайдан «у» храмі / URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/tema-dnya-den-ukrayini/ievromaydan-u-hrami>
- [13] Лавриш Ю. Позиція Церкви щодо останніх подій / URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/poziciya-cerkvi-shchodo-ostannih-podiy>
- [14] Лавриш Ю: Церква та європейський вектор / URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/media/cerkva-ta-ievropeyskiy-vektor>
- [15] Митрополит Антоній (Паканіч): Ми маємо докласти максимум зусиль для збереження миру в країні / URL: <http://orthodoxy.org.ua/data/mitropolit-borispilskiy-i-brovarskiy-antoni-y-mi-maemo-doklasti-maksimum-zusil-dlya>
- [16] Патріархат Філарет: Чому Церква стала союзником Майдану / URL: <http://kyrios.org.ua/video/telekanali/11746-chomu-tserkva-stala-sojuznikom-majdanu-patriarh-filaret-u-studiyiyi-golos-ameriki.html>
- [17] Час. Підсумки дня: Патріарх Філарет – Час інтерв'ю. 06.01.14 / URL: <http://www.youtube.com/watch?v=Qk13nc4RZ08#t=830>
- [18] Час. Підсумки дня: о. Георгій Коваленко (УПЦ) – Час інтерв'ю. 06.01.14 / URL: <http://www.youtube.com/watch?v=pWAvl0oOH3k>
- [19] Час – Time від 19.02.14. Українська служба «Голос Америки» / URL: <http://ukrainian.voanews.com/media/video/1846915.html>
- [20] Телемарафон «Вихід Є» на ТБі / URL: [http://tvi.ua/new/2013/11/27/telemarafon_vykhid_je_na_tvi_26112013_chasty_na_5?fb_action_ids=404565166341331&fb_action_types=og.likes&fb_source=other_multiline&action_object_map=\[525313774231605\]&action_type_map=\[%22og.likes%22\]&action_ref_map=\[\]](http://tvi.ua/new/2013/11/27/telemarafon_vykhid_je_na_tvi_26112013_chasty_na_5?fb_action_ids=404565166341331&fb_action_types=og.likes&fb_source=other_multiline&action_object_map=[525313774231605]&action_type_map=[%22og.likes%22]&action_ref_map=[]) (01.03.14)

REFERENCES

- [1] Arjakovskij, A. I can not be quiet (2014) / URL: http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/54826/
- [2] His Beatitude Lubomyr (Husar). Some weeks has opened up for us a lot / URL: http://news.ugcc.org.ua/interview/kilka_tizhniv_vidkrilo_nam_duzhe_bagato_blazhennishiy_lyubomir_guzar_68637.html
- [3] Patriarch Liubomyr (Huzar) about Euromaydan. <http://www.credo-ua.org/2013/11/106208>
- [4] Patriarch Sviatoslav Shevchuk: Every time we will be with people <http://www.youtube.com/watch?v=UpKigDJANHM&feature=youtu.be>
- [5] Bishop Paul (Lebid) likened Yanukovych with Christ and assured that the UOC (MP) with him to the end / URL: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/55040/
- [6] The Head of UGCC goes to USA for National Prayer Breakfast http://news.ugcc.org.ua/news/glava_ugkts_vidbuv_do_ssh_a_na_natsionalniy_molitovniy_snianok_69071.html
- [7] St. Michael's Cathedral ringer about the Euromaydan acceleration on the night of December 11 <http://www.day.kiev.ua/uk/video/dzvonar-mihaylivskogo-pro-rozgin-ievromaydanu-v-nich-na-11-grudnya-video>
- [8] Compliance with God's commandments concerns not only the authorities / URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25201404.html>
- [9] The interview of Patriarch Sviatoslav for «Echo of Moscow» <http://www.facebook.com/l.php?u=http%3A%2F%2F3.cdn.ec ho.msk.ru%2Fsnd%2F2013-12-16-beseda-1951.mp3&h=RAQE60Q1C&s=>
- [10] The interview of bishop Borys (Gudziak) for Hromadske.Tv. <http://www.youtube.com/watch?v=IKK0xMfEgok&feature=youtu.be>
- [11] Address of the Council of Churches and Religious Organizations to Ukrainian people. <http://news.ugcc.org.ua/articles/zver>
- [12] Lavrysh, Y. (2013): Euromaydan in the Church / URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/tema-dnya-den-ukrayini/ievromaydan-u-hrami>
- [13] Lavrysh, Y. (2014) Position of the Church due to the latest events / URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/poziciya-cerkvi-shchodo-ostannih-podiy>
- [14] Lavrysh, Y. (2013): The Church and the European vector / URL: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/media/cerkva-ta-ievropeyskiy-vektor>
- [15] Metropolitan Anthony (Pakanych): We make every effort to maintain peace in the country / URL: <http://orthodoxy.org.ua/data/mitropolit-borispilskiy-i-brovarskiy-antoni-y-mi-maemo-doklasti-maksimum-zusil-dlya>
- [16] Patriarch Filaret: Why Church became an ally of the Maydan <http://kyrios.org.ua/video/telekanali/11746-chomu-tserkva-stala-sojuznikom-majdanu-patriarh-filaret-u-studiyiyi-golos-ameriki.html>
- [17] Interview of Patriarch Filaret for 5 channel / URL: <http://www.youtube.com/watch?v=Qk13nc4RZ08#t=830>
- [18] Interview of Fr. G. Kovalenko for 5 channel / URL: <http://www.youtube.com/watch?v=pWAvl0oOH3k>
- [19] The interview of Patriarch Sviatoslav for Ukrainian Service «Voice of America» / URL: <http://ukrainian.voanews.com/media/video/1846915.html>
- [20] Telemarathon. We have an exit for TVi / URL: [http://tvi.ua/new/2013/11/27/telemarafon_vykhid_je_na_tvi_26112013_chasty_na_5?fb_action_ids=404565166341331&fb_action_types=og.likes&fb_source=other_multiline&action_object_map=\[525313774231605\]&action_type_map=\[%22og.likes%22\]&action_ref_map=\[\]](http://tvi.ua/new/2013/11/27/telemarafon_vykhid_je_na_tvi_26112013_chasty_na_5?fb_action_ids=404565166341331&fb_action_types=og.likes&fb_source=other_multiline&action_object_map=[525313774231605]&action_type_map=[%22og.likes%22]&action_ref_map=[])

The Communication Triangle «Church-Society-Euromaydan» as a phenomena of the social communications in new media

Yu. Lavrysh

Abstract. In the modern media sphere on a plane Internet site going analysis of many social phenomena, including - communication between the clergy of the Church and the various segments of society. An important factor in this perspective, instrumentation - a system of new media. In this article we will discover communication phenomena Church – Power – Society through Euromaydan vision and new media communication.

Keywords: new media, Church, Ukrainian power, society, Euromaydan, clergy

Організаційна роль газети «Роден край» (Одеса) у створенні та популяризації діяльності національно-культурних товариств болгарської громади в Україні

В.М. Швець*

Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

*Corresponding author. E-mail: krum2003@ukr.net

Paper received 21.10.15; Revised 26.10.15; Accepted for publication 30.10.15.

Анотація. У статті розглянуто роль газети «Роден край» у створенні та популяризації діяльності болгарських національно-культурних товариств в Україні. Досліджуваний період, позначений відмовою від радянських догм і пошуком нових підходів до функціонування етнічних меншин, припадає на першу половину 90-х років ХХ ст. Проаналізовано редакційну політику видання щодо національних товариств, які вели активну політичну діяльність, зокрема автономістського характеру. Розглянуто ініціативи газети «Роден край» зі створення в Україні Асоціації болгарських національно-культурних товариств та організацій й обрання її керівників.

Ключові слова: преса національних меншин, редакційна політика, національно-культурні товариства, «Роден край»

Вступ. Короткочасний період політики коренізації, здійснюваної у 20–30-х роках ХХ ст., сприяв значному розквіту болгарської культури в Радянській Україні [4]. У цей час виходили друком періодичні видання болгарською мовою, серед засновників яких були не лише органи виконавчої влади, а й колгоспи та машинно-тракторні станції [2, с. 119-121].

Однак уже наприкінці 30-х років болгарські національні райони як окремі адміністративні одиниці були ліквідовані, що призвело до занепаду національної освіти, преси та книговидавництва [3, с. 45]. У повоєнний час реалізувати свій творчий потенціал окремі представники болгарської громади могли виключно в сусідній Молдові. Саме там у другій половині 1988 р. як додаток до газ. «Советская Молдавия» починає виходити болгарською мовою суспільно-політичне та літературно-художнє видання «Родно слово».

Популярність нового видання серед болгарської громади Бессарабії спонукала владу Одещини відреагувати на запити часу. Уже в липні 1989 р. під назвою «Роден край» вийшов друком спеціальний випуск газети «Знамя коммунизма», органу Одеського обкому КПУ та обласної ради народних депутатів. Перший номер газ. «Роден край» як офіційного додатка до газ. «Знамя коммунизма» побачив світ 30 липня 1990 р. Обсяг газети скоротився до 4-х сторінок, періодичність виходу становила 1 раз на тиждень.

Короткий огляд публікацій за темою. Дослідженню преси болгарської національної меншини в Україні (на різних історичних етапах) присвячено праці Н. Яблоновської, Е. Стоянової, Ю. Колісника (автора монографії «Преса національних меншин України»), М. Дихана, І. Грека, І. Пушкова, Н. Атанасової. На окрему увагу заслуговують видані за ред. Д. Костової збірники документів і матеріалів з нагоди виходу ювілейних випусків газ. «Роден край». Проте суспільно-політичний компонент інформаційного наповнення видань болгарської громади в розвідках згаданих авторів згадувався спорадично і не став предметом детального розгляду.

Метою дослідження є з'ясування ролі періодичних видань болгарської меншини в Україні (і передусім газети «Роден край») у створенні та популяризації діяльності національно-культурних товариств.

Матеріали і методи дослідження. Для досягнення основної мети дослідження застосовано комплексне

посвідчення методів проблемно-тематичного, порівняльно-історичного, системно-хронологічного аналізу. Застосування статистичного методу ускладнювалося об'єктивними труднощами, пов'язаними з пошуками річних комплектів видання: приміром, до бази даних автора не увійшли і, відповідно, не були опрацьовані №№ 31, 38 за 1991 р.

Результати та обговорення. У 1990 р. чи не найбільшу активність серед ще не численних національно-культурних об'єднань Одещини виявляло Товариство бессарабських болгар імені Св. Кирила та Мефодія (Болград), відділення якого функціонували навіть на території сусідньої Молдови. Уже з першого номера газ. «Роден край» приділяє належну увагу висвітленню позицій керівників Болградського товариства з багатьох питань суспільно-політичного життя регіону. Особливо детально видання фіксувало діяльність болгарських активістів, спрямовану на боротьбу з «націоналістичним екстремізмом» Народного фронту Молдови, окремі діячі якого виступали за повернення Бессарабії до складу так званої Великої Румунії. Цим закликом лідери Товариства імені Св. Кирила та Мефодія, перетворивши, на думку деяких співвітчизників, етнічний чинник на інструмент боротьби за владу, протиставили ідею створення «нової державної формації» – болгарської (болгарсько-гагаузької) автономної республіки (округу), покликаної надійно захистити громадянські, економічні та соціальні права двох етнічних меншин.

З огляду на статус додатка до видання Одеського обкому партії, редакція назвала подібні думки суперечливими і закликала читачів долучитися до дискусії напередодні підписання нового Союзного договору (1990. – № 3. – С. 2). Опублікувавши статтю А. Гайдаржі «Болградська чи болгарська автономія?» (1990. – № 11. – С. 3), газета остаточно перейшла до жорсткої критики «безвідповідальної та націоналістичної» діяльності очільників товариства.

На сторінках видання почастішала поява матеріалів з промовистими назвами «Атавізм», «Засуджують сепаратизм» тощо. У рубриці «До питання про оновлений Союз» своє негативне ставлення до створення болгарсько-гагаузької автономії дістали змогу висловити широкі верстви суспільства: від рядових колгоспників-механізаторів до представників інтелігенції та партійних діячів. Риторика матеріалів рясніє характе-

рними висловами на кшталт «націонал-екстремізм», «розпалювання міжнаціональної ворожнечі», «поділ людей на національності». До цькування Товариства імені Св. Кирила та Мефодія долучилися також районні компартійні видання, зокрема газ. «Ленинская искра» (Арциз). Окремі, найбільш уїдливі матеріали головний редактор «РК» згодом розмістив і на сторінках свого видання. А в статтях за підписом самого І. Кондова опонентів з Болграда названо «щойно виплупленими псевдодемократами» та «націоналістами-плутаниками» (1991. – № 6. – С. 1).

Логічним завершенням дискусії навколо ролі та місця товариства в житті болгар регіону могла б стати порада І. Македонського, першого секретаря Болградського райкому КПУ, відмовитися від політичної діяльності і допомагати владі виключно у сфері культурного розвитку діаспори (1991. – № 3. – С. 2). Натомість вона лише збільшила градус протистояння і надихнула окремих дописувачів «РК» на заклики до саморозпуску організації або відмови від імен Кирила та Мефодія в назві товариства. Прикметно, що видання інших етнічних меншин в Україні в цей час стають важливим чинником формування національно-політичної свідомості своїх читачів [5, с. 42].

Після здобуття Україною незалежності відносини між газ. «Роден край» та Товариством імені Св. Кирила та Мефодія залишалися напруженими. Попри те що за часів А. Гайдаржі (нового редактора газети) видання було відоме непоступливістю в захисті інтересів болгарської громади й перебувало в опозиції до центральної влади з багатьох питань, це ніяк не позначилося на природі протистояння, оскільки радикалізм болгарських діячів мав інший характер: критика старої партійної номенклатури, вимоги щодо створення національних округів (на території Молдови й України) та, відповідно, подвійного громадянства. Незважаючи на друк Товариством інформаційного бюлетеня «Светлина», «РК» визнав за необхідне «уповні інформувати населення» про діяльність «усіх без винятку» національних товариств (24.10.1992. – С. 3)

Ухвалення Закону України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р., який мав рамковий характер з надзвичайно розмитими дефініціями [7, с. 204], спричинило невдоволення болгарських радикалів. Не приховуючи свого неприйняття багатьох ідей (зокрема політичного спрямування) Товариства імені Св. Кирила та Мефодія, «Роден край» водночас демонстрував «етнічну» солідарність і з критикою виступав дозовано. Проте, щоб більш виразно окреслити свою позицію, редакція передрукувала з «Одесских известий», офіційного органу облради народних депутатів, статтю «Зов Ялпуга» (21.11.1992), у якій Г. Садовниченко в ідкій, сатиричній манері викрив недолугий сепаратизм болгарських ватажків, їхнє прагнення узурпувати владу, використовуючи риторику національного відродження.

Демарш редакції ніяк не позначився на підтримці ініціатив болгарського товариства, приміром, в освітній сфері (05.12.1992. – С. 1; 1993. – №№ 17, 26): Н. Тодоров у властивій йому безапеляційній манері затаврував районну й обласну владу за русифікаторську проімперську політику. Власне, представники метрополії теж вважали, що українські болгари у від-

стоюванні своїх прав значно відстають від інших національних меншин [10]. Дискусія навколо вибору мови викладання у відродженій Болградській гімназії та позиції влади в цьому питанні стала одним з небагатьох питань болгарського національного відродження, в якому позиції А. Гайдаржі та його одвічних опонентів збіглися (1993. – № 28–29).

Восени 1990 р. в Болграді була предметно озвучена ідея створення Асоціації болгар СРСР. Про розробку програми та статуту організації, окреслення завдань, що постануть перед організацією, газеті розповів Н. Тодоров (1990. – № 18. – С. 3), один з лідерів Болградського товариства і його майбутній голова.

Оскільки на початку 1991 р. вся пропагандистська машина СРСР, гвинтиком якої залишався «Роден край», працювала над підготовкою до проведення Все-союзного референдуму, до питання про створення Асоціації болгар газета повернулася лише в березні. Предметом схвильованості редакції стала надмірна, на її думку, активність Товариства імені Св. Кирила та Мефодія, яке провело широку організаційну роботу і робило все можливе, щоб не допустити до участі в з'їзді партійну номенклатуру. Редакція побоювалася, що новостворена Асоціація перетвориться на інструмент у руках «кількох людей з хворобливими амбіціями» (1991. – № 10. – С. 1). Услід за відомим російським етнологом Ю.І. Семеновим [9, с. 72], можна сказати, що «Роден край» виступив проти честолюбних амбіцій місцевої інтелігенції, яка прагнула монополізувати політичне й духовне життя діаспори.

Невдовзі у рубриці «Гледна точка» з'явилася знакова стаття відомого історика І. Грека (м. Кишинів) «Асоціація болгар України: якою їй бути?» (1991. – № 14. – С. 2). Болгарська інтелігенція Молдови, історично більш організована та консолідована, швидше за своїх колег з України еволюціонувала в напрямку розуміння функцій та завдань, покладених на культурно-просвітні товариства. Автор визнав, що, всупереч статуту та програмним документам, болгарські організації Бессарабії, відповідаючи на нагальні потреби доби, змушені займатися й суспільно-політичною діяльністю. На думку історика, новостворена Асоціація передусім повинна стати виразником суспільної позиції болгарського населення, органом контролю національної політики суверенних держав. Таким чином, своїм авторитетом І. Грек легалізував табуовану донедавна тему.

Назвавши судження вченого цілком логічними, на підтримку І. Грека виступив Л. Георгієв – викладач з Болгарії, що працював в Україні за контрактом. Проблемною статтею «Дев'ять разів відмір, а один відріж!» (1991. – № 16. – С. 2) він започаткував свою тривалу і плідну співпрацю з газетою. Розуміючи, що загалом консервативне болгарське населення Бессарабії з недовірою поставиться до «єретичних думок» І. Грека, Л. Георгієв закликає переймати досвід серболужицького народу, еліта якого переймалася й питаннями суспільно-політичного життя. Судячи з усього, Георгієв керувався положенням про те, що «в міру політизована етнічність у перехідні часи виявляє високі мобілізаційні якості» [8, с. 46].

Згадані дві публікації залишилися єдиними в новоствореній рубриці «Асоціація болгар СРСР: якій їй бути?». Незважаючи на активну підготовку бессараб-

ських активістів до Першого з'їзду болгар СРСР, кілька номерів газети (№№ 17–19) не містили жодної інформації про подію, яка, за задумом організаторів, мала стати поворотним моментом у житті болгарської національної меншини.

Звіт про роботу з'їзду та створення Асоціації (№ 22) став завершальним актом в інформаційній кампанії редакції з висвітлення події, що розколола болгарську громаду і продемонструвала різні підходи до питання захисту національних інтересів у суспільній, соціально-економічній та духовній сфері.

Як бачимо, задеклароване редакцією висвітлення діяльності культурно-просвітніх товариств обмежувалося ідеологічним протистоянням з болгарськими активістами. Поза увагою якийсь час залишилися й створене ще влітку 1989 р. Одеське болгарське товариство ім. Благоева (голова В. Кир'язов), до складу правління якого увійшли представники місцевої інтелігенції, а також державних і партійних структур. Ця обставина дозволила Н. Атанасовій охарактеризувати болгарський національний рух як класичний приклад вдалого ідеологічного контролю з боку державного апарату [1, с. 4]. На цьому тлі несподіванкою стала публікація емоційного листа П. Пінті (під назвою «Товариство бездіяльності»), в якому автор закликав до розпуску організації (1991. – № 10. – С. 1). Редакція не наважилася коментувати таку резонансну заяву, обмежившись запрошенням читачів до участі в дискусії. Конфлікт було вичерпано, щойно товариство в офіційній відповіді визнало критику конструктивною (1991. – № 15. – С. 1).

Попри свою консолідаційну роль у житті болгарської громади Одещини, газета не приховувала окремих негараздів в організаційній діяльності товариств. Так, приміром, на сторінках видання набув розголосу конфлікт членів Одеського болгарського товариства з його головою В. Кир'язовим (1991. – № 37). У цьому протистоянні симпатії видання опинилися на боці П. Пінті, з обранням якого журналісти пов'язали свої надії на продуктивну роботу (1992. – № 1).

Навесні 1991 р. болгарські культурно-просвітні товариства існували в Криму, Запоріжжі, Приморському р-ні Запорізької обл., Тернівці Миколаївської обл. Але нечисленний штат видання не дозволяв редакції оперативно реагувати на всі події з життя болгарської діаспори в Україні. Тому інформація з Києва, Запорізької, Миколаївської та інших областей про створення нових культурно-просвітніх товариств надходила від самих учасників подій, зазвичай із значним запізненням. Приміром, інформацію від Ст. Намлієва про створення в Приморському р-ні Запорізької обл. культурно-просвітнього товариства «Сдружение» (грудень 1990 р.) газ. «Роден край» опублікувала у квітні 1991 р. З іншого боку, високий освітній рівень нових авторів видання, їхній досвід журналістської діяльності, володіння літературною болгарською мовою мінімізували роботу редакції над адаптацією текстів. Дописувачами та позаштатними кореспондентами газ. «Роден край» стали знані науковці, активні члени товариства «Родолубие» (Київ) І. Стоянов (голова) та Е. Стоянова.

Не випадково саме в матеріалі професора І. Стоянова, людини, що раніше за інших відчула потребу інтеграції болгарської громади в українське суспільство, на

сторінках газети вперше була озвучена думка про створення координаційного центру з об'єднання болгарських товариств в Україні (13.03.1992). Через півроку «РК» повернувся до цього питання, взявши розлоге інтерв'ю у виконувача обов'язків голови київського товариства «Родолубие» М. Балтажі (14.11.1992).

Першим кроком до реалізації цієї ідеї стало звернення голів низки культурно-просвітніх товариств з усіх регіонів України, у якому вони покладають на газету функції координаційного центру з підготовки до проведення установчих зборів (1993. – № 16).

Упродовж кількох місяців, що передували створенню Асоціації в жовтні 1993 р., видання регулярно і змістовно (з обов'язковим розміщенням матеріалів або їх анонсів на першій сторінці) ознайомлювало читачів з перебігом підготовки. Крім заміток про проведення робочих нарад, консультацій, були опубліковані також й репліки рядових членів національних товариств (у такий спосіб постійні заклики редакції до обміну думками нарешті були реалізовані). Проект статуту Асоціації болгарських національно-культурних товариств та організацій України, попри заклики редакції до обговорення (1993. – № 30), читачі видання залишили без належної уваги.

Про високий авторитет газети серед активістів болгарського відродження свідчить той факт, що обрання президентом Асоціації Ф. Каражекова відбулося саме з ініціативи видання.

Поступово змінилося усвідомлення виданням своєї ролі й місця в житті болгарської громади всієї країни: усім охочим створити національно-культурні товариства «РК» (єдина організація з республіканським статусом серед колективних членів Асоціації) пропонує організаційну підтримку (1993. – № 49), а також закликає поповнити лави Асоціації.

Серед окремих прорахунків редакції можна назвати неналежну увагу до створення в Криму Республіканського товариства імені П. Хілендарського (28.01.1995. – № 4. – С. 3). На нашу думку, масштаб цієї події (героїчні зусилля кількох тисяч репатріантів зі збереження національної самобутності) попервах не був гідно оцінений виданням: наступне повідомлення з життя Товариства з'явилося в жовтні 1995 р. (№ 42. – С. 2). І лише візит до Одеси одного з очільників кримських болгар І. Абажера дав змогу читачам «РК» отримати більш детальну інформацію про життя земляків, лідери яких не приховували своїх планів надати болгарського національному руху нового, політичного забарвлення (1995. – № 45).

Число матеріалів з життя болгар у Запорізькій області різко зросло під час проведення урочистостей з нагоди чергової річниці переселення бессарабських болгар до Таврії. Подібні заходи відбувалися за участі перших осіб держав та представників національних культурно-просвітніх товариств, у супроводі численних журналістів. Це давало змогу виданню використовувати інформацію не лише власних кореспондентів, а й їхніх колег з Болгарії.

Інформація про діяльність Товариства імені Хр. Ботева в Тернівці (Миколаївська область) надходила передусім завдяки активності його голови Є. Димо, матеріали з Харкова друкувалися за підписом голови місцевого товариства М. Станчева.

Очолівши газету і прагнучи зробити її багатофункціональною [6, с. 163], цікавою для всіх представників болгарської громади, незалежно від ступеня політичної активності, освіти та віку, Д. Костова відмовилася від надмірного офіціозу у висвітленні діяльності національних товариств.

Висновки. Відродження болгарської національної преси в Україні стало водночас і передумовою, і наслідком появи культурно-просвітніх товариств та організацій.

Створення Асоціації значно поліпшило якість інформаційного наповнення газети «Роден край», оперативність у подачі інформації. Участь очільників національних товариств з усієї країни в різноманітних заходах організації (переважно в Одесі) значно полегшила роботу редакції зі збору матеріалу. Це позитивно

позначилося на кількості та змісті матеріалів з життя культурно-просвітніх товариств. Додатковим чинником підвищеної уваги «РК» до окреслених проблем став факт поєднання Д. Костовою посад заступника головного редактора видання та відповідального секретаря Асоціації болгарських національно-культурних товариств та організацій.

Провину за пасивність читачів в обговоренні багатьох порушуваних редакцією нагальних проблем покладаємо зокрема і на саме видання, матеріалам якого подекуди бракувало актуальності та гостроти. З іншого боку, критика журналістів «РК» на адресу Товариства бессарабських болгар імені Св. Кирила та Мефодія, що мала на меті протистояти організаційному дисбалансу та психологічному сум'яттю всередині громади, відвернула від газети чималу читачську аудиторію.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Атанасова Н. Болгарський рух в Україні: деякі питання сучасного розвитку / Культура болгар України: Міжнародна наук.-теор. конф. – Одеса : Маяк, 1997. – С. 3-7.
- [2] Болгари в Україні: наук.-допом. бібліогр. покажч., 1917 – 1941. – Київ : Кн. палата України, 2000.
- [3] Дихан М.Д. Болгарські національні райони в Україні у 20-30-х роках / М.Д. Дихан. – Одеса : Маяк, 2004.
- [4] Захаржевська В.О. Роль Укрдержнацменвидаву в розвитку духовної культури болгарської діаспори в Україні / Відродження мов і культур західних та південних слов'ян в Україні. – Київ : Вежа, 1995. – С. 71-75.
- [5] Колісник Ю.В. Преса національних меншин України або як навчитись любити свою націю / Ю.В. Колісник. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – 144 с.
- [6] Костова Д. Газета «Роден край» – очаг и трибуна болгарского национального возрождения в Украине / Всеукраїнській болгарській асоціації – 10 років. – Одеса : Маяк, 2003. – С. 162-168.
- [7] Мицик В.В. Права національних меншин у міжнародному праві / В.В. Мицик – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 287 с.
- [8] Нагорна Л. Українська етнологія: криза ідентичності / Національна інтеграція в полікультурному суспільстві: український досвід 1991 – 2000 років. – К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2002. – С. 45-61.
- [9] Семёнов Ю.И. Этнос, нация, диаспора // Этнографическое обозрение. – 2000. – № 2. – С. 64-73.
- [10] Симеонов И. Проблемът за формиране на българска интелигенция в сред българската общност в Украйна / Българска Бесарабия. – Болград, 2005. – Вип. 3. – С. 129-131.

REFERENCES

- [1] Atanasova, N. Bulgarian Movement in Ukraine: some issues of modern development / Culture of Bulgarians of Ukraine. – Odesa : Maiak, 1997. – P. 3-7.
- [2] Bulgarians in Ukraine: 1917 – 1941. – Kyiv : Kn. palata Ukrainy, 2000.
- [3] Dykhan, M.D. Bulgarian national areas in Ukraine in the 20-30's. / M.D. Dykhan. – Odesa : Maiak, 2004.
- [4] Zaharzhavska V.O. Role of the Ukrderzhnatsmenvydav in the development of spiritual culture of the Bulgarian Diaspora in Ukraine / The revival of languages and cultures of western and southern Slavs in Ukraine. – Kyiv, 1995. – P. 71-75.
- [5] Kolisnyk, Yu.V. Media of national minorities of Ukraine or how to learn to love your nation / Yu.V. Kolisnyk. – Cherkasy: Brama-Ukraine, 2006. – 144 p.
- [6] Kostova, D. The Newspaper "Rodan Krai" – hearth and the tribune of the Bulgarian national revival in Ukraine / It is 10 years to Bulgarian-Ukrainian association. – Odesa : Maiak, 2003. – P. 162-168.
- [7] Mytsyk, V.V. The rights of national minorities in the international law / V.V. Mytsyk. – Kyiv : Publishing and printing center "Kyiv University", 2004. – 287 p.
- [8] Nagorna, L. Ukrainian etnonation: identity crisis / National integration in a multicultural society: Ukrainian experience 1991 – 2000. – Kyiv : Institute of Political and Ethnic Studies of NAS of Ukraine, 2002. – P. 45-61.
- [9] Semenov, Yu.I. Ethnos, Nation, Diaspora // Ethnographic Review. – 2000. – № 2. – P. 64-73.
- [10] Simeonov, I. The problem of forming of Bulgarian intellectuals inside the Bulgarian community in Ukraine / Bulgarian Bessarabia. – Bolgrad, 2005. – Vol. 3. – P. 129-131.

The organizational role of the newspaper "Rodan Krai" (Odesa) in the creation and promotion of national and cultural societies of the Bulgarian community in Ukraine

V.M. Shvets

Abstract. The role of the newspaper "Rodan Krai" in the creation and popularization of the Bulgarian national and cultural societies in Ukraine is studied in the article. The period studied of 90th of XX century is characterized by the rejection of Soviet dogmas and by the process of search for new approaches in functioning of ethnic minorities. Analysis of editorial policy of the newspaper on national societies that led an active political activity including autonomist feature is given. The initiative of the newspaper "Rodan Krai" on creation in Ukraine of the Bulgarian Association of national and cultural societies and organizations, and election of its leaders is analyzed.

Keywords: media of national minorities, editorial policy, national and cultural societies, "Rodan Krai"

Особливості створення електронної версії друкованого періодичного видання

А.В. Палійчук*

факультет журналістики, кафедра нових медій
Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна
*Corresponding author. E-mail: pantosja@gmail.com

Paper received 05.10.15; Revised 19.10.15; Accepted for publication 20.10.15.

Анотація. У статті розглянуто технологічні та методологічні аспекти створення електронної версії друкованого періодичного видання. Визначено трансформаційні характеристики при інтеграції друкованого видання в інтернет-середовище. Розглянуто основні зміни фірмового стилю друкованого видання з переходом його в електронний формат. Визначено основні правила дизайнерських прийомів для онлайн-версій друкованих видань.

Ключові слова: електронне видання, інтернет-видання, друковане видання, веб-дизайн, фірмовий стиль, інтернет-версія, веб-дизайнер, дизайн

З переходом газет і журналів у мережу відбулася трансформація законів дизайнерських прийомів для онлайн-версій друкованих видань. З детальнішим вивченням дизайнерських прийомів в онлайн-версіях коло наших інтересів розширилося і до нього ввійшли: мова гіпертекстової розмітки HTML, CSS- стилістика сайту, основи програмування, системи управління контентом, правила просування і популяризації електронного видання в соціальних мережах і в безмежній павутині Інтернету.

Саме тому ми вважаємо за потрібне вести мову про дизайн інтернет-видань, починаючи від інтернет-версій друкованих видань і аж до самостійних електронних видань, а саме: оригінальних інтернет-видань, інтернет-магазинів, веб-сайтів, інтернет-порталів, інтернет-агенств.

Проблеми інтеграції друкованих періодичних видань в інтернет-мережу розглядає російський дослідник А.А. Беляєв. У своїй публікації «Дизайн-модель інтернет-версии как результат трансформации модели печатного издания» автор акцентує увагу на особливостях збереження фірмового стилю друкованого періодичного видання з переходом його в електронну версію. Важливими при вивченні технологічних можливостей сайтотворення є розвідки російського дослідника Д.В. Бородаєва, що втілилися у його монографії «Веб-сайт как объект графического дизайна». Можемо вважати хрестоматійними праці таких дослідників у сфері веб-дизайну як американського дослідника С. Круга і його відому книгу «Веб-дизайн: книга Стива Круга», а також російського веб-дизайнера і науковця В.А. Лебедева школа якого продукує тренди в сфері веб-дизайну. Не менш важливим, для нашого дослідження, є наукові праці українського дослідника В.В. Пасічника, який займається проектуванням структури сайту і HTML-програмуванням.

Метою дослідження є відстежити трансформацію фірмового стилю друкованого видання з переходом його в мережу. Охарактеризувати послідовність етапів створення, програмування і просування електронної версії друкованого видання.

Вивчення дизайну інтернет-версій періодичних видань, інтернет-видань, веб-сайтів є дещо непростим

для дослідника. Наприклад, з одного боку говоримо про веб-сайт, який інтегрований в інтернет-середовище, враховує його технічну специфіку, зміну аудиторії та інші, порівняно з періодичними виданнями, фактори. Зміна технологічної платформи веде до певних обмежень, або, навпаки, дозволяє використовувати нові можливості. Зазвичай, палітра кольорів у газеті обмежена, в Інтернеті можливості кольору безмежні. Газета, що виходить в «оффлайн» в одноколірному варіанті, може використовувати в своїй інтернет-версії всі кольори веселки. З іншого ж боку, враховуємо ідентичність, збереження пізнаваності батьківської версії. Трансформація фірмового стилю друкованого видання, таким чином, стає необхідним компонентом дизайну інтернет-версії [1, с. 52].

Незважаючи на типологічну прийнятність стосовно друкованих видань, інтернет-версії друкованих видань є структурним компонентом системи інтернет-ЗМІ, частиною якої окрім них є власне інтернет-видання і онлайн-версії друкованих видів ЗМІ, таких, як телебачення і радіо. Періодичні видання та їх інтернет-версії можна зіставити одні з одними за декількома параметрами: аудиторією, технологією виробництва, частотою виходу (оновлення). [1, с. 52].

Веб-дизайн – різновид дизайну, завданням якого є проектування веб-сайтів. До обов'язкових завдань веб-дизайнера входить створення логічної структури веб-сторінок, планування найзручніших способів подачі інформації, а також художнє оформлення веб-проекту [3]. Найактуальнішою проблемою для веб-дизайнера, який працює над інтернет-версією періодичного видання є вибір типу макету за принципом організації простору у вікні браузера. У веб-дизайні, зазвичай, є два загальні типи макету: еластичний і фіксований. Еластичний макет розтягується на всю ширину екрану і використовує весь вільний простір; другий тип фіксується на задану ширину, яку розраховують за стандартними розрішеннями моніторів. Серед основних переваг першого типу називають утилізацію всього корисного простору у вікні користувача і позбавлення користувача від необхідності кожного разу перегортати сторінку, чого не уникнути при фіксованих макетах. Однак, при фіксованому макеті поведінка різних еле-

ментів сторінки при різних розрішеннях монітора і розмірах вікна браузера – передбачуваниша. Крім того, зникає ризик надмірного розтягування текстових блоків, при якому занадто велика ширина тексту може зробити його некомфортним для читання. Ще однією трудностю для веб-дизайнера є робота з використанням «фірмових» декоративних елементів в макеті інтернет-версії, бо неодмінно виникають обмеження, що пов'язані з кількістю растрових зображень на сторінці і часом її завантаження – вони пропорційні один до одного [1, с. 56]. До прикладу, інформаційне видання не може змушувати користувача довго чекати на завантаження сторінки. Тому часто в макеті інтернет-версії обмежуються такими декоративними елементами, які можна відтворити на стороні клієнта програмно і які не потребують завантаження, – мова йде в основному про найпростіші з них: лінійки, рамки, псевдографічні елементи – це найпростіші декоративні елементи, що входять до арсеналу веб-дизайнера. Також до дизайну інтернет-видань входять декоративні елементи і мережевого походження, серед яких вже згадана вище псевдографіка, графічні кнопки, іконки, навігаційні «закладки». Якщо ж говорити про фотоматеріали, то найприйнятнішим варіантом для дизайн-версії періодичного видання може бути розміщення таких матеріалів у вигляді «слайд шоу». В іншому варіанті фотоматеріали можуть подаватися в «боксі», окремі фотографії в якому перегортаються без перезавантаження сторінки. Як правило фотозображення, за винятком спеціальних фоторепортажів, розміщують на сторінці в розмірі не більше 700 пікселів. Пояснюється вибір такого формату прискоренням завантаження сторінки й економією фізичної площі інтернет-сторінки.

Не меншої уваги потребує вибір шрифтової палітри для веб-сайту. Неможливість використання у веб-сайті різних гарнітур обмежує можливості дизайнера і головними виразними засобами стають начерки ліній, кегль і колір. Загалом, більшість інтернет-видань використовують стандартний шрифт Times New Roman. Більшість інтернет-видань зіставляють вибір шрифтової палітри з колірною палітрою сайту. За правилом на сайті поєднують три кольори, або ж два основних і третім колірним акцентом стає колір шрифту. Також варто враховувати деякі візуальні обмеження, що накладають стандартні колірні схеми, які закріпилися в Інтернеті: так, традиційно стандартним кольором для невідвідуваних лінків є синій, а для тих, за якими перейшли – фіолетовий [1, с. 63].

Як засвідчує досвід роботи, труднощі виникають при прочитанні і перекладі з мови «офлайн» на мову «онлайн». Труднощі у розумінні специфіки дизайну інтернет-версій пов'язані з двома факторами: переносом елементів фірмового стилю періодичного видання і особливостями дизайну веб-сайтів загалом та конкретно інтернет-ЗМІ. Інтернет в якості технічної платформи для ЗМІ є в процесі формування, а відтак невтомного вивчення як для журналістів-практиків, так і дослідників різних дизайнерських шкіл [1, с. 62].

Доцільно поговорити в межах цієї публікації і про не менш важливу складову творчого дизайнерського процесу над створенням інтернет-видання, а саме про основні етапи проектування майбутнього сайту та про технічну його складову – основи верстки і програму-

вання. Технічний бік роботи над сайтом розпочинається з основ html-програмування. Правила переносу фірмового стилю видання з паперової версії на онлайн мову інтернет-видання, про які ми говорили вище, яскраво демонструють нам особливості виразних засобів мережі. Крок за кроком, створюючи власні інтернет-проекти, ми саме у цих відмінностях досягаємо специфіку роботи конкретного засобу масової інформації в мережі. Визначивши мету, завдання, цілі і аудиторію майбутнього сайту, обов'язковим є технічне завдання, в якому детально прописують його структуру, об'єм, визначаються з дизайном інтерфейсу, продумують карту сайту і зв'язок з аудиторією. Етапи проектування передбачають обов'язкові складові, які має враховувати веб-дизайнер. Розпочинається робота зі створення дизайну, зазвичай в графічному редакторі. Фахівці створюють один або декілька варіантів дизайну відповідно до технічного завдання. При цьому окремо створюють дизайн головної сторінки і дизайни типових сторінок (наприклад: статі, новини, каталог продукції). Власне «дизайн сторінки» – це графічний файл, слойоний малюнок якого складається з дрібніших малюнків-слоїв елементів усього макету [2].

При створенні макету необхідно враховувати і можливість мови HTML. Після створення макету переходимо до html-верстки, що передбачає «нарізку» графічного малюнку на окремі елементи, з яких верстають html-сторінки майбутнього сайту. У результаті формується код, який можна переглядати за допомогою браузера. А типові сторінки у майбутньому проекті використовують як шаблони. Наступним етапом є програмування, що передбачає роботу з готовими html-файлами. Програмування сайту може втілюватися як з «нуля», так і на основі CMS – системи управління сайтом. У випадку з CMS потрібно відзначити, що сама «CMS» деякою мірою вже готовий сайт, що складається зі змінних частин. Для швидшого освоєння основних складових сайту створюють проекти і за допомогою CMS, а саме платформи Word Press, де у кожному конкретному випадку замінюють стандартний шаблон, який пропонує тематика Word Press на створений оригінальний макет окремого проекту. Наступний етап включає перевірку і тестування сайту. Процес тестування може включати найрізноманітніші перевірки: вигляд сторінки зі збільшеними шрифтами при різних розмірах вікна браузера. Веб-дизайн сайту повинен адекватно виглядати в різних браузерах, особливо в браузерах Internet Explorer, Firefox, Safari, Chrome, Opera. Знайдені помилки усувають до запуску сайту в мережу. Після тестування файли сайту розміщують на сервері провайдера і проводять потрібні налаштування. На цьому етапі сайт закритий для відвідувачів.

Особливої уваги заслуговує SEO- оптимізація сайту, що пов'язана з деякими змінами самого сайту. Починається вона з визначення семантичного ядра. Тут визначаються такі ключові слова, які приваблять найбільш зацікавлених відвідувачів, після чого ці слова вносять на сайт. Відповідно тексти, посилання, та інші теги адаптують так, щоб пошукові системи могли їх знаходити за ключовими словами. Саме такий вид SEO-оптимізації прийнятно називати внутрішньою. У процесі веб-програмування виділяють ще один вид SEO-оптимізації – зовнішній. Зводиться він, як правило, до

побудови структури вхідних посилань. Це, власне, і є розкруткою сайту. До розробки сайту зовнішня SEO-оптимізація відношення не має. Якщо перейти на мову образу, то SEO- оптимізацію можна прирівняти до одного з різновидів «шаманізму» - вона як магія класифікується на «білу» і «чорну» - таку, після якої сайт за два тижні потрапляє в топ, а потім в бан. Справжня біла SEO- оптимізація – це надзвичайно трудомісткий і довгий процес, вартість якого може в декілька раз перевищувати витрати на створення сайту [2].

Звичайно, описаний процес створення та проектування сайту розглянуто дещо в тезово-оглядовій стилістичній манері і, можна сказати, поданий дещо узагальнено. Однак, основні правила створення інтернет-видання, про які ми говорили вище, працюють при втіленні будь-якого конкретного інтернет-проекту, незалежно чи ми трансформуємо в мережеву павутину друковане видання, чи створюємо самостійне інтернет-видання «з нуля».

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Беляев А.А. Дизайн-модель интернет-версии как результат трансформации модели печатного издания/ А.А Беляев / Вестник Московского ун-та. Серия Журналистика. – 2008. – №2. – С. 52-63.
- [2] Бородаев Д.В. Веб-сайт как объект графического дизайна. Монография. – Х.: «Септима ЛТД», 2006. – 288 с.
- [3] Городенко Л.М. Концепція викладання фахових дисциплін «Електронні видання» та «Інтернет- журналістика» / Л.М. Городенко / URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/uzhz/2010_11
- [4] Золотарев Д.А. Интерактивные технологии в дизайне как инструмент качественного изменения информации/ Д.А. Золотарев, Т.В. Белико// Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Т. 13. – № 2(2). – 480 с.
- [5] Раскин Джеф. Интерфейс. Новые направления в проектировании компьютерных систем / Джеф Раскин / Пер. с англ. – СПб. : Символ-Плюс, - 2004. – 272 с.
- [6] Уайт Ян В. Редактируем дизайном. Классическое руководство: как завоевать внимание читателей / Ян В. Уайт / Пер. с англ. – М. : Университетская книга, 2009. – 244 с.
- [7] Купер А. Алан Купер об интерфейсе. Основы проектирования взаимодействия / Алан Купер Роберт Рейман, Дэвид Кронин / Пер. с англ. М. Зислис. – СПб. : Символ Плюс, 2009. – 688 с.
- [8] Круг С. Веб-дизайн: книга Стива Круга. – М. : Символ-Плюс, 2005. – 119с.
- [9] Лебедев В.А. Проблемы экранной типографики (глава из книги «Методология и практика электронных изданий по искусству») / В.А. Лебедев / URL: <http://www.museum.ru/future/part03/030304.htm>

REFERENCES

- [1] Beliaev, A.A. 2008. Design model of web version as a result of the transformation of the print edition model / Moscow University Bulletin. Journalism Series. №2. - P. 52-63.
- [2] Borodaiev, D.V. 2006. Website as a subject of graphic design. Monograph. - M. "Septima LTD", P. 288.
- [3] Horodenko, L.N. The Concept of teaching vocational subjects "Electronic editions" and "Internet Journalism" / L.M. Horodenko/ URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc-gum/uzhz/2010_11
- [4] Zolotariev, D.A. Interactive technologies in design as a tool for information quality change / D.A. Zolotariev, T.V. Belik / Bulletin of Samara Scientific Centre of the Russian Academy of Sciences, Vol. 13, number 2 (2), P. 480.
- [5] Raskin, Jef. 2004 The Humane Interface: New Directions for Designing Interactive Systems. Trans. from English. - SPb. Symbol-Plus, P. 272.
- [6] White Jan V. 2009. Editing by Design: the Classic Guide to Winning Readers Trans. from English. - M.: University Book. P. 244.
- [7] Cooper, A. 2009. Alan Cooper About Face: The Essentials of Interaction Design / Alan Cooper, Robert Reimann, David Cronin / Trans. from English. M. Zislis. - Spb. Symbol Plus, P. 688.
- [8] Krug Steve. 2005. The Web Design - M.: Symbol-Plus. pg. 119.
- [9] Lebedev, V.A. Challenges of a screen typography (chapter from the book "Methodology and practice of electronic media art") / V.A. Lebedev / URL: <http://www.museum.ru/future/part03/030304.htm>

Peculiarities of creating an electronic version of a periodical

A. Paliychuk

Abstract. This article is devoted to technological and methodological aspects of creating an electronic version of a periodical. Descriptions of transformations of integrating a print edition with internet have been determined. The key changes of an edition's corporate identity transferred to electronic format have been reviewed. The main rules of designer's methods dealing with web versions of print editions have been determined.

Keywords: electronic edition, internet edition, print edition, web design, corporate identity, web version, web designer, design

Осмищення тоталітарного минулого (30-ті роки ХХ століття) в українському ігровому кінематографі 1990-2000-х років

В.С. Сивачук

Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. Карпенка-Карого, Київ, Україна

Paper received 24.10.15; Revised 29.10.15; Accepted for publication 30.10.15.

Анотація. У науковій статті здійснена спроба простежити, як відгукнувся український ігровий кінематограф 1990-2000-х років на процес осмищення тоталітарного минулого, реабілітації жертв сталінізму і відкриття нових історичних фактів. Проаналізовані жанрово-стилістичні особливості (художній метод, драматургія, виражальні засоби) фільмів “анти тоталітарного спрямування”.

Ключові слова: кінематограф, тоталітаризм, інтерпретація, художній метод, жанр, драматургія, виражальні засоби, екранізація, герой, антигерой

Чверть століття тому, як і сьогодні, кінематограф реагував на суспільно-політичні реалії. Якщо нині, на тлі розмов про «чисте мистецтво», ціла когорта молодих режисерів знімає про війну на Донбасі (як два роки тому знімали про події Майдану), то тоді, в перші роки Незалежності, кінематограф мислив категоріями демократизації і національного Відродження. За цей час з'явилося майже півтора десятка ігрових і документальних фільмів про темні сторінки радянської дійсності: червоний терор, репресії, примусову колективізацію, Голодомор, атеїстичну ломку традиційної української моралі.

Ці фільми різні за своїм художнім методом, жанром, аудиторією і, нарешті, самим підходом до трактування теми. Деякі режисери над усе прагнуть реалістичного відображення моторошних подій, інші шукають проблему (в т. ч. історичну) в людині. Отож, питання: який сенс у ретельному дослідженні анти тоталітарних фільмів – переважно двадцятип'ятилітньої давнини, рідше – сучасних, котрі не завжди мають суто художню новизну? Відповідь проста. Процес осмищення історії не завершений. Звідси – запеклі дискусії на всьому пострадянському просторі про те, кого вважати Героєм, а кого – осуджувати чи, що подекуди складніше – забути. Анти тоталітарне кіно (українське, як і будь-яке інше) може в художній формі – і що важливо – без нової політичної ангажованості показати сутність тоталітарної ідеології. Певною мірою це вже зробили кінематографісти інших пострадянських країн, до прикладу, Т. Абуладзе у фільмі «Покаяння», Ю. Кара у «Пирах Валтасара» чи М. Михалков у «Натомлених сонцем» (принаймні, в першій і основній частині трилогії).

У перші роки Незалежності український кінематограф відчув запит на нові історичні теми, при чому, не згори, а зсередини суспільства. У кіно, донедавна переважаному по лінії партійної пропаганди, спрацював «ефект пружини». Політв'язні у північних таборах, виснажені голодом селяни в нескорених українських селах з'явилися на екрані. В авангарді цього процесу зі зрозумілих причин опинилися документалісти [1]. Режисери ігрового кіно частіше спирались на літературні першоджерела, зокрема, твори раніше заборонених представників української літератури, відомих як «Розстріляне Відродження».

На жаль, ці фільми здебільшого невідомі не тільки глядачеві, але і багатьом критикам. Ретельний аналіз кіно 1990-х років, в тому числі, анти тоталітарного

спрямування, дає відомий український кінознавець Л. Брюховецька в своїй монографії «Українське кіно 90-х. Приховані фільми» [1]. Вона розглядає нову інтерпретацію радянського минулого в кіно в контексті художніх тенденцій періодів Перебудови і Незалежності, вивчає стилістику, сильні і слабкі сторони найвідоміших фільмів. Хронологію і передумови до створення картин досліджує у фундаментальному виданні «Історія українського кінематографа» французький історик українського кіно Любомир Госейко [2]. Про міфологізацію і деміфологізацію в кіно пише в статті кінознавець Оксана Мусієнко; поява нового героя на пострадянському екрані цікавить критика Ірину Зубавину [3]. Фільмографічну і оглядову інформацію про фільми цієї групи можна знайти в архіві популярного в Україні видання «Кіно-Театр».

І все ж, цілісних досліджень українського анти тоталітарного кіно на сьогодні небагато. Інші пострадянські республіки глибше вивчили цей зріз кінокультури і зробили відповідні висновки. Метою цієї статті є подальший аналіз змісту, форми і філософії українського кіно про тоталітаризм.

Отож, до першої групи “анти тоталітарного” кіно можна віднести фільми, за визначенням Л. Брюховецької, про “репресивну машину в дії” [1]. Розсекречені документи і спогади колишніх політв'язнів підказували майже готові сюжети – із міцною фавбулою, конфліктом і яскравими характерами. Щоправда, не всім режисерам вдавалось ці яскраві характери показати мовою кіно. Хтось намагався із максимальною достовірністю реконструювати події, хтось – докопатись до причин психологічної патології влади. Чимало сюжетів про дію репресивної машини прийшло в кіно із “реабілітованої” літератури. Скажімо, телефільм “Сад Гетсиманський” Р. Синька розповідає історію людини, яка потрапила в маховик репресивної машини. “Енциклопедія радянської тюрми”, як іноді називають роман І. Багряного, тепер була екранізована. Екранізація, як і літературне першоджерело, цінна своєю документальністю, – вона ретельно відтворює методи “роботи” карних органів: фабрикування справ, вибивання свідчень, “вербовку”, тюремний побут, малий і великий конвеєр. Не випадково в одній камері автори “селять” українців, євреїв, росіян та вірменів; науковців, робітників, селян і навіть військових, – інтернаціональна й різнокласова тюрма розкриває сутність тоталітарної системи.

За жанром цей фільм поєднує ознаки історичної драми й психологічного трилера. (Чимало українських

режисерів 1990-х років переносять жанри західного масового кіно на український ґрунт.) “Сад Гетсиманський” побудований за законами класичної драматургії. Переважає зовнішній конфлікт, типовий для тоталітарного кіно 30-40-х років: герой протистоїть зовнішнім силам. І все ж, конфлікт головного героя Андрія Чумака і репресивної системи в лицах енкаведистів – це не просто конфлікт грубої сили, а конфлікт моралі й життєвих цінностей. Внутрішній бік, – боротьба героя із самим собою, дилема “зламатись чи не зламатись”, – виписаний менш чітко. Подекуди, автор намагавсь візуалізувати внутрішні переживання Чумака. Щоправда, фрагменти внутрішньої мови (Андрієві сни) вкраплені в тканину фільму дещо штучно.

Більшість атрибутівних епізодів – допитів, тортур і тюремного життя – режисер зберіг і переніс на екран. Він знайшов баланс між достовірністю і натуралізмом. Показав насильство зі сміливістю і водночас лояльністю українського кіно 90-х років, – є виснажені напівголі люди, страчені й замордовані в камері і водночас немає “моря крові, відрубаних пальців і закривавлених шматків людської плоті”. На межі між документальністю й умовністю художнього кіно балансують сцени тюремного побуту. Іноді режисер знаходить вдале вирішення тюремних епізодів, наприклад, застосовує візуально-зоровий контрапункт. Щоправда, бракує метафор та інших каталізаторів глядацької уяви, які успішно використовують європейські режисери (той же С. Спілберг у “Списку Шиндлера”).

В українському кінематографі 1990-х років можна знайти різні варіації теми репресій і поневолення людини. У фільмі “Секретний ешелон” Я. Лупія жертвою режиму стає жінка. Доля жінки в лабетах репресивної машини, – в радянській тюрмі і на засланні, – менш розкручена в літературі й кіно. У “Секретному ешелоні” цілий потяг українських жінок силоміць вивозять на північ. Нібито для облаштування банно-прального комбінату, а насправді – спеціального борделю для військовослужбовців. (До речі, режисер разом порушує тему депортації – примусового виселення з власної домівки.) Головну героїню, шкільну вчительку з невеликого містечка, звинувачують у співчутті “ворогам народу” в довоєнні роки і антирадянській діяльності в школі (вона нібито вирвала з підручника “не ті” сторінки). За це їй загрожує виселення з України і доля повії у військовому містечку... У “Секретному ешелоні” можна розпізнати пригодницький фільм майже в чистому вигляді. “Міцний” (фабулярний) сюжет зав’язаний навколо переслідування (герой прагне наздогнати потяг із політв’язнями і врятувати дружину). Як і Андрій Чумак із “Саду Гетсиманського”, Святослав із “Секретного ешелону” уособлює майже голлівудський тип героя – він віртуозно вислизає з рук ворога, сам-один перемагає загони енкаведистів і бандитів. Гонитви і сутички, чергування перемог і поразок героїв загострюють інтригу. До того ж, фільм має ліричну лінію і показує майже ідеальні взаємини між головними героями. Закритий фінал з перемогою добра над злом теж притаманний художній моделі “кіно для всіх”.

Паралельно з темою сталінських репресій виникає тема реабілітації (і героїзації) жертв репресій. Кіно відкривало для масової аудиторії заборонені імена і намагалось розв’язати радянські стереотипи про видатних

українців. Скажімо, фільм “Із життя Остапа Вишні” Я. Ланчака розповідає про епізод, який замовчувався або однобоко тлумачивсь в офіційній біографії Павла Губенка, – десять років заслання за сфабрикованим звинуваченням. Відомий письменник-пересмішник не уникнув північних таборів, попри свою популярність і “благодійність” в СРСР. Стрічка “Владика Андрей” О. Янчука трактує постать митрополита Андрея Шептицького з національних позицій. О. Янчук, приміром, спростовує міф про нібито співпрацю патріарха з фашистами в роки Другої світової війни. З фільму видно, що митрополит переховував у себе євреїв, зокрема, дітей головного раввина Львова, і лише вік та суспільний авторитет врятував його від фашистської розправи.

Фільми про репресованих і реабілітованих виводять на екран нового героя – жертву тоталітарної системи – і нового антигероя – ката. Український кінематограф, котрий, як і все суспільство, постійно перебуває в пошуку національного героя, в цей період більше схильний до героя-страдника (борці із тоталітаризмом), ніж до героя-лицаря (козаки) [3].

Новий антигерой – представник тоталітарного режиму. Режисери по-різному трактують цей образ – як джерело, інструмент і навіть жертву терору. До речі, образ “верховного ката” практично відсутній в українському ігровому кіно 1990-х. Зате воно змальовує рядових “фанатиків смерті” – озвірілих, маніакальних і безжалісних людей. Щоправда, такий безапеляційний портрет антигероя дають фільми Р. Синька, Я. Лупія і О. Янчука. Натомість О. Муратов у фільмах-екранізаціях Миколи Хвильового і М. Машенко у “Вінчанні зі смертю” заглиблюються у психологію чекіста як фанатика революції.

Отож, наступний рівень осмислення тоталітаризму – психологічний. Режисери шукають витoki зла, агресії й жорстокості й від конкретних історичних фактів переходять до позачасових філософських і моральних категорій.

Революційний і постреволюційний фанатизм як психологічне явище досліджує М. Машенко у фільмі “Вінчання зі смертю”. Головний герой, – не мученик, не жертва, – а сам кат, чекіст. Принаймні, стає ним до кінця фільму. “Вінчання зі смертю” показує процес деградації людини – з простого юнака у фанатика революції. Режисер прагне простежити, як в людині відмирає все людське і сумнівна “вища мораль” виправдовує масштабний злочин. Внутрішня (моральна деградація головного героя) і зовнішня (розстріл весільного потягу) дії йдуть паралельно. Зовнішній конфлікт “Я-ВОНИ” переростає у внутрішній “Я-Я”. Перші, умовно кажучи, 15 хвилин герой протистоїть ворожому середовищу, решта фільму – самому собі. Ми бачимо кожен міліметр моральної капітуляції головного героя. Режисер і актор візуально показують переломний момент, момент вибору в його характері.

Щоправда, критика дорікає авторові за дещо гіперболізований емоційний стан героя [1]. Думаю, посилення експресивності, – яка, до речі, комусь заважає, а когось, навпаки, втягує у фільм, – властива не лише режисерів, а й виконавцю головної ролі Олегу Савкіну, якому доводилось втілювати в кіно полюси добра і зла.

У фільмах “Танго смерті” і “Вальдшнепи” О. Муратова за повістями Миколи Хвильового постають такі

характерні для нього образи розчарованих героїв революції. Це комуніст Карамазов, революціонер і анархіст Анарх, – колись беззастережно віддані революції, а тепер уражені сумнівом і, можливо, каяттям? Фанатики-революціонери в інтерпретації “романтика революції” і О. Муратова не можуть сприйматись як однозначно негативні герої. Вони, скоріше, трагічні, – ідеї виявились утопічними, мета – нездійсненною, а перемога – ілюзорною.

У фільмі “Танго смерті” санаторійна зона – це модель постреволюційного суспільства. Із фанатизмом, нетерпимістю, розчаруваннями, класовими заобонами і комплексами. Звісно, в більш сконцентрованій формі. Пролетар Метранпаж “с пристрастием” шукає класових ворогів, жінки-чекістки дають волю своїм статевим інстинктам, романтики на кшталт Хлоні ридають над долею світової революції, а герої-фанатики на кшталт Анарха болісно переживають “загибель богів”, себто комуністичних ідеалів. В санаторійній зоні за великим рахунком нічого не відбувається, – проте напади люті, хтивості та істерії створюють нервово-напружену атмосферу. Вона компенсує дещо млявий сюжет. (За словами Л. Брюховецької в процесі екранізації проза М. Хвильового втратила пружність, а головна сюжетна лінія загубилась в другорядних деталях.) [1]. Раптові приїзди “воронка” як відголоски червоного терору затьмарюють і без того неспокійне життя санаторійних мешканців, а крики санаторійного дурня довершують емоційне тло середовища. Це не відкрите протистояння протилежних сил, як у “Саду Гетсиманському” чи “Секретному ешелоні”, а замаскована гра на витривалість.

Із розчарованим героєм революції ми зустрічаємось і в наступному фільмі О. Муратова “Вальдшнепи”. Режисер мав сміливість завершити незакінчену повість апологета українського ренесансу. Як і “Танго смерті”, “Вальдшнепи” поєднують драматургію дію та драматургію думки. Власне, фільми пронизує спільний морально-етичний мотив – чи можна виправдати вбивство нібито високими ідеалами. Головний герой – заслужений комуністичний діяч “у відставці” – міркує над вічною проблемою усіх революціонерів: співвідношенням мети і засобів. Проте він відганяє міщанську, на його думку, мораль, яка ставить над усе людське життя. Для Дмитра Карамазова жалість і співчуття, – якщо вони заважають меті, – ознаки людської слабкості. Він ненавидить свою дружину, бо вона “не може вбити людину”. В цьому герої дивним чином поєдналися риси фанатика-комуніста, вільнодумного інтелігента й ніцшеанця. Внутрішня дилема, яка поступово переростає в конфлікт, мучить Дмитра Карамазова протягом усього фільму. “Вальдшнепи” розповідають про перші чистки всередині партії напередодні масових політичних репресій.

У фільмі “Вальдшнепи” режисер спробував деталізувати образ фанатика-революціонера (Анарх – Карамазов). Решта – здебільшого повторюють образи героїв “Танго смерті”. Проте філософія Дмитра Карамазова до кінця не зрозуміла, – він досі приймає насилля як метод революції, а, виходить, не приймає лише її результат?

Що ж до зображальної культури трилогії, то, за словами І. Зубавіної, О. Муратов у кожній частині використовує новий прийом – “вириуваний кадр у “Вальдш-

непах” нагадує стару світліну або дагеротипію, а смислотвірним прийомом у фільмі “Тет, сором!” обрано подвійну експозицію, що можна тлумачити як метафору зародження подвійних моральних стандартів” [3].

Таким чином, режисер підходить до моральної характеристики постреволюційного суспільства в останній частині трилогії – фільмі “Тет, сором!”. Добре радянське кіно привчило нас протиставляти “розпущений” спосіб життя “буржуазного” Заходу й високоморальні, майже платонічні взаємини в радянському суспільстві. Насправді ж, – показують автори фільму, – в перші роки після Жовтневого перевороту моральні й етичні норми були розхитані і майже знівельовані. Емансиповані партійні діячки віддають перевагу вільним стосункам, а шлюб трактується як соціальний спосіб задоволення природних інстинктів. Не випадково молода провінціалка, героїня фільму “Тет, сором!”, навіть переступивши через себе, не стає своєю в розбещеному місті.

І, нарешті, ще одна тема антитоталітарного кіно – Голодомор 1932-33 років. Перший і на сьогодні єдиний художній фільм про 1932-33 рр. був задуманий ще в Радянському Союзі, а вийшов уже в незалежній Україні – “Голод-33” О. Янчука. Не лише тема, нова сама по собі, а й авторська інтерпретація випереджала суспільну думку. Режисер показує не голод, а Голодомор – тобто спрямовану акцію на винищення за національною і соціальною ознакою. Щоправда, в назві фігурує саме слово “голод”, – термін “Голодомор” тоді не вживався.

О. Янчук і сценаристи Л. Танюк та С. Дяченко взяли за основу повість В. Барки “Жовтий князь” і знайшли вдале співвідношення драматургії дії і драматургії думки. Вони зосереджують увагу на історії родини Катранників, відсікають другорядні лінії і знаходять зорові відповідники для літературних метафор. Стрічка показує поступове нищення однієї української сім’ї. Як казав хтось із класиків, сказати про всіх – ні про кого не сказати, а сказати про когось одного – це сказати про всіх. Долю однієї сім’ї можна спроекувати на долю всього народу. Тим більше, що головна тема – винищення голодом – відлунює в історіях другорядних персонажів.

Режисер знайшов потрібний реалістично-метафоричний спосіб відображення. Як відомо, свідки й дослідники розповідають моторошні подробиці про голод 1932-33 років, – як просто посеред вулиці помирали люди, а підводи не встигали забирати тіла; як матері знаходили дитячі останки в казані у канібалів. О. Янчук уникнув такого моторошного, фізіологічного натуралізму і показав жахи 33-го через символи та узагальнення. Скажімо, в картині кілька разів з’являється один “експресіоністичний” кадр – старе самотнє дерево з розлогим гіллям. Воно ніби символізує дерево роду Катранників. До кінця стрічки дерево обступають свіжі хрести... Дуже сильний епізод – останній спільний обід Катранників. Діти ретельно, зосереджено і з недитячою серйозністю підтримують ручками ложки з їжею. А дорослі в цей час розігрівають напівголодну уяву розповідями про вечерю партійного керівництва – такий собі банкет під час чуми. Під назви дорогих наїдків родина доїдає останні їстівні запаси... Далі ще один кадр: настає ніч і непропорційно великі, страшні люди

з багнетами (автори зумисне спотворюють пропорції) переступають і ніби хочуть вирвати з корінням оселю Катранників. І, нарешті, символічний фінал: косарі в масках косять хліб нового врожаю. Хлібне поле всіяне людськими тілами, – тих, хто не дійшов додому і впав від голодної смерті просто посеред поля. Виходить, що новий хліб – в прямому й переносному сенсі – зійшов із людських кісток.

З іншого боку, не можна применшувати документальну цінність фільму. Автори в реалістичній манері відтворюють історичні реалії: повне пограбування селян озброєними загонами, терор, голодні черги за хлібом у місті, поширення чуток про канібалізм, зрештою, марні спроби селян відвоювати свій хліб.

Отож, український кінематограф 1990-2000-х років у різній художній формі відгукнувся на процес переосмислення і деіфологізації тоталітарного минулого – новими темами й новими інтерпретаціями. Хтось із авторів обмежився новий фактологічним матеріалом і новими ідеологічними акцентами, а хтось прагнув не тільки констатувати, а й зрозуміти тих людей і той час. Із фільмів О. Муратова і М. Машенка ми бачимо, як революційний фанатизм (і класові упередження) зсередини руйнує людину. О. Янчук чи не вперше

показує не голод, а саме Голодомор.

Водночас, український кінематограф перших років незалежності, до якого ми відносимо й згадані вище фільми, не виробив єдиного естетичного канону. Місце соцреалізму у розмаїтій, плюралістичній і дещо дезорієнтованій пострадянській культурі не посів новий художній метод. Отож, естетична платформа і жанрова природа фільмів про тоталітарне минуле неоднорідна. Тут важко розпізнати “класичні” жанри в чистому вигляді. На думку критиків, українське кіно 90-х – це сплав популярних, переважно західних форм із українською “начинкою”, себто змістом. Драматичне протистояння ката і жертви нагадує психологічний трилер, а втеча політв’язня із секретного ешелону – пригодницький фільм. Дехто з авторів застосовує більш широкі і, так би мовити, класичні жанрові визначення до фільмів про репресії і терор – соціально-політична, історична чи психологічна драма. Проте українське антитоталітарне кіно збіднює недостатньо переконлива художня форма. Радянським режисерам, як ми пам’ятаємо, вдавалось вкладати ідейний зміст в експресію кадрів або в традиційно розважальні масові жанри. Українському антитоталітарному кіно свою художню формулу ще належить знайти.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Брюховецька Л. Приховані фільми. Українське кіно 1990-х – К.: АртЕк, 2003. – 384 с.: іл.
- [2] Госейко Л. Історія українського кінематографа. 1896 – 1995. – К.: Кіно-коло, 2005. – 464 с., іл.
- [3] Зубавіна І. Українське кіно постперебудовного періоду. Зміна долі // Нариси з історії кіномистецтва України / Ред-кол.: В. Сидоренко (голова) та ін.; Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. – К.: Інтертехнологія, 2006. – С. 313 – 371.
- [4] Мусієнко О. Кіно і міфологеми тоталітарної доби // ww2-historicalmemory.org.ua/docs/ukr/Moussienko.doc

REFERENCES

- [1] Briuhovetska, L. Hidden Films: Ukrainian Cinema 1990-th. K.: ArtEk, 2003. – 384 p.
- [2] Goseiko, L. The History of Ukrainian Cinema. 1986-1995. – K.: Kino-Kolo, 2005. – 464 p.
- [3] Zubavina, I. Ukrainian Cinema of “Perestroika” // Short Stories of the History of Ukrainian Cinema / Ed. V. Szdorenko et al. Institute Contemporary Art Problems of the Academy of Arts of Ukraine. – K.:Intertechnology, 2006. P. 313-317.
- [4] Moussienko, O. The Cinema and the Mifologems Totalitarian Period // ww2-historicalmemory.org.ua/docs/ukr/Moussienko.doc

Comprehension of totalitarian history (30-years XX century) in Ukrainian cinema 1990-2000 years

V.S. Syvachuk

Abstract. In the article an attempt is done to research how Ukrainian cinema 1990-2000-s has answered to process of the modern comprehension of totalitarian the pas, acquittal victims and opening new historical facts. The genre-stylistic characteristics (artistic method, dramaturgy, expressive facilities) of those films are considered.

Keywords: cinema, totalitarian, interpretation, artistic method, dramaturgy, expressive facilities, screen version, hero, antihero

Маніпулятивна природа телебачення

О.І. Соколан*

Інститут екранних мистецтв Київського Національного Університету ім. І. Карпенка-Карого, Київ, Україна

*Corresponding author. E-mail: sevast.wings@gmail.com

Paper received 24.09.15; Revised 29.09.15; Accepted for publication 02.10.15.

Анотація. У науковій роботі досліджується маніпулятивна природа телебачення. Автор з'ясовує, на яких рівнях і за допомогою яких особливостей телевізійної «мови» проявляються психологічні феномени: зараження, об'єднання глядацької аудиторії в керовану масу, формування масової свідомості. Для цього автор звертається до наукових праць вітчизняних та закордонних дослідників психології мас, маніпуляцій і пропаганди. А також використовує власний досвід роботи на ТБ і досвід своїх колег.

Ключові слова: маніпуляції, телебачення, феномен зараження, маси, керування масою, вплив на свідомість

Телебачення має особливі, лише йому притаманні інструменти і матеріали відтворення, розповсюдження та інтерпретації інформації – аудіо, візуальної, графічної, текстової, шумової і т.д. Саме поєднання усіх цих елементів і робить цей вид електронних ЗМІ особливо ефективним в царині маніпуляцій. Російський дослідник С. Кара-Мурза переконує – ТБ має властивість вилучати з подій правду. «Саме око телевізійної камери, що передає подію із максимальною правдоподібністю, перетворює його у «псевдоподію», у виставу. Об'єктив камери діє таким чином, що змінює акценти і вагу подій і стирає межу між істиною та вигадкою». [1, с. 311] Цей ефект передовсім дослідник пояснює основною властивістю телебачення – його «заколюсуючим ефектом», що перетворює глядача на пасивного сприймача інформації. Одночасна і тривала дія тексту, образів, музики, шумів і домашньої атмосфери розслаблює мозок. Американський спеціаліст із медіа впливів У.Бронфенбреннер так пояснює цей ефект: «Телебачення не дратує вас, не змушує реагувати, а просто звільняє від необхідності проявляти хоч якусь розумову активність». [1, с. 312] Отже, людина, яка може контролювати і пропускати через фільтр аналізу повідомлення з одного каналу (через слово чи зоровий образ), коли ці канали поєднуються – контролювати потоки інформації більше не може. Ефективність вторгнення в свідомість різко зростає – «фільтри» рвуться і пропускають закодовані маніпуляторами повідомлення.

Український дослідник – професор О.С. Одинець у своєму курсі лекцій пише: «Кожному виду мистецтва притаманна своя умовність, а залежно від цієї умовності властива і своя мова. У зв'язку з цим особливу роль грає багатство цієї мови – чим багатший словник, тим більшу сферу явищ може цей вид мистецтва охопити, тим більшу і складнішу картину явищ світу може транспортувати своєму реципієнтові, який володіє цією ж мовою». [2] З цієї точки зору можна сказати, що телебачення має найбільший і найпотужніший «мовний потенціал», адже поєднує в собі ефекти всіх зображальних засобів. При цьому при їхньому поєднанні відбувається не просто накладання або перемішування змістів кожного окремого елементу, а народження принципово нових – більш широких смислів за рахунок асоціативної реакції.

Ще один феномен телебачення полягає в його інтимності. Будь-яка інформація з екрану подається таким чином, щоб створити ефект комунікації не з абстрактним глядачем чи громадськістю, а з кожним глядачем особисто. Незалежно від того, хто чи що на

екрані, телебачення доставляє інформацію у вигляді зорових, звукових, текстових та ін.. образів просто додому споживачеві. О.С. Одинець вважає, що особливості цієї доставки полягають в тому, що при ретранслюції повідомлення збігаються три речі:

Час, коли ця подія відбувається

Час, коли ця подія знімається

Час, коли ця подія сприймається

Один із найперших дослідників телебачення В. Сап-пак, у своїй книзі «Телебачення і ми», назвав феномен збігу часу події, її фіксації і сприйняття «ефектом цюхвилинності». А цюхвилинність – переконує О.С. Оди-нець – веде ще до одного ефекту – ефекту присутності. Саме цей ефект телебачення стає ще одним підґрунтям для маніпулятивного впливу – адже змушує глядача забути, що він дивиться на подію очима тележурналіс-та-телережисера-телеоператора-відеоінженера-редакто-ра і т.д., а відчувати себе безпосереднім учасником події. Тобто підмінити власні враження на трактування цієї події авторами матеріалу.

Французький дослідник Луї Мерлен, вивчаючи ро-боту засобів масової інформації, припустив, що пере-січний громадянин задовольняє свою потребу в інфо-рмації за такою примітивною схемою:

– слухаючи радіопередачі, він дізнається про події, що відбулися в його країні чи у світі;

– переглядаючи інформаційні телепередачі, він з'ясовує, як ці події відбувалися;

– і, нарешті, прочитавши газетні відомості про ці самі події, він знайде відповідь на питання, чому воно так трапилося.

Тобто навіть керуючись цією простою схемою мож-на зрозуміти, що споживач телепродукту звертається до телебачення саме за цим «ефектом присутності», тобто щоб побачити як саме відбувалася подія, доторк-нутися до деталей, емоцій і вражень безпосередніх уча-сників подій. При цьому сам факт відео фіксації ви-ключає у свідомості людини можливість значно спо-творити інформацію, а значить, дає телебаченню пере-вагу у рівні довіри споживача до його продукту.

Професор кафедри нейро- і патопсихології МДУ ім. Ломоносова, доктор психологічних наук Олена Соколова в інтерв'ю російському виданню «Новая газета» так пояснила сутність новітніх можливостей впливу телебачення : «Гіпноз заборонений у практиці нелікарського застосування, однак є різні не медичні моделі наведення трансу. Ефект відключення розуму може виникнути від різко експресивної мови, не очі-кувано яскравої і емоційної асоціації мовника, багато-

разових повторювань типу мантри, що викликають відчуття невимовного захвату і жаху». [3] Такого широкого впливу телебачення, на думку професора, набуло саме через те, що, цитую «соціальна реальність стає усе більш складною, непередбачуваною і такою, що лякає своєю невизначеністю. А телебачення ще й нагнітає страхи, свідомо доводячи людей до стану хаосу і паніки. У ситуації сильного стресу можливі «поламки» механізмів раціонального мислення. Люди легко уподібнюються до натовпу, де діють архаїчні інстинкти, найпростіші емоції зараження і однаковості. Людські і особистісні риси при цьому змиваються. Люди чекають і прагнуть знайти тих «сильних», хто запропонує їм «лад» і заспокоїливі мрії».

При цьому емоційний зв'язок між цими людьми може бути створений навіть, коли вони на великій фактичній відстані один від одного. Тобто по суті аудиторія певного телеканалу цілком може у потрібний момент перетворитися на керовану масу і відреагувати на інформаційний виклик, наприклад, масовим протестом чи бойкотом певної групи товарів.

Для того, щоб розуміти, як керувати масами, треба знати ще одну річ: якщо натовп, маса вже сформована – це один організм, індивідуальні риси стираються. Чому під час заворушень спокійний сім'янин крушить авто і вітрини магазинів? Він піддається зараженню. Пояснимо, що означає цей термін на простому прикладі – позіхання. Це класичний вияв психологічного феномену зараження. Варто комусь одному позіхнути – як за ним повторюють всі. Те ж саме відбувається, наприклад, на концертах і в кіно – емоції групи людей, об'єднаних однією метою, завжди підсилені. І якщо з цією групою працює лідер чи група лідерів – то ці емоції будуть ще й керовані. При цьому діятиме ефект зараження навіть, якщо лідери впливатимуть на людей не безпосередньо, а з екранів телебачення.

За теорією Троттера і Ле Бона групова свідомість не має мислення в строгому розумінні цього слова. Замість мислення маса керується імпульсами, звичками і емоціями. Тобто, коли маса сформована, блоки свідомості зриваються, а крізь них пробивається не просто підсвідоме, а колективне підсвідоме. А в колективному ж підсвідомому закладене все, на що колись була і на що ще буде здатна людина. В тому числі на вбивство, в тому числі на масовий психоз чи транс.

При цьому перший імпульс, як правило – наслідування прикладу лідера, якому довіряєш. Це один з найбільш чітких принципів психології мас. Якщо ж послатися на лідера неможливо – на допомогу приходять кліше, стереотипи – заздалегідь заготовлені слова чи образи, які символізують досвід чи ідеї групи в цілому.

Важливу роль у формуванні об'єднаної маси грає саме канал розповсюдження інформації. Не будемо детально зупинятися на інформаційній революції. Проте, згадаємо, що перші ідеї змогли фіксувати і поширювати на великій відстані, у більших часових проміжках, у більший кількість екземплярів лише після винайдення друкарського верстата. Пізніше з'явилися газети, згодом – залізниця, яка пришвидшила розповсюдження інформації. Телеграф, телефон, радіо, телебачення і нарешті Інтернет, який сьогодні є в кожному планшеті і смартфоні, тобто доступ до даних завжди під рукою.

Тепер ідеї меншості отримали платформу для миттєвого розповсюдження на величезні відстані. Таким чином втілюється знаменита думка одного з перших теоретиків пропаганди, американсько-австрійського дослідника Едварда Бернейса: «Нами керують, нашу свідомість програмують, наші смаки визначають, наші ідеї нам пропонують – і все це роблять в основному люди, про яких ми ніколи і не чуvalи. Такий логічний результат організації нашого демократичного суспільства. Саме така взаємодія необхідна для мирного співіснування людей в суспільстві, що ефективно функціонує». [4] Цій цитаті майже століття, а вона все ще актуальна. За Бернейсом, меншість вже тоді отримала спосіб формувати думку мас так, щоб спрямовувати їхні сили на строго задані цілі. Під час Першої світової війни Е. Бернейс разом з У. Ліппманом (це ще один першопроходець вивчення впливу ЗМІ на масову свідомість) входили у Комітет інформації для населення США (CPI) – потужний апарат пропаганди, який подавав необхідність військових дій як засіб «захисту демократії».

За допомогою своїх розробок вони не тільки залучали кожен окрему людину до національного пориву усіма можливими засобами – візуальними, графічними, звуковими, а й добивалися підтримки лідерів, ключових фігур кожної соціальної групи. Таким чином автоматично мали підтримку спільнот – релігійних, комерційних, патріотичних і локальних груп, члени яких засвоювали потрібні месіджі через своїх лідерів та авторитетні видання. Таким чином формувалася «масова свідомість».

Наприклад, у військовий час патріотичні настрої формували за допомогою ментальних кліше та емоційних стереотипів – на повідомлення про звірства, терор і тиранію, що панують у ворожому таборі – люди відповідали масовими реакціями протесту. Так само – за допомогою прийому «демонізації» формувалося і ставлення до лідерів країни і військових командирів. Ворога – асоціювали із нечистою силою, таким чином борець із нею автоматично отримував статус героя, якому довіряли мільйони і навколо якого гуртувалася нація. Ця теорія повною мірою діє і нині, коли на території України ведеться гібридна війна. Обидві сторони цієї війни наввипередки використовують маніпулятивну природу телебачення для того, щоб здобути перемогу у створенні необхідного інформаційного тла всередині країн та поза їх межами.

Декілька технологій маніпуляцій, які свідомо або несвідомо використовуються телебаченням, наведено у дослідженні українського спеціаліста Н. Лігачової:

1) Використання стереотипів. Подання соціального об'єкта у спрощеному схематизованому вигляді. Стереотипне уявлення з часом фіксується у свідомості і практично не піддається перевірці досвідом.

2) Заміна імен, або «наклеювання ярликів». Як правило, негативно забарвлене оціночне судження.

3) Повторення інформації. Повідомлення повторюється з достатньою частотою для закріплення у масовій свідомості.

4) Ствердження. Телебачення часто замість дискусії аргументів подає бездоказові твердження, презентуючи тільки одну думку, вигідну для них.

5) Постановка риторичних запитань. Телебачення може поставити аудиторії просте на перший погляд запитання, але наділити його відповідним контекстом, який зорієнтує глядача у потрібному для маніпулятора напрямі.

6) Напівправда. Полягає в об'єктивному і детальному висвітленні незначних деталей і, натомість, замовчуванні важливих фактів або в загальній фальшивій інтерпретації подій. Така подача допомагає зберегти довіру аудиторії до телебачення.

7) «Спіраль замовчування», або маніпулювання опитуванням громадської думки. Підбір коментарів повинен переконати громадян у підтримці більшістю суспільства тієї чи іншої точки зору або політичної позиції. Цей метод базується на закономірностях масової психології, змушує людей з іншими поглядами приховувати їх, щоб не опинитись у соціально-психологічній ізоляції.

8) Анонімний авторитет. Посилання на нього надають інформації солідність та правдоподібність.

9) «Буденна розповідь». Інформація про гострі політичні події, соціальні конфлікти або трагічні події подається у діловому та спокійному тоні, що сприяє індивідуальності сприйняття її населенням.

10) Ефект присутності. Досягається за допомогою спеціальних технічних прийомів, імітуючи реальність, які посилюють ілюзію достовірності.

11) Ефект первинності. Намагання телебачення передати інформацію першим. Оперативність подачі інформації може використовуватись як маніпулятивний прийом, який не дає можливості аудиторії осмислити отриману інформацію, оскільки вона одразу витісняється новою, зовсім не пов'язаною з першою.

12) Констатація факту. Бажане становище подається як факт, який вже відбувся.

13) Відволікання уваги. Допомагає відволікти увагу суспільства від важливих подій на менш значущі та знизити психологічний опір з боку суспільства.

14) Використання очевидців події. Спеціальний підбір людей і монтаж з необхідним смисловим рядом.

15) Принцип контрасту. Використовується, коли треба надати негативну інформацію про політичних опонентів, але тактика прямих звинувачень здається дуже відвертою.

16) Психологічний шок. Новини про надзвичайні події, які викликають психологічний шок в суспільстві, руйнують всі рівні психологічного захисту і дозволяють впроваджувати в свідомість інспіровані схеми.

17) Створення асоціацій. Об'єкт інформаційних повідомлень в очах громадськості прив'язується до негативних стереотипів масової свідомості.

18) Інформаційна блокада. Блокування «невигідної» інформації, затримання її або викладення у сприятливому для подання контексті. [5]

Більшість з цих пунктів можуть бути характерними не тільки для телебачення, а й для кожного засобу масової інформації, при деякій умовності їх сприйняття чи перенесенні принципу дії. Проте, як ми вже з'ясували, особлива «мова» цього виду ЗМІ робить його одним з найбільш потужних каналів для розповсюдження маніпулятивних повідомлень і пропаганди. Причому, автори телепродукту часто не гребують грубим втручанням у свідомість як персональну, так, згодом, і масову.

Для того, щоб «перемогти» маніпулятивну природу телебачення і наповнити її новим змістом, про який говорив ще Бернейс – змусити меншість ефективно керувати громадою, а не паразитувати на ній, – у суспільстві мають визріти і вирости нові еліти – інтелектуальні, які і стануть ретрансляторами ідей і за допомогою них організують ефективне функціонування суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. – М.: Эксмо, 2005. – 832 с.
- [2] Одинець О. Режисура телебачення. – К., 2014
- [3] Мурсалиева Г. Психология манипулятора – это психология убийцы. – М., 2014 / URL <http://novayagazeta.livejournal.com/2653195.html>
- [4] Бернейс Э. Пропаганда. – М.: Hippo Publishing LTD, 2010. – 56 с.
- [5] Телебачення спецоперацій. Маніпулятивні технології в інформаційно-аналітичних програмах українського телебачення: моніторинг, методи визначення та засоби протидії. Рекомендації щодо принципів відкритої редакційної політики телеканалів / Н.Л. Лігачова, С.М. Черненко, В.Ф. Іванов. – К.: Телекритика, 2003. – 266 с.

REFERENCES

- [1] Kara-Murza, S. Manipulation with consciousness. - M.: Eksmo, 2005. - 832 p.
- [2] Odinets, O. Television Directing. - K., 2014
- [3] Mursaliyeva, G. Psychology of Manipulator - is the Psychology of the Murderer [Electron resource]. - M., 2014. - Access mode: <http://novayagazeta.livejournal.com/2653195.html>
- [4] Bernays, E. Propaganda. - M.: Hippo Publishing LTD, 2010. - 56 p.
- [5] Special Operations' Television. Manipulation Technologies in Information and Analytical Programs of Ukrainian Television: monitoring, methods of their registering and means of counteractions. Recommendations about the principles of open TV editing policies. / NL Ligachova, SM Chernenko, VF Ivanov. - K.: Telekritika, 2003. - 266 p.

The manipulative nature of Television

O.I. Sokolan

Abstract. The given research focuses on the manipulative nature of Television. The author identifies on what levels and with what means of TV "language" the following psychological phenomena are registered: inflammation of conscience, conversion of the audience into controlled mob, mass conscience structurization. To achieve the goals the author addresses the works of native and foreign scholars in mob psychology and propaganda manipulation researches. The author bases her conclusions on personal as well as collegial experience in TV Broadcasting companies.

Keywords: manipulations, Television, phenomenon of inflammation of conscience, masses, mass control, impact on conscience

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

The journal is published by the support of
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában.
1022 Budapest, Balogvár u. 1.
www.rcontact.hu